श्रीगणेशायनमः॥ॐ अस्तिमरुस्मिन्तोपदिक्कायामुदक्तटेयुगानुगुणावर्णपालिर्द्वयेन॥ अलिरवलिरुक्मिण्यायम्बरात्तिंस
मुरसजयतिरघुवंशग्रामणीरामभद्रः॥१॥गंगेवाप्तिमिनाद्रिमोलिदिनकृत्कन्यापुरुंप्रभंतस्यांपातुसमुद्गतोगिरिजयारानरसी
जमहः॥नाभीपंकजनालमूलमिलनाभ्यंसकलस्थितायत्रास्थूलमृणालवल्लिसुलनामल्लेवतेमाशिराट्॥२॥अजेतपत्न
कल्पितकरेणुम्यवामनागमिभवदने॥पितुरर्दनागरांकवपुरनुकुर्वंतमिवकलय॥३॥ग्रामेरारासमुद्रादवतिवसुमतीयः
प्रतापेनतावद्गरागाप्यातिसत्यारपिकरममुचत्तीर्थवारीद्वतृत्पाः॥अप्यस्रोषीत्पुराणंजयतिवदिनकृन्नामयागाविधत्त
गोभाभिन्नमंनानेवपिवतिजयत्यषःकृद्वलदर्पः॥७॥अंगंवंगंकलिंगंसिलिहटतिपुराकामतारूपनाथंकान्टिला
टंशंकःमरहठद्वारकपन्दालपाड्यान॥नाटंतेमाहवारावलमलयखुरासानरवोधारजन्नकाशीकाश्मीरंहहावलवलदकसाका
विलभ्यःप्रशास्ति॥५॥कलियुगमहिमापवाप्यमानकृतिमुरभिद्विजधर्मरक्षणाय॥धृतसगुणतनुतमप्रमेयंपुरुषमकश्वरसा
मानतोस्मि॥६॥अशेषद्वारुणस्यवंशेवभूवराजाकुलदेवएकः॥श्रीमानेषिहप्रभुरवाप्तियत्यन्वयसंप्रतिकृष्णा
॥७॥स्तनुसस्यांवराधिरावणमदाकपारकालानलोजघ्नारणेरामभिश्वलीयःक्षेमराजोनवत्॥वीरादीप्तयशस्क
वनुन्नितीरादनीरादरस्तम्पाजायतपंवसायकरुविर्माणिक्यरायःसुतः॥तत्तस्यापिसुकुंदवल्लभसुतोपावदम्पा ॥राम॥
लगन्मान्यमकलराय्भूपतिरभूदाक्रांतभूपांतरः॥तस्मादप्यजनिश्वकुंजकुलकीराब्धिहीरायितोधीरायमहीम ॥१॥
इंप्रतिलकोवंशावलीनिरुक्तः॥७॥नापारायनरपःकृपानिधिरभूदस्यांसुनुर्मानुधर्मप्रतिपक्षकंजरघटासंघट्टकंठीरवः
शेषःप्रेक्ष्यदशेषशस्त्रविजयव्यापारणारंगमेपुत्रंपात्तलरायसाधनमुतोद्रेझरलक्ष्मीनिधिं॥९॥त्रीनारायणतातभूदरिदलनो
मत्रोरुनारायवधारीधारमारायिवषीस्मरंश्रीवत्सलक्ष्मीगाढंगर्जः॥तनस्तनारिसनाबुधिकलशसंवाद्यसिंहरुपकं
ग्रंथंरायस्त्रिलोकतिलविषद्यशोवीविनीवीक्षतंदृशा॥९॥अस्यवंशेयंवंशःप्रादुर्भूतस्समाजप्रथितगुणगणोरुष्टस्तत्

नोधर्मनिष्ठः॥समरभुविनरुवानिर्जितंपंचलक्षाधिपतिंपरपुरंश्रीभानदेवोविजेष्णुः॥२॥दिनेशप्रत्यूषागतिप्रकाशमानगीता
यांतरामधामः॥ग्रामेवतंतिशुभिवत्तिनेदंयस्यसर्वंजावनंतलब्धदृष्टं॥३॥धीराणांकाव्यवर्त्मानुरागविधयेविक्रमा॥स
वार्थंवक्रुकलिंतासःकविमुकुटविधुःसेनुनामप्रबंधं॥नत्वाग्र्यांसोमचूडार्द्धपरिषदिकुलनारामदासःसुएवग्रंथंजल्लाल
दीदक्षितिपतिवचसारामसेतुप्रदीपं॥१०॥इतसविधसाधूनांनविनानमदापिदुर्जनप्रसरः॥गरुडाकारसमोपेननर्वातगार
ताजमःक्वापि॥११॥व्याख्यानव्यसनमनघंदोषमसिन्नोनमावरंतिखलाः॥क्लेलयंतिसपंक्तिंसाधुःसाधुसमाधानदुर्ध
नां॥१२॥क्रिरतिरसमुपारंदुर्जनपंक्तिंतापिमामकीव्याख्या॥स्फुलंतामाधुर्यंशतशस्तेनाधिकंपुनः॥१३॥क्षिनोदुग्धरिवय
दिवर्त्तनवःस्मीहपुत्तस्नेहंतदिहकृवयारामसेतुप्रदीपं॥मोहध्वांतिसपंक्तिशमिनयकृतामिःशीखामिःसावामावानधिग
तकथासावभीःकंटकेभ्यः॥१४॥राज्ञारत्नाधुधविलासवशीकृतोरुमित्यत्रमाकृतधियःसुकृतावहलाः॥मजात्रएवजगतो
प्रतिरस्त्रशिताक्षोमनुर्विभुर्दानुरावितसेहात्॥इहताचन्मुहराजप्रवरसेनमिश्रितमहाराजो॥धिराजविक्रमादित्यनाश्मांति
विलसंवंशक्रमुद्दामाणःकालिदासमहाशयःस्वनुबंधप्रबंधविरोधुन्निविघ्नपरिसमाप्यथैरामवंशलक्ष्मधुमथ्यरूपा॥
तदत्रतानमस्कारापदेशमरचनमंगलमाचरन्नाहाणमहतिहेनाःमधुमथनेविश्वनमतनमस्कुरुतनपाचाहमपिते
प्रत्यक्षित्रणानइत्यारूपेलप्यं॥मधुंमथ्नातीतिमधुमथ्नस्तमितिकर्मनीलयुक्तेनतेयाविधदृष्टदनेयपुमनहनुनाम्ना
विश्वनामुपमाविघ्नोवराकाइतिधन्निनं॥कीदशंतंअवद्धित्यासोनुगाश्चत्यर्थंतंतंगस्तत्रप्रवर्तुंतस्यादेशोवाहलता
कपतुगतायाअस्तिभवनाभासमानोविराधःपरमश्वरस्यजन्यतयंतरकर्तृकयाक्रियात्यामावतपरिक्रीयतेनाथाचविराधव
धाभासेननन्वविराधइतिविराधाभासनामायमलमरःकिंतेतन्मलाविभावनायिसनाश्रयते॥तदुक्तदिशानाप्रसिद्धेहनुम्यारूपया
पात्कविस्कारणांतरंव्यवस्थानाविकल्पवाविनाश्यसाविभावना॥तस्माचाहनुगत्यकार्यधर्मिनलक्षणप्राप्तंहनुम्यारूपया

भाव व त्वं विभोरवगम्यते। एवमन्यत्रापि विशेषणे। तथा हि पुनः कीदृशं अप्रसारितं यासौ विस्तृतश्चेति तं एवं अनवनतश्वासागंभीरश्च
ति तथाविधं तथाचतुर्गत्वा विस्तृतलगंभीरत्वरूपं विशेषणत्रयेणाङ्गीकृत्य प्रधानसकलदेशव्यापकत्वमुक्तं। ननु आकाशस्यैव व्यापकत्वात् ॥ ८२ ॥
त्व मेवेदं सर्वमित्यादिप्रतिपन्नाद्रूपलिंगविरोधइत्यत आह॥ अप्रलङ्घ्यो महांश्वासो परिस्फुरंश्चेति तथा तथापरमाणुलक्षणकोणा
दिसदृशपरमाणवो विसदृशा रूपमित्यर्थः। तथाच ऋतेरपि पृथुलसत्वे चासर्वगसूत्रनात्पर्यमिति ज्ञाप॥ एवं सति अप्रलङ्घ्यः स्थूलसू
क्ष्मसकलसत्तात्मकत्वमेव सर्वात्मकत्वमिति स्थितव्यक्तव्यक्तत्वविरोधमाशंक्याह॥ अज्ञातपरमार्थं तत्वयस्य तथाविध
श्चासाप्रकृष्यतितथोक्तया ज्ञानेंद्रियवर्गसत्तारूपत्वेनाप्रत्यक्षपरमार्थमप्यविकृतघटपटादिसत्तारूपत्वेन प्रकटं प्रत्यक्षमित्यर्थः॥ त
दुक्तंगतं तद्रूपेणाप्रकटमितिना॥ एवं पूर्वविशेषणत्रयोपलक्षितमप्रसारितत्वादिविशिष्टस्य सत्वस्यतत्वतोव्यक्तत्वेतथा क्तस्यापि विशेषणस्य व
क्ष्यमाणत्वात्॥ श्लक्ष्णरूक्ष्मश्लक्षणतनुतथानाम्नागंभीरंगंभीरमिति मयट्॥ गंभीरहृदकूलनामपीतिकेचित्॥ औदनाप्यादित्यवशदस्यु
कारागमेन॥ आणाणाअदृति॥ एवं वनुगत्वा विस्तृतत्वगंभीरत्वप्रकटत्वैस्तत्तथाविशेषणैः काशदृष्टिवीजालानिवृत्तः
स्वरूपोपस्थापकैस्तत्तद्रूपतयापंचभूतात्मकत्वशरीरयोगित्वमप्यस्याक्तं तथाच नगनकोत्ता॥ यदा हि धर्मस्यग्लानिर्भवती
ति नारत॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानं सृजाम्यहमिति प्रकृतोक्तर्व्यत्ययेनायकोमनुष्यशरीरश्रीरामावतारएवोक्तइति
वसुनिर्देशः सतत्कृतेरतना॥ सर्गविधौ मर्त्यव्यक्तयतेतत्स्वलक्षणं॥ आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशमथवक्तरूपयति॥ तथाहिसदय ॥ ८३ ॥
यत्तुमधुमथनपदश्लेषणाग्रेवर्णनीययोः समुद्रसत्वोर्नतिरूक्षंगलसूत्रेनवस्तुनिर्देशमथवक्तरूपयति॥ तथाहिसदय ॥ ८३ ॥
मधुमथनसमुद्भवमनमस्कृतमधुमथनेमधुद्रुनकंमथनयस्यतमितिमध्यमपदलोपीसमासः॥ धारणाः समुद्रमृष्टना ॥ २ ॥
क्यमनतिनोवः॥ अथवामधुनोद्भानवेन वृत्तावितिपाठिनामथनयस्यनतथाकोदृशहतवद्विकतुगंभीरवतदृष्टि
ष्टा॥ लिंगंतत्कलकलोरूपंनंगरत्वेनशश्वन्नादृष्टिगतित्वानेननुगम्यहुंकाशव्यापकंपुनः कीदृशं अवशार्यविस्तृतं अपी स्ना
तिरूयतित्यन्प्रत्ययेन॥ अवशीवउवानलःसएवारिःशत्रुस्तेनाविस्तृतेमहाङ्गिशालचेलानतिक्रामकत्वात्॥ अथवा॥ अवसा

स्यवधार्हदिवसइतिसर्वत्रिरूपकेपूर्वनिपातानियमात्वध्योदशमेवायुत्रएतादृशादिवसइतिरावणवधस्यदिवसएववृत्तत्वादित्यर्थः॥
धः॥सप्तदशभिःस्कंधकेशरदमो॥२३॥इति॥नभस्तलंशरदमेघकादंबमिवपितामहस्यब्रह्मणःपत्तिपंकजमिवनवनीलकादंबकेसरनिवहस्य
विकरायत्तथाभूतंएवंस्थलमहस्राणांवसतीधवलात्राणितेपरिगतत्यागेःएवमधुमथनस्यनारायणस्यदर्शनयोग्यंजातमुक्तंभ
स्यात्यानसतितत्रैवदृष्टिपातसंभावनासलात्॥अथवामधुमथनस्यरामस्यदर्शनयोग्यंजलदविगमेनमाकल्पाभावात्रयाणांस्थि
थलानांत्रैकर्मल्यमपिविकरसदृशंकेसरनिवहधवलात्रसदृशंदलसहस्रपरिगतंमधुमथनस्यब्रह्मणःदर्शनंदर्शनयोग्यंजातमुक्तं
यांतद्योग्यंभवति॥यद्वामधुमथनस्यनारायणस्यदृष्टपतनंतेनैतिदर्शनंचहृदंतद्योग्यंनृत्यपुंडरीकादतत्वात्॥यद्वामधुमथनउत्सवनदर्शना
योग्यं॥केचित्तुपंकजमितिपठंतिव्याकुर्वंतिप्रियायाःसीतायामहात्मतिरूपत्वात्तनिर्यस्मात्तमेघाघपगमेनसुखदत्वादिनमेविशेषणं॥वि
मलस्यात्मतिर्यत्रेतिपंकजविशेषणमितिव्याचक्षतेतन्मंधर्मेनपमामेदर्शयतुमालंकारः॥७३॥अथइंदुधनुरादिदिनेति॥इंदुधनुर्ललितम
गातंकादंबादिनमणिःसूर्यस्तन्मयूखएवस्फुरितेप्रकाशितेमेघाघंतर्गतितिर्यग्जातिरविकिरणाएवशक्रधनुर्भवंतीतिप्रसिद्धिः॥तथाचमघा
पगमधनुष्यपगतमितिभावः॥दिनमणिकिरणवत्स्फुरितमितिवानानारूपत्वात्दिनमणिःसूर्यस्तत्प्रभोपमंद्याघेनधनिसतिस्फु
रितमितिवा॥दिनमणिस्तन्मयूखःस्फुरितमित्यन्यः॥एवंघनलक्ष्मीप्रियागलितपतितेरलंदिनरसनारूपंरूपकंधनुर्
लोहितत्वेनविचित्ररूपंरसनासाम्यंतथावघनगतेतदनुगामित्वात्सलक्ष्म्याअपिहरापसरतोमेखलास्खलनमितिभावः॥एवं
कादंबरतुवर्षासमयसरवमालक्ष्यान्मनःतर्कयंश्चाणस्यवक्रमरवंतस्यधनुराकारत्वात्॥तुमदनबाणपात्रंवाशरतोर्दनस्यवा
णपात्रंतूणीधरःशरतुमदनतूणंवाशरतोवर्षाकालस्यमदनसमदनंनवमाशापत्रंवा॥आशालिखेनामित्यर्थः॥वर्षाश्रीरिवयज्ञायमानत्वात्
शरतुमदनेनेवातपत्रंवावर्षतेशरदृश्यमदनसमदनंनवमातपत्रंछत्रंचलतस्तुशरतुमदनपानपात्रंमाधवीमित्यर्थस्तुशरतुरवमदनोन्म
त्तस्यपानपात्रंवधूकल्पितधावमत्तोनतेनिष्कारणएवमारिनोमितिभावः॥एवंनभएवंपरावृत्तसंशोषस्तस्यनवकेसरंवकेलीहिलो

तः॥१८॥पुनस्तेनैवाह॥धुएनि॥शैलोन्नतस्थानमिवप्रतिगताव्याधुवंश्चस्थानंगताइवसुस्थेसुः॥किंभूताःनभएवपापस्तस्यशावाइति
रूपकं॥पुनःकिंभूताःधुनाःतस्तातोगतामेघाएवमधुकरायाःस्पस्ताःएवंघनसमयोवर्षर्तुस्तेनाकृष्टाःअथावनताःअधोवर्तुलीभूतः
ताश्चवर्षांतमेघापगमेनविमुक्ताःप्रसारिण्यइवजाताइतिभावः॥शरदितथाभूतमेघसूनवंयत्पक्षंतेनितास्पर्यः॥अन्याःअपिपक्षंशरकृ
केनचित्प्रथममाकृष्यंतेतपश्चात्पवनमय्यविमुच्यंतेतनपानेनमपमईनधुनाइत्युक्तानःसंशारणेमेघतुल्यामधुकरायान्यस्तथाभूतानभवंवि
स्थितिस्थापनसत्कारेणवनिजस्थानमवप्रतिगतास्तानिधनिःमेघादेशःप्रतिसर्जनेधातुमहिम्नाशिष्यंतेअतिसर्जनेउपरिरंपतनेवापु
रनकार्याणिआमीतिदिशःप्रोत्कंठनास्तानिजस्थानंप्रतिगताःशरदिरात्रौनायकमभिसृत्यप्रयांतिस्वस्वंगृहंगताइत्यर्थः॥निर्द
यःधनाविपर्यासितामेघधनुर्ज्यिंयेनतुतमेघंमधुलक्ष्म्यासांताःपीतावसिक्तमधुकरंकृत्वाप्रतिनिर्कृतिरभिसारिकासत्रंप्रायाता
अपिघनोनिर्विघःसमयःसंकेतोयस्यतादृशेनघनपथास्योपरिसमंतेनसंहतेनघानापंकजसंभोगार्थमाकृष्टाःकृपयाम्लानी
कमानीताःसंकुचत्समवनमितंउपमर्दविषयीकृताअथापनीतानंतरंविमुक्तास्वकाःएवंस्ववशाइत्यर्थःकर्षणेनरसपानप्रसाधनंस्वत
वपानानंतरंकृतंतत्प्रसाधनंमिवयासांतास्तथाघनखंडनालंकृताइवेत्यर्थः॥६७॥अथरिवसमाह॥अहीति॥रिवसाःषष्ठ्यर्थे
विंवहंतिधारयंतिवसुधांअशेषःसमग्रोवाधी॥कादंबःस्निग्धश्यामलोकदंबतेजोयत्रतेआकस्मिकमेघापायादालोकानामभिन
वेकपपप्रतिभासनात्॥एवंचउदंशएकदेशस्तत्रासारविगमेनतेनदृश्यमानाजलरंध्रायत्रअत्रोत्रस्थेनिर्मिनंमज्जनसुखमस्
यलिलेषयेस्तेकृतमज्जनाइवृतथावशरदिवासरेकस्मिंश्चिद्घणेकस्मिंश्चिन्नेत्यकदेशजलसंबंधःपरत्रसूक्ष्मोक्ता॥अतएवकृतमज्जनाइ
तिसूक्तं॥अन्येपिकृतमज्जनाःस्निग्धश्यामलोकदंबनेयजातंतथाविधारत्नसूक्ष्मेक्षणादशायांधृतिंकंचिदृश्यमानजलविंदवश्चसर्वतिश्या
सारस्यात्प्रसरणेचगाढंसुहृल्लेशतिकाक्ष॥२०॥नगावस्थानमाह॥महीति॥मधुमथनोनिजकुक्षौस्थित्युत्थानेकारणीवभूवतथेह
मेघनाशस्यागिरेरहिणाःसर्पाःस्वकंदपुनरयंगत्रायास्यतिलस्यावसमर्पकशायिष्यतइत्याधुत्कंठाधानतरानीमवंतिपुनातुमक्रएवप्रथमा

विकट्यास्त्रियावरणसंवाहनश्लिष्टासविनःपंचम्यामेवलक्ष्मुक्षानात्रयणनाथतिमधुमथनोरामरूपाविबुद्धःतत्तात्मकत्वाद्घृणी
घापगंगतध्वनेष्टाबभूवेत्यर्थः॥कीदृक्विरहवेलायेनप्रसवपन्नापिनिद्रामनासारूपन्नापिएवंवाविरहस्पृष्टस्वासोसमुद्गणमुद्रासहित
नहलमतादत्ताऽलंकृतःयस्मैतादृशंद्युतानकीवियाणिनाभिन्नानमुद्गमादायगाहनमंतत्रतिजानकीवात्तलिंगायोत्तरत्यर्थः॥एवंत्र
यमाद्दक्षाश्रियाकांत्यासवितृआश्लिष्टःशरदागमनापिमत्यापारंप्रतिसाध्यवसायत्वेनमुखाणिस्त्रीसमर्थेतिभावः॥२॥ततोरामः
वाहति॥गगनरूपसमुद्रेतारारूपमुक्ताप्रकरःशानंतकीदृग्विलुब्धःसुन्दरकिरणोयस्यतथाएवंरूपानिएववलानारंतत्रतत्रलग्नशर्वरीसाम
यमावित्यर्थः॥लगतिअपूर्वलक्ष्म्यंतःसंध्यंतःस्वलतिअतिपरिश्रितत्वात्स्वकालारंभणायत्रसंचरंतोपिनलक्ष्यंतइतिभावः॥एवंकल
त्वेत्यर्थः॥अनवस्थानेहेतुमाहपरिणते॥
विसंकृत्वामोदःपीतविभक्तेपरिणामेनयोजयंतथावपरिणामप्राप्तंसर्वमेवस्वलतिनसंतिष्ठतेतिधनिःसमेतोयस्तंभिवमनोहरति
तात्पर्यं॥२३॥पुनरपिसिंहावलोकितेनधनुराहापीयेति॥इदंधनुरवसतांकालिकंनरतपदमितिरूपकंप्रम्लायतिप्रकर्षेणम्ला
निमापन्नोतिविगलतीतियावत्सरसत्वेनलोहिसान्लक्ष्यंइदंधनुस्तोलयंकीदृशंदिक्रुपीनायःपयोधरोमेघस्तत्तुल्यंप्रनःकीदृक्
प्रवसतांस्वतांजलदकालेनचित्तोर्दत्तंसोप्राप्यस्वसोर्दयस्यप्रथमविरहलक्षणंतथावप्राप्तिदिशांसलमंबलग्नेइधनुष्मासोदर्प
मासीदधरंपियायाश्चमनाप्तासक्तयाश्चतत्तिनानाभवनंतप्यंतानामितिभावः॥नवरुक्तमपिदिशांस्त्रीछंगनानांपात्तस्तनलंबंत
क्रमेणम्लायंतिनवरुक्तंकीदृक्प्रवसतांप्रवासशीलनकामंवेष्टयाकुलंनाड्यारतीतिव्युत्पत्त्याजलदेनायकेनास्त्रियास्तेनसं
सामरणाध्यनरलंतंकृत्वागम्यतइतिक्रमणात्र्॥२४॥वरंभडलमाह॥पक्षेतेति॥गगनशशिविवमतिनिमज्जंतिइत्यस्यैनकिंभूतंविमुक्त

कर्मनैकत्रमनोदृत्यसतानात्एवंरूपमलाभरस्यानिप्रेतरसोदर्शनेऽमुकंवस्तुतत्तुनिधिकुमुदाकरेकुमुदसोभाग्यसो८

परभागोऽन्यभागोमेघादिसंबंधस्तेनप्रकटमनिष्यक्तंगगनेकादृग्विधर्यासंवृक्तरंयस्तिलंवर्षनुसंभवतेनधौतेप्रक्षालितइवएवं
पूरापत्तालक्ष्यमानसान्निर्मलंपत्तादृशि॥अथंतावःमध्यावस्थायांस्फालितेमालिन्यापगमेनास्थितंरूपांतरवद्दृश्यंस्फुटप्रकाशतन्नया
मृष्टिजलसंगतितोनियतिनिर्मलरूपमालिन्यापगमात्सुष्ठुवलक्ष्यमाणत्वात्स्वलुश्यामलधवलंविधुमंडलमतिप्रकटमालोकितंलोकैरुक्तं
सितेतिहिजायतेशितेसुलक्ष्यतेतिश्रीहर्षेणवक्ष्यमाणत्वाद्विशदृश्यमानयावायितयाविमुक्तोपक्तपरभागोऽन्यतःशोभानीलाजाशंकत
कांतिविशेषस्तेनप्रकटंस्फुटंन्यत्वादिसुन्नयामःअत्रश्लेकाः॥२५॥हंसागमनमाह॥विरेतिदिहंसानांकुलंसमूहोऽमतिद्यूनंतिकिंभूतं
चिरकालेनपरावृत्तेप्रावृषिमानसंगताःशरत्पुनरागताःयत्रकमनीयेजलाशयेस्थानंयमितुल्लासेनानितरुद्यंतरइत्यर्थः॥एवंद्यूत
मानेनिशिमंदानिलप्रेरितेकुमुदरजोभिविलिप्तंसरसिसरस्येतरित्यर्थतःएवंप्रलब्धआस्वादःसंजातोयेनतथाऽग्रिमाग्रिमयासने
याकर्षेदपिस्पृशोभानदलध्यानंवाप्रलब्धाआशाःप्राप्ताःयेनतत्तथानानासरःसोभाग्यसोऽनेनेतिकुमुदवनवासविनोद
नभ्रमतत्कुमुदनिसत्परागानुलिप्तंसत्प्रभातकमलाकरस्यकमलाधिष्ठानसरसोदृश्यमानतत्कमलध्यानाच्चकुमुदकोषणो
न्मीलन्मुखावपिकमलकोषनोजनत्वान्यत्पुथिवादिसुन्नयामः॥धनिकसहंसःसंन्यासिविशेषःतत्कुलंत्रमतिकीदृक्चिरकाल
गयर्तोर्द्धविदृष्टुंपिवाशारदीप्रतिनिवृत्तंपूर्वस्थानमागतंकीदृक्दिक्षुदृष्टमानंकोदृष्ट्वामोदतेकुमुदरजसेनविलिप्तंश्लक्ष्णध्वस
तीत्यर्थः॥यदृष्टिंतुदृष्टमानंसत्कुसितांस्त्रीतिर्यस्मादेतादृशोयोऽजाग्रणस्तेनवेक्षितंप्रेरितरजोगुणमहिम्नाननस्पृथिनयाभ
वतीतिनाभावः॥एवंप्रतेधंश्रीशकःशाकभिन्नोयेनतत्तत्प्रतरंवक्ष्यमलायालक्ष्म्याःश्रीरसाधनिकस्यदर्शनेभोजनोपिनियताऽतृ
प्तिःतथाचसचप्रकृत्याणःक्रमात्रलाभाप्तत्तृप्तासंन्यासिनःसमीहितंनिरूपितयाधनिकमन्वीक्ष्यंतीतिभावः॥२६॥प्रहारात्रेरणभाग
तःचदेतिमेघाःसोम्यरमणीयेशरदृतुरसंमुक्ताबलिचित्रमंवहंतिमुक्ताहाराइवंतरंत्यर्थः॥सारतोत्यमाहरिक्तताःवेश्मतंपनस्यात्रमया
धवलास्फुरन्मेधासूत्यनयादीप्यमानंदिवसमवत्सुप्तरजाएकपिंडत्यातरंतपितास्यवहिताःश्रोनोयाशोनाःस्फुरन्तोविमुक्त

नेनादित्येन अंतरिनाशो नायासमिति धनि अर्थः। दिवसरूपरत्नोत्तरप्राप्तशोभा रतिर्वा इतर अन्यस्यात्रापि नायिकाया उरसि श्रेत
रांतरारत्नोत्तरा विशिष्टोहारः शोभते शरदस्तु निशा दिवसरूपरत्नेघटितोहारो मुक्तादिनिर्गर्वः॥ सरः अस्मसरतस्परक्तासक्तस्पष्टरूपस
उरसियाशुक्तावलिस्तस्यां विशिष्टश्रमधार्यतेनिशाहत्पपिकेवि घ्रावरुते॥२७॥ क्रमलमाह॥ भमरेति॥ जलेसरोवरादिपयसि निहित
नालेयेनशरदोशङ्गुलापगमात्तनादृशनलिनं प्रतिबुध्यतेविकसतिप्रभातहत्पद्मात्तत्रभरेरूनेनदत्तासशासकेनोपयसेतादृशीमन
कुमुदनस्पर्शनित्वात्कमलमधुत्लूयान्नभरेःशङ्कयाजा गहिजणहीमुक्कमिवंत्यर्थः॥ वनोमेघस्तदवरोधमुक्तायादिनकरस्पकरासतेरात्रल
क्ष्मस्पष्टअन्योपिनिहाणः चेनविदुनेनशङ्कनदत्तासंज्ञाअंकजागहीत्यादिरूपायसमेतथा भूतःकरनलपरामरूपमाणश्चतस्पर्शसुखंउ
खजागनिर्जितलजाड्यनिहितानालानाप्योयस्यतादृशोभवतिनिद्याजडतत्कलेकरत्वा दित्यभिप्रायः॥ अत्रकेवित्अन्योपिदुनोद्येन
राधविमुक्तोदैन्यकरःकरस्पष्टश्चेतिवनरोधविमुक्तदिनकराकरास्लिष्टःसन्करोराजयाद्यदर्भारिक्तस्पृष्टःतदुत्तरंजडेनमूर्खेणनिहितानाना
लोबंधनरज्जुर्यस्मिन्निशेभूतस्युरेन्यत्यागार्थंकेचित्तत्करस्यमूर्खनिहितबंधनपाठेसतिमूर्छितत्वाद्वनाबरोधाद्विमुक्तोभवति। प्राणपी
राकृपाकृपनेनरवस्थापोश्रमरेणनिद्रामृत्यप्रेरितदूतेनछिद्रामुतयादत्तसहःसहायाकिंविद्योध्यमानःप्रतिबुध्यतेअवगछतीतिधो नि
नपथमाहुः॥ अपरेतुभ्रमरेणाविदग्धमित्रेणदूतेनदत्तसंज्ञः निशिनिरुद्धएवप्रभातत्पद्मैरोधोदिनसंवारीतिदिनवरःकराश्लिष्टप्रतिबुध्यते ॥रामा॥
इतिव्याख्यातम्॥२८॥ हंसध्वनिमाह॥ वम्मेहेति॥ कलहंसानारवःश्रूयतेनक्तमित्यर्थात्कलोहंसरवइतिवाकेकमन्यधनुषा निर्घो ॥८॥
षष्टकारोमादकत्वात्तपोस्नाधबलायाजन्यांविश्वमेवनेतव्यमितिधनुष्टंकारःएवंकमलवनानातत्रलिताचालक्ष्मानूपुरनादस्त
यावरात्रौसंकुचत्कमलवनमपहृतेपरित्यक्तत्पहासंवारःस्वलनेवीजंतथानिमीलनरूपापिदृशायावेधसावनेमधुकरीनिर्व्याहिता
यानलिनीक्रोडेविहंगकरोधीत्वैवंदृष्टायानलिन्यारूपमिसंनिहितान्यवयवंरूपःप्रतिसंलापःप्रत्युत्तरंलोकेप्यकोविपक्षस्तंकारय
तिसपुनःप्रत्युत्तरयतीति। दिवातनधनिपत्तेतुव्याख्या। स्निग्धकलहंसारवंमदनधनुर्धनिःतथाभूतस्तत्सोन्नूपुरशब्दश्च अत्रपद्मेकमलवन
स्त्रिरमहारूपनिजावासग्रहणायोल्लसेनहठाद्भ्रमरेणस्वलत्रेवीजंमधुकरीभिन्नलिनिजागर्षिमयामधुपानमागत्यकर्तव्यनवेति

दृष्टायानलिन्यामधुकरिजागर्मिमधुसमागत्यपीयतामित्येवंरूपःप्रतिसंलापस्तिपक्षद्वयेपिरूपकं॥२९॥ नलिनमाह॥ खुडीति॥
कमलंगृहीत्वाहस्तेनापीयतेलोकैरित्यर्थात्अत्रोत्पलस्तेखंडितमधोत्पाटितमृणालंयस्यास्तान्नलिनीशिथिलिकालंल
कूरपरामर्शनविपर्यस्तावलयायुक्तस्तांप्रियामिवदृष्ट्वा॥ अयंभावःशरत्लिङ्गजलन्यूनतायांकमलमृणालाद्यवविन्वतिन
त्रोत्पाटितमृणालेविलुलितवलयभ्रमेणपद्मिन्यांपतिनीबुध्यापन्नमपिसुरतधिषणायाजंघनाघर्षमिवाकृष्टवतःकीछ
मलंमधुमयमतएवाताम्रं। एवंमधुकरीणांमधुरुल्लापोयत्रतत्तथा कमलोपमर्दनमधुकरादिध्वनिसंनवात् मुखमपिमधुमर्दनात्त
त्रषल्लोहितंमधुकरीवंत्रमधुरुल्लापायत्रवनादिसमेतमधुकरादिध्वनिकरणात्॥तदुक्तं॥ हारीतपारावतकोकिलालिनादंविदधा
सुरतावसारेरतिकेलिनलिनीप्रियामिवदृष्ट्वाकमलंमुखमिवरुद्धतेतृप्यंतलोकैरितिसर्वमन्यदुल्यमिसाकुः॥ ९॥ पवनमाह॥ प
नतिं॥ दानसीकरसहितावनपवनःसंचरतिकरिणांमुखानीतिःशारदिमरालैरुदितिप्रसिद्धिःकीदृक्विरिरुद्धस्पेकत्रसंवितस्यात्कस्मिंश्चि
नविवाकुलत्वात्पयसिःपरिपूर्णःकमलगंधोयत्र एवंविकाशप्रकर्षेणमधुप्रकर्षादईसत्पसरतेपवनसंबंधाद्दधःस्वबलन्नवकुमुदरजोयत्र त
पश्चवयोरूपःकालानलात्मलकुलरयार्पकुत्सरूपयोर्गंधस्परजसश्चसंबंधइतिभावःपुनःकीदृक्कमलवनकुसुमराजादिजिहासया
नमणशालानांभ्रमराणांपत्तीत्यर्थः धरोमस्तोनासेव्यःकमलकुसुमंविधायसोरभमधुमर्दनसरःस्वंधात्रीसंसामयिकत्वात्तया
यमेवंसंध्यारूलीनत्वेपि॥ तएणायपसरंतेतिपाठेप्राईप्रसरादिरूपार्थः॥ ३०॥ एवनलिनीमाह॥ करंतिं॥ नलिनीकमलंनविवर्तयति।
ऊर्ध्वंप्रापयतिप्रकाशयतीतियावत्॥ कीदृशंरविकरेणचुंब्यमानंसंवर्धमानंप्रभातद्युशोनलिनीकोदृशीकंटकितजातकंटक
गर्भितंजलंनालःस्थापितमंगंनालोयस्याजलस्यमिविन्यूनतयानालंपश्यसिनभसिकमलमितिनावः पुनःकीदृशीस्तोकस्तोकमीप
दीषदपसरन्मुग्धस्वभावःकर्दमकाभावोयस्याःक्रमेणोविकासादितिभावःजलेतेतुखमिवपद्मापश्यिनीनायिकारतिमयनायक
रमनसंचुंब्यमानरविणाःसंगमकालेकृतशरद्विशेषस्यनायकस्यकरेणचुंब्यमानेवासेवंनानावर्त्तयतिनिजंसुखमेवस्वापयतितथम

पीत्यर्थः॥ सापि प्रहृष्टा कंपकिंतरोमांचितभावोदयात्प्रथकोपितलज्जयासियंत्रवेलनावृतमंगा हृदयादियया रवंस्रोकंक्रमेण॥ पस
रन्मुग्धस्वभावोवाल्यलज्जावायस्यास्तयाभूतायथायथानायकविश्रब्धस्तथातयालज्जाविगमइतिभावः॥ ३॥ पुनस्तंमरमाह॥ परीति॥
मुहूर्त्तंप्राप्याजास्यकमलविमर्दक्षमरकुलदानपंकमधजिस्पवोत्रांछतिऽडुयनप्रयत्नेनाधंप्रांछतिस्नानपंकपानानंतरमुडुयनासंभवा
मुहूर्त्तमितुक्तंकीदशंभ्रमरकुलंपरिघूर्णमानंमत्तस्यवलित॰प्रथमगंडयोरुपरिभ्रमित्वापानलिप्तमित्यर्थः॥ चामरमपिपरिघूर्णमानंसत्स्व
लितनवतिपुनःकीदृक्सप्तछदकुसुमानांधवलेरेणुभिरुल्लंचितं अतएवचैत्यद्रुमोत्थंतथाचसप्तछदकुसुमस्यापिभस्मपंकीभावो
न्माद्यमधिगतागततमितिभावः॥ ३३॥ अथरामस्यविरहावस्थामाह॥ इ अतिति॥ रामस्यक्षीणापितनुःसीतयेत्युत्तरस्कंधकेनान्वयः॥ सीता
याविश्लेषाद्यातनियलंभाद्य॥ कस्यांसत्यांरमुरूपकरेणशरदिज्ञातायांकिंरूपायांलक्ष्म्यांस्वयंग्राहस्तस्यप्रतिषेधरजनीमुखवदिति रूप
कं॥ शरत्समेलक्ष्म्यांपिराजश्रीःतस्याःस्वयंग्राहः=प्रतिक्रम्यग्रहणंप्रतिषेधपक्षेलक्ष्मीनाथिकृतस्याःस्वयंग्राहोविवाहविशेषस्तस्य
प्रतिषेधकर्त्तव्यलक्ष्मीस्वयंग्राहिकिंनतायांप्रहसितंविकसितंकुमुदंयत्रतादृक्सरायत्रतस्यांएवंभूतायांशरदिकुमुदवत्कमलस्यकि
ह्वामानिन्यहेत्यंश्रद्देस्पालोक्रोड्योक्तादर्शनंनायस्याःशरदिसरागंरणंयात्रयातद्धूनांविरहःकादितिभावः॥ एवंस्फुरत्यस्तारम
स्यांनाम्यांप्रदोषदिकादृशिप्रहसितकुमुदसरसिनदमरकुलक्षयमनुभवतितद्विरुद्धंवर्त्तालोकेस्फुरत्तारेतियाप्रां॥ केचित्शरदिकथंभूता
यांप्रहसितस्यकुमुदनाम्नोवानरस्यस्वरःशब्दविशेषोयत्रतत्प्रहसितकुमुदस्वरायांएवंभूतायांरात्रसतल्पंसुखंकर्त्तुंविरुद्धंस्त्रियास्त्रा ॥राम॥
मवंदस्पालोकादर्शनंतज्जायायत्रतत्प्रातद्विरुद्धंवर्त्तालोकायांस्फुरंतोतारासुप्तीवधूर्यत्रतारावानरविशेषाश्चलक्ष्मीःसीतानस्वयंग्रा ॥७॥
स्यप्रदोषइतिव्याचष्टे॥ ३४॥ क्रीडंतीति॥ एवास्थितांग्राप्यायत्रैवसद्युनःप्रहर्षंतमिवमुखरागेणोन्मुखमित्यर्थः॥ प्रतिरदनेनवाष्पंस्रवं
तायामपिदैन्यंकुर्वतीतिभावःधीरांसत्वा॥ कांस्तोमयतिविरागंतंहनुमंतिअधरयमानेसतिकस्मिन्नायआशावंधइवसीताप्रतिपुन
र्प्राप्तिप्रत्याशावंधीप्यधरयमानस्त्यर्थः॥ तथावधयासीताप्राप्तिआशावंधेनदृष्टेनतथाहनूमानपिनहृष्यतइतिविंताधिक्याद्यिमवस्था
वृत्तिभावः॥ सहोपमायहोहनुमानंकथंनुतेसीतांप्रत्यावंधइवसीताप्राप्त्याशावंधस्यहनूमद्गमनावधिकत्वादितिभावः॥ य इपरुणंवद्

कीर्त्तनंवाष्पनःप्रहर्षंनेवेत्यर्थः॥ नाशःसमुद्रेइव॥ ३५॥ अथहनुमद्रागमनमाह॥ एवंरीति॥ एवंरणेवरीकेवलक्षंनयंतदनंतरंवसंतेप्रा
प्तेसतितंहनुमंतंप्रेक्ष्यतेकीदृशंयथामर्षितंरामेणयथाध्यवसितंतथानिर्वर्त्तितंनिष्पादितंयत्कार्यंसीतावार्ताहरणादिरू
पंनिर्वर्तितंतदेतरवानरापेक्षयापृथक्कृतवतीक्षयामुखादिकृतिर्यस्यतंदृष्टस्यपरब्रह्मश्रीरेवसदसन्निवेदनेनहिमुखश्रीसत्वासत्वाभ्यांकार्यसि
द्धिप्रसिद्धयतोमिसयातदर्शनंकृतवानितिभावः॥ पुनःकीदृशंवित्तंतंकृतःसन्मुखायोपगतायस्तांवित्तिसन्यःसमागतइतिसकार्यसि
द्धिशंसीतयासुखदाभवति॥ नदुष्करमभ्यासेपोक्तविष्यत्याःकार्यसिद्धेर्हेतुलक्षणमिति॥ पुनःकीदृशमवमनोरथमेवमनोरथस्वरूपम
न्॥ सोपिवित्तिनःसन्मुखायोपगतोभवतिमनोरथमनुखंलभ्यतइत्यर्थः॥ ३६॥ अथहनुमद्वेक्षणमाह॥ तुभमितिं॥ धीरंदृष्ट्वातस्यकि
तासीतायास्तत्प्रेक्षणंतत्प्रसन्नार्थंकमित्युन्नीयकमिरुवर्णसमुदायरूपनाकंयतदर्थंचर्यालोचनापर्यंतंसीतादृष्टविषयकरसशब्दान
कंशस्यात्स्यतिक्वनापेक्षयावेष्टयेवहृदाद्धृत्तंप्रतिपत्तिंनवेदित्यभिसंधायपरमवनुरेणमासक्तिनासीनादृष्टादृष्टावतीवेतिवक्तार्हि
सर्वकप्रसादविशेषविशिष्टवक्तुंमुक्तमत्कारेणप्रथममेवप्रेक्षणंसमकालएवशिष्टानिरूपादिपश्चात्मुनरस्यसीताकृशलसमधिगमस्यथ
मवाकांक्षाक्रमेणगतागतप्रपंचसंवृद्धतत्सवस्थारूपनपर्यंतमुक्ता॥ तथावमुखदर्शनिनस्तांकुशलवतीदृष्टायामनंतरंयावत्कृ
तिभावः॥ ३७॥ अथप्रस्तुतंप्रतिरामव्यापारमाह॥ इक्षतीति॥ =प्रत्यरामःप्रश्नकर्त्ताहनुमानुत्तरयितातथावसीतादृष्टेतिप्रश्नदृष्टस्तुत्तरंत
त्प्रभुणारामेणनश्रद्धितंश्रद्धाप्रत्ययानुकृतःरावणांतःपुरवर्तिन्यारात्रसीलक्षणपरिवृतायाःसीतायाःकथमस्यवानरस्यदर्शनंस्यादितिभा
वः॥ कीदृशीत्वंवस्थाप्रेक्षीसीलमुत्तरंनत्रंवाष्पंवतन्मंथरंयथाप्याद्रंप्राप्याश्रुतन्मांभर्यसहितंयथाप्यावेनिसचिन्मंदिरेशरणंते
पमाप्यप्रसन्नएवेतिप्रतीतेनामयिजीवत्येवमत्प्रयत्नसीहशीभवस्थामुयासीदित्यंतःखेदाच्छन्तिश्चासकृतिभावः॥ तन्मांपश्यंतयातयाकृत्वा
विसर्जनंप्रियंतत्प्रत्यनर्घन्यूनाडारब्धंकृत्यंतुधीरप्रशांतत्वात्सदसिनाल्पीभविराधादितिभावःकिंकरोतीतिप्रश्नेरणेमांविनावनेवमन्येमांकी
दृक्स्यादितित्वाशावतीत्युत्तरंनत्रप्रमृणाहर्षितंनिजःस्वमरणंयिलेत्रामेवशावतीस्नेहापातिप्रसमस्यारात्रसमक्षेसेदृग्भवितिभावः
कुलकलंकरंकयाधैर्यस्थैर्यनिरोधोनाभूदितितात्पर्यंशंवतीतिदृत्रप्रयत्नसीतावर्त्तमानत्वमवधृत्यजीवतीतिविहायप्रविष्य

नीतिप्रश्नेजीवतीसुत्तरं॥तत्रवर्त्तमानसामीप्यार्थकलट्प्रत्ययमाहिमानमनुरुध्यमानमनप्रत्याशयाप्रत्युद्धरनिबंधनःकलंकप्रभोर्माप्रयो
क्षादितिनिश्चित्यकालंप्राणान्धारयतिनतुचिरंजिजीविष्यतीत्यपिक्रियाविशेषणंहनूमतःकरनिषण्णस्थिरस्थेर्यमप्य
प्रस्तेःरवेदनंचिरागमनप्रमाणनिस्सहमिवतपावक्रुत्वादर्शयामासेतिभावः॥७५॥मणिप्रहणमाह॥सइत्ति॥समणिःकरतलाद्ध्व
करात्स्वांजलिगतारामेणनयनाभ्यांदृष्टःकीदृक्॥आनंदबाष्पप्लुतेनकेनप्रहतःअतएवअवसादलिरणेविधुविधित्यर्थः॥दर्भेपुत्रेप्रस्त
तःपीतोनुनयस्यनिमेषरहितेनमणिम्बसीतासंवधारतिप्रियेणेनपीतइवअंजलिगतबाष्पमग्रत्वेनादृश्यत्वात्तदुक्तमंजलिगतइति
अन्यदप्यंजलिस्थंजलादिपीयतइतिनत्वंतर्यनरूपस्यपानस्यद्रवद्रव्यसाध्यत्वात्रतरसंभवइपतत्राहःप्रवृत्तिंदृष्ट्वानुसीतोदृश
त्यादितिनतानेत्रेफुल्लनयनत्वादिकयावेदयतिनिपतेतसंनिहितत्वेनसीताकांतिकांदीप्तीकीदृशीतत्रिवान्तीदृष्टवतदुक्तमवसादभ
रवइति॥अन्यंपिकविसंगोप्यवदतेनयनादिवेदयाएदृष्टःस्ववृत्तयेवनिवदयतीति॥ननुकेरणावसादरूपमालिन्यंसीताकेरामा
वदर्शनासंवेद्यमर्थः॥नुशंसेतिवर्तकं॥४५॥अथमणिशोधनमाह॥सोअईतिसीतामपहायकुत्रागतःकीदृग्वानसीत्यादिक्रमणरघुपति
रत्नमणिंशोधयन्किंदशंवैरत्नांजलेस्त्यागलिप्तंकिरणधारासमूहं॥विरहदौर्बल्यहेतुकांजलिसंधिस्रोधारांकारकिरणनिर्गमादितिभावः॥महा
पुरुषतत्क्षणंजलिसंधित्यपिकश्चित्किंकुर्वन्दरंसव्ययमीषदुत्थाविमलमुद्यातमणितेजःप्रक्षालनासक्तिलांजलिमिववस्त्रनि
वेशयन्अन्यापिकरित्वामुरवंप्रक्षालयतीतिचकुत्रीहिणानिमलाद्यातमणिमेवमस्वनियोजयन्प्रियवस्तुसुखासक्तयवयंनस्मपिकश्चित्
तथावरामस्यवार्तांज्ञानानेतरमधवनसापनस्तदनशयाहृतिरतिमुखप्रक्षालनमितिनाथः॥७१॥अपरामावस्थामाह॥तस्मिंस्तु॥अस्मि
न्नसंदेशेमलिनदर्पणतलंतिपात्रंस्थितमाहारंतयानतराघवस्यास्मिन्क्षणेनयनमिलनेशिलेनतेनाप्येगेनामातयापरिसर्वतोभावनदृष्ट
मवनतस्पष्टमात्रेणनिरंतरंगमाबोधरूढः॥तथावयथामासीतापक्ष्मस्थेनगतेनरोमाबाधियत्तेतथामणिस्पृष्टनाप्यंगनतिरोधानरूढःको
तासंवेदिमणिसंवेदारनिभावः॥तथावेनित्यसन्निहितसीतास्यशपिस्यादिरेककालीनसीतापरपरासंवेदाप्यधिरूढतितात्पर्यं॥७२॥
अथसीतापरिहारेमलकर्त्तनेनाधिकबलमपिशृंगारमृषेधोत्यधमोनरामकापमाह॥वाहतिं॥ततोमणिमर्षणानंतरंसम्यगास्य

वाष्पेण मलिनमपि वस्त्रं दुःखालो कंदुःखेनैवर्त्तनीयं जातं॥तत्रहेतुमाह॥की दृक्दुःखविषयेणीयावधादेवंतातयाविद्यंनमाणो॥
मर्षयंत्रतत्॥उपायंयथावितो दयस्तथातथामर्षयिष्यतीति भावः॥तदनिवक्तिकृतात्रत्वादिना-प्रतएव मलिनस्यापिदुःखालोकत्वंन
घावताग्रत्वादिनामालिन्यमपहस्तितमनेवेतिभावः॥-प्रतएव जरत्कायमानप्रौढमध्यान्हकालीनरविमंडलमिवेक्षुपमा-तरपिपुनर्निरी
मनेवेत्तिभावः॥४३॥-अथरामस्यधनुर्दर्शनमाह॥तो सेविरमिति॥ततःचो धानंतरमस्यदृष्टिर्निजेस्वायत्तधनुषि निपत्ता॥की दृग्वालिव
धर्षेस्यामवलं दृढंयस्यतस्मिन्॥एवं विरंव्याप्यमध्यस्थदारुनिकायीधृकुटियावत्॥तथावरुदिनमारभ्यलब्धविश्रममस्विव
लीवत्यौहतःततदभिभूतोरावणस्तियानेनाहनिजेस्वनवतएवप्रत्याशामभेति रामेणधनुर्दृष्टमिति भावः॥तदुक्तेकार्यधोरवातम
वदृष्टिर्न्यर्पितामितुरावणवधरूपस्यप्रकृतकार्यस्यनारएवार्पितइत्युत्प्रेक्षा॥मारसमर्पणेहनुमाह॥कुपितस्ययमस्यभ्रूलतायाः
निरूपेत्रप्रतिविंबस्यप्रकृतेसमानरीत्यात्वाघघाकुपितयमभ्रूविषयोनजीवितयेतुभ्रूविषयोपीतिभावः॥प्रतिरूपेसदृशरतिर्वाणी
कः-अकः-प्रतेतिपाठेहतेमृतानिर्व्यापारेस्पर्धः॥धनुरीक्षितदानीनिर्व्यापारमभेतितात्पर्यं॥७४॥तदेवाह॥रणव्याप्तमूलासंबद्धयानिर्वृ
मानसंतिधनुर्गुणकार्यविरोधसंतिमसृणंमरंयथास्यादेवंपरामर्शीमारुत्यारामरूपाधनुर्जीवित्यातसहितमिवकृतंकिंकरःप्रनर्तन
तमनत्रमपिप्रत्यत्रत्यासमर्पितंधनुर्नत्रेतिप्रकृतेधनुरनतमेवस्थितंदृष्टिपतनक्रियानूत्थावमूलाएवपर्वतंदृष्टमितिभावः
ग्रीजीवाजीवन्जीवाजी वोकर्णेदृढस्पर्शतिशाश्वतः॥सज्जीवमिवसत्प्राणंनिधीयमानप्राणंनिश्चेतियावत्ततश्चरामहृष्टोसप्राणीकृतं ॥रामा
धनरिनिरामहृष्टिरवधृषःप्राणइवलग्नारक्तेनत्वंतनुल्यस्पिहनना दिव्यापारयोगात्समस्यप्रयुक्तइतिवयं॥७५॥-प्रथमुखीवहर्षमा ॥११॥
मुखं॥प्रस्तौतिः॥आपनेरामस्यहृदयेपुलकायितमवसुधावस्यापिहृदयंराघवस्यसकृत्तमुपकारोवालिवधरूपःतत्प्रतिमेघनातत्प्रत्युपकारा
यसीतोद्धाररूपस्तत्रसहसाकांहेसतिनिर्मूढोनिष्पादितोरावणावधरूपोभरःकार्यगोरवंयेनतादृशमिवोक्तंसीतेरामप्रत्युपकारोदारा
मुखवधायतः सचघटकरएवेत्यर्थः॥-अत्रहेतुरगणितोरावणदर्पायेनतेनोरावणस्यभ्रातृकत्वानिहेतुत्वादितिनाथ॥-अन्यस्यापिगुरुद्र
भभाणपागमेऽप्फुल्लनाकृपःश्वासोऽमहत्प्रावेऽक्षसाम्यवतीति ध्वनिः॥७६॥अथरामस्यलंकागमनेशमाह॥वेतिअतिशयेराघवस

नस्यागमनंनिश्चितंयंवद्वंलंकागमनाभिमुखंराघवंवित्तमासीदित्यर्थः॥गमनंकीदृक्तत्रनिरूपेणलंकाभिमुखंप्रसंचारेणसचिवो ग्रमर्षस्तो
पत्नतथारामस्यधीरोदात्तत्वाल्लंकाभिमुखंविक्रोशेवामदीक्षानदृस्पर्धः॥इत्थंसत्तविंतितःसनलश्चोर्थःप्रकृतोयुक्तोवेनताद्दशमिवा मन
नविंतितमेहनुमानापास्तिंतामयाराघवमनसिमवद्यमितिनाभिन्नाणंततत्रसंबद्धामिमुखप्रेक्षासारीरंपुनःकीदृक्रामहृदयजीवितहरंविध
प्रियप्रयाणंप्राणंहारकंतथारक्षसांप्राणंहारकंतदेवगमनंमामीतेनैवतन्मृतातीतिभावः॥७७॥-अथरामस्यलक्ष्मणाग्रबलोमनोग
हा-प्रयंवालोदृष्टिमरक्षुसंमुखंगमनायसोत्साहानेवेतिप्रथमंतिसन्निहितसंधिनःप्रियतमस्यलक्ष्मणस्यमुखंअस्थानेपतदृष्टिःशोभनंकल्पा
थाशोभालक्षणातेथमर्थः॥ततथालक्ष्मणमुखंतत्पतनिमित्तंश्रीकुमारसीतिभावः॥एवं-प्रविरादेवागुप्योपकारःकृतःसतूरसिवर्त्तनेनवेति
निरूपणायतत्पश्चादुपासीनंप्रियतरंस्वसुग्रीवस्यविक्रांतंविस्तारशोनिहृद्यंयथावनमालोलंश्रानंथेयमपीत्यर्थः॥रनानीलंश्यनाकारत्वंर
महासाम्यंसुग्रीवस्यमालास्थाभाविकमूलंकरणमितिप्रसिद्धिः॥-प्रथमिदानीमिवलक्ष्मणःसमागतोराक्षसबलावलग्रामंकिमनसाध्यवसायो
नवेतिजिज्ञासयाशरीरेणसयाप्तोनारुहन्निमूलणायतत्पश्चात्प्रियंपवनसुतंप्रथयासमुद्भूतेघनादिकीर्तिलिप्तानंतथयमपिपतएवसंप्रतिसहा
यास्तदमीवांवधूकादृशीतितातापिपश्चात्पेक्षिवातापत्रानिवानरबलानियथातत्कारंबमुग्रीवराघवाकृतालंकागमनाहात्तस्यातथयमे
तिदृष्टिर्लग्नतिसर्वत्रसंहापमानंतथावरामणसर्वप्यालुंठितोइत्यर्थः॥वस्तुतस्तुप्रवक्तृतत्तदभिप्रायेणचतत्रतत्रलग्नादृष्टिर्यथासख्यंशो॥
दितनात्रस्थितातथाहिप्रथमंलक्ष्मणमुखेरामदृष्टिःशोभनेवलग्नादृष्टिरवतत्रशोभाभूदित्यर्थः॥एवंसुग्रीवस्यवनमालेवपवनतनयंकीर्ति
रिवातेचबलानीसुन्नयामः॥४॥रामप्रयाणमाहाथकरोहीति॥ततःसरामस्यलिनःकीदृक्सेनूकुमिनोपःसमुद्रस्तमिमुखंमनुतेयात्रराम
लक्ष्मणनिरूपितसेन्यवर्त्मप्रणयपरमार्थनावृतःसमुद्रस्तोनविघ्नंशमशरानलंसहसत्पमद्दिहनुमत्वनोग्रेस्थितःकुपितपवनइवार्यस्यागम्यमा
नलात्मरूपवस्मद्मथनापक्रममंदरपर्वतइवप्रकृतेपिसमुद्रमथनोपक्रमएवार्यमितिभावःरामःकीदृक्सन्नमितस्तावलितमरीवेक्षयंत
एवंकपिमन्यधारोविलुलितोवनोभागस्तथेनतयातावतानानरागसंख्यबलेन्द्रगणत्वप्रकर्षंमवितंसंप्राप्तुमाटनसमयेस्तोमितंभू
बलयःस्वभावाद्यत्रसेनाकरांथितंकपिबलुलितवनाभागंजलप्रवाहसमयेकुमितमद्रुमान्यत्रबलंनिसाम्य॥४५॥-अथवानरबलसंवाहमा॥
वलिंग्रमितिः॥तस्मिन्रामेवलिते वानरबलंनवर्षतांकीदृक्बलानांबलानांकेसरसेनाःमघाताःयत्रमरुत्करणसंबंधोदितिभावः॥९२॥यत्रहोतो

आक्रांतादिशापरिणाहायतनतत्तथा एवंस्फुरणमुत्साहावस्थानतत्कृतं किमिवदिनकरस्यमयूखजालमिवतदपिसकलदिग्व्यापिस्फुरत्सकलमिति
यावत्यथादिनकरकिरणानामुद्यनामवरोधात्सकलदिग्व्यापकत्वेनतथारूपीनाप्रास्थितानामेवतत्तदासीदितिभावः॥ अत्रयद्यपिकुसुम
शब्दस्यैवस्निग्धबालवाचकत्वमितिमट्टपधिकंतथापिकरिवृंहितापिस्वसार्थकत्वंवसुतस्तुकिंचिदाधिक्यप्रतिपादनायकेसरवत्किं
त्वत्पदेतिव्युत्पत्तिमभिप्रेत्याक्तमितिसारः॥५-॥ अथकपीनांवृद्धिमाह।वेरारणेति॥ततःसकपिलाकार्द्धते स्वस्वमाकारंगृह्णतवि
नत्यर्थः॥ कीदृक्समाणिसमंयथास्यात्तथानुगतःमार्गःशैलःपक्षाएवार्थेनिपातितःपुनःकीदृक्तलकेवनराजीतस्यावनद्धःकपिशदलाद्याह्य
त्यादिनिरूपकएवंवेरमेवारणंयत्रकाष्ठंतत्तथाप्रज्वलितोदत्तइत्यर्थः॥ एवंतेषुएवंपवनसेनानुद्भूतंमुखरंशब्दायमानंतथावेर
णाप्रदीप्ताःकाधनकृतकलकलाहलाःकपयोरामसैन्यस्यालक्षितास्तथेतिभावः॥ वन्हिरपिकृष्णवर्त्मातप्रज्वलितोवायुसंवंधादुद्धतरसश्चन्हितंग
मनव्यापीवभवति॥५१॥ अथरामप्रस्थानावस्थामाह॥ यद्यपीति॥ततोनिशमुद्दर्षाल्लिंगभूतबहुलाएवंवारंवंतिषुवलायाःकुसुमस्य
शाखासामालक्ष्यतेयत्रतत्पाभूनायवानराःतेषांतैस्तावष्टितःसन्नाएसतिरोवेतेशाखासंपर्कीसपनामपितेतरविशेषप्रतीतिर्निरोधति भा
वः॥ ऊरवसमुद्रइवसापिकीदृक्सर्वदिग्व्यःआकृष्टःप्रथंडनिलेनवेतुलीकृताःप्रलयेघट्टमानायोगरयस्तःसचलाग्राःयथास्वभावत
निश्चलएवस्मुद्रःप्रलयवशात्प्रलयंवशान्नयतिक्रामतिक्रामति॥तथाधीरापिरामाराक्षणत्रलयमिवकंचुत्पथवरोनिखिलभावक्रामतिभाव॥ क
पीनांपिंगलेलोलत्वेनोत्कंपवशादुल्लत्वाद्घट्टमानमिदिसाम्यं॥यदासमुद्रंप्रेलतीतियोजनीयंकीदृक्तथाभूतवानरवेष्टितःतेषांबलस्य
सरवनमानासमुद्रस्यातथाभिलक्षनकल्पनानामत्रेवागमनात्कपिवेष्टितलंकेतिभावः॥एतत्रामेहेतुतथाभूतमितिसंबंधनीयं॥ क
रोघसमानं॥५२॥ अथरामस्यदिग्मोहमाह॥द्योतन्तीति॥प्रस्थरामस्यहृत्यसीतावियोगजशोकसाधकारविशेषेदिशाधूलैर्नेत्रयोग ॥रामा॥
वीर्यप्रतीविहतिस्थैर्यनलभतेप्रेमविषयाभवंतिरतियावत्॥किंभूताःदिशःनिर्मलाःसद्यःछिन्नप्रतएवस्फुरंतादिवसकरणेप्रेक्षणं ॥१२॥
श्यंकृतंरूपंयाभ्रतीविद्युन्निर्णयोयेषांतेकांतेयासानाहृत्येसीदशेनदर्शनंउपनयंतःकपिनिरर्थंवियोयंतेनयाभूतंतथावसर्वंप्रकाशमानापि
दशनोपप्रेमासामान्यंसर्वत्रापिदिग्व्यमतिशोकस्याधिक्यविशेषात्किंतुसारस्तुकविशेषोनिरवद्यंदृष्टकारणंफलायवदंति।अन्यापि
दर्शनिवर्त्मन्यपितिमिरवलनंभ्राम्यतीतिध्वनिः॥५३॥ अथविंध्यप्राप्तिमाह॥आलोएइति॥रामोधनुराकारस्यसागरस्यभरसंहकूलेल

शंकनीयं॥ प्रहतपटसंनिधानान्त्रिःशब्दाने ज्ञानसंवाग्वृष्टं भवनीतिभावः॥५॥ अथमलयप्राप्तिमाह॥ जलहरेति॥ तिमलयं प्राप्ताः किं मताः नग्नाधृतस्ववनस्परसाम्रमिर्यैस्तत्कपिभिः स्वभावाच्चपलाद्दालने कृते तत्तत्पृथिभिर्भग्नमित्यर्थः॥ मलमकिंसूनं जलधरणनिर्दयं न स्वरूपंयस्येतं॥ नित्यमधोधिष्ठानान्नजलेनवनाशादितिभावः॥ यद्वाजलगृहणसमुद्रेणनिर्दयो नः प्रयातंयस्य समुद्रसन्निहितदेशस्यनित्यंजलसंबंधेननष्टदावकत्वात्॥ यद्वापूर्वनिपातानियमेननिद्रायमानजलधरंनिद्रायमानजलधरायत्र महाजलेजनसंचारोनास्ति॥ अथवाजलधरनिद्रावंतं जलधराणांनिद्रांगसृष्टएवतंमलयंप्राप्ता इतिसमन्वयःजलधरणिद्रा वंजलविशिष्टाधरणिस्तांद्रवयतीत्यर्थः॥ जलसंबंधादुरापाद्रवीभावादितिभावः॥ एवंजलगृहनिर्दयंजलगृहेणदायसून्यंसमु द्रंकल्लोलनएवनिस्थरतानामाकर्षणात्। एवंजलधरनिद्रांकुर्वानयोनिर्द्रायमत्तंप्रवृष्टंभवनेवात्॥ एवंनिद्रानजलधरनिद्रान जलगंडावदुग्राहिःजलधरनिद्रविधातृतीयातत्पुरुषःएवंपादपगहनेषुशिशिरेणशीतेननिद्रांकुर्वंतंप्रत्यनिद्रानजनानप शिशिरनिद्राकांतशिशिरेणनिद्राक्रान्तशीतंहर्तुंनिद्राकरंवनकमनीयमित्यर्थः॥ एवंसप्तपादुर्दिनंनमेघच्छन्नतयाश्यामलंतत्। यत्रतंप्रातपोनाक्रमतेजलदवधनत्वेलनानंष्टपमेवमित्यर्थः॥ यद्वासप्तपादुर्दिनंश्यामलकंस्वार्थेमूलसप्तपादुर्दिनंनमेघच्छन्नतयाश्याम मित्यर्थः॥ यद्वासप्तपादुर्दिनंश्यामलकंजलंयत्रतत्तथा। यद्वासप्तपादुर्दिनंश्यामलकंसप्तपादुर्दिनंयत्रेतिबहुव्रीहिणासप्तपादुर्दिनंवर्ततेश्याम लकंश्यामलकंवृक्षजलंचेत्यर्थः॥ एवंसप्तपादुर्दिनंवर्तमानंश्यामलयंश्यामलानांनारीणांसालंयंवश्यामा॥ रात्रिरस्यांलयोलीयतेयत्र मितितासप्तपादुर्दिनंवर्तमानंयत्प्रदेशेदिनंरात्रिर्विभागाभावादितिभावः॥ श्यामासामलनानंतरालयमितिवा॥ श्यामःस्यान्नेचकेकृष्णा ॥१५॥ एकेहरितेवने॥ श्यामाख्यादर्भनाम्न्यांतथासौमलनौषधीतिकोषः॥ ६॥ अथवनेश्वरालोकनमाह॥ वरुणेति॥ तेनवदनवनसंय कुन्मिश्रगुंजगानांवेणुनस्पर्शान्चलयाकारस्थितिर्यैस्तथाभूतानांसर्पसंबंधान्नाशंसर्पसंबंधान्नाशं ॥१३॥ नितांशिश्रियोनिर्मलोयत्रजलश्रकवत्कानरस्यर्थः॥ कपिक्षतोनूणसर्पाणांपलायितत्वात्निर्मलोत्रैवस्थितइतिभावः॥ अहएतादृशः सर्पाइहस्थिताइत्याश्चर्यंनपश्यतीतिनात्यंतंभिन्नमिवनूनादृढिना-प्रथोद्देहिनाऽकुरुतेस्फुटंनतियावत्एवभूताजलतोनस्याःपरिप

लोविमर्दक्षाष्पान्नरक्तनीतिमर्थः॥ वृक्षसंबंधिलतोद्भूतानांतरंमध्यंतस्मिन्निंनिम्नंवत्यावक्रीडायेतत्तथेदमपीत्यर्थः॥ तथाद दृष्टागम्यस्थानंकविभिराक्रांतमितिभावः॥ ६॥ अथगिरिनदीप्रवेशमाह॥ सेवेतीति॥ नेगिरिनदीप्रवाहान्सेवंतेदर्शनस्पर्शनाभ्यां नादिभिरित्यर्थः॥ शासएतिएकारएशनगिरिनदीप्रवेशेतिहेतोर्यावदुवदनेकेभक्तानांनीरवर्द्धिनाआतएवमिलनभरेणोद्भ्र वृत्तावक्रीत्यस्थितायाश्चंचलतामिरास्निग्धानिनिवेदनसंवंधात्सुरभितयाकेपतृल्यंलक्ष्यंएवंनलसंबंधाद्भ्यांगिनदीको यानितएवंनितेदीर्घोदरदृश्यंवयानिःसरणमार्गोविषांतानहरिद्वर्णतत्तेदेवाभयतोयान्तेदूरतएवज्ञायतेप्रवाहपथोयमि तिभावः॥ तथाजनगहनजलेनकटूनएतावतानसंबंधेनस्वादस्यहत्वमुक्तं॥ ६१॥ अथस्कंधवतदृष्टेनसमुद्रतीरप्राप्तिमा हा॥ तेनेति॥ ततस्तेवेलासमुद्रस्यतीरंप्राप्ताः कीदृशीतरणेपुनिरंभुक्तिसंपदेवरदर्शितःकिवित्रकाशिनोजलनिहितेजलस्थे नामुक्ताफलकरायत्रतांमिदुरमुक्तिर्निर्मलराणांमुक्तानांनीरजेशुक्तिविद्यकानूयस्थितत्वात्तिभावः॥ एवंपत्रलतावल्कलपत्रमु क्तावकुलहत्तायत्रतांपुनःकीदृशीजडानांएनमरस्तद्रुगंधिरतःपरागोयस्यांएनाद्दशानवाएसपत्रतादृशीमेनेनसेनि कानप्रतिदत्तंयत्मुक्तंमितिभावः॥ ६२॥ अथस्कंधकर्तृयेणवेलासमवर्णयति॥ विक्रांतिरिति॥ पुनःकीदृशीदुरधिरोहत्तेंद्रतिरूप कैतस्पाननलवाभिवमरधारामिवस्थितामिसुप्रेक्षामसलवानोत्प्रेक्षामाह॥ पुनःकीदृशीविकसितंयत्नालंपुष्पंनेननीलांतमा लश्यामलत्वात्॥ एनद्वारेवंचलकल्लोलरूपेणकरेणपरिमृष्टांभूयोभूयस्तरंगसंबंधात्एवंकुलपेरलावनंतेनसुरभिमरत्नेरवा पितंगालवत्श्यामावंचलतरंगवधूःकरंमुंजत्यायाप्राप्तादृष्टापुलकितेवनवसुरभिश्चनवतोत्पलैः॥ ६३॥ फेनेति॥ एवंपरिभुक्तरूपस्य कोयंसमुद्रकल्पपरिमलस्यनागरूपसंबंधस्यचिनंनविधास्यतीतश्चिन्मेवाह॥ कीदृशीकेनरूपेणतिष्ठमःपरिरंभेणपरिनाकृतिरर विलुलितोअंगरागोयस्याःसाएवंविद्यमरदनवेलंगलहितत्यातेनअमीनाप्राप्तिताअनाद्यावाप्रोढावाधूरिवनगरेप्रवेशस्थानेश गाकृतिर्यस्यास्तोनदीमुद्राःसंघट्टेनविद्रुमाणांप्रकटत्वात्रिभागः॥ एवंवर्णितानिजनान्यवकरणलोकाकुसुमानियत्रनथ वसमाप्तोत्तमासमुद्रस्यनाथरत्नवेलानाथश्चनाधिकः॥ त्वंप्रतीक्षतेसपिनाथकापमर्दनधरेविक्रमविद्यंकनत्संवदनाधरागरागाये कुसुम॥

रूकरेतत्तत्ता मिनाननकांतिःसराकधरणीरानाम्रदितेरेशकुसुमावनवतीतिसाम्यं॥६॥सिध्यतीति॥किन्नराणामुद्गीतरूपरथं आकर्ण
यंतमिवपुनःकादंबीमुकुलिप्तमरियस्यास्तांप्रवेक्ष्यिमपुरुकिंपुरुषानांमुकुलितनयनतुल्यत्वादसंधः॥गीतरवकी
र्लतागृहाणांतस्यंतरेषुपरिवर्द्धमानप्रतिशब्दपव्याप्तिर्नोवःएवंअनुरागंप्रतिना॥ऊणांदिशोगंधपरिसर्वतोभावेनस्थापि
तसमूर्छनांप्रापितंअनुरागेणगीतप्रीत्यावापरिस्थापितंयथाचितंश्रुतंग्रामादिषुप्रापितंअन्यैश्चिगीतंश्रवणकालेमुक्तवनयु
कुलितवदुर्नवांतिध्वनिःअथवाअनुरागापरिचितस्त्रीवरूविलुंठितरिपुक्रू॥६५॥रामप्रस्थानशोकारामदासप्रकाशिता॥रामस
तुप्रीपस्यप्रणीतत्वक्षमाशिखा॥१॥॥इतिनिखिलमहीमहेंद्रमुकुटमणिमयूखरंजितचरणेरामनरेंद्रवरजेलालदी
क्षितश्रीरामदासविरचितेरामसेतुप्रदीपेप्रथमाश्वासःसमाप्तः॥अथषष्ठीशताब्दीयेराद्विकुलकेनस्फुरमा
णःअहेति॥अपवेलाप्राप्तुत्तरद्युतनयोरामःस्मरंपश्यतिकिदृशंवडवेत्यवलंएवंरूपोघोरमरुकूलंलक्षीकृत्यनटखल्व
नायंशतशब्दस्याधिक्यार्थकत्वात्शोशतंरवंयतिक्रमणीयंवाहाःशतेनवाहुशतेनाप्रिंडुर्लक्षमितिभावःएवंप्रमृतरसंगुरत्ना
दनावगुरुकंगौरवयुक्तं॥यद्यक्षमृतरसएवसारोधनंतेनगुरुकमनिशायितं॥इत्यत्रकिंमियकार्यारंभस्यआरंभमाणकार्यस्यह
मिहितइतिन्यायात्योवनेमध्यभागमिवकार्यआद्यंतभागोसुरामध्यभागस्यपरुषरत्वंमितिभावः॥तदपिदोषशतेनविदूश
तेनदुःखनिष्पादनीयंएवंअमृतरसभ्रयंयत्तसारंफलंभागस्तेनगुरुकमादरणीयमितिसाम्यं॥आश्चर्यरूपत्वमप्यिमकार्यप्रतर ॥१४॥
त्वेनपाठावारंतिहासावदर्शनिताहार्यं॥९॥गगनेति॥पुनःकीदृशंगगनस्यप्रतिबिंबमिवएतेनप्रतिबिंबस्यप्रकृतिसमानाकारत्वा
दाकाशतोल्या॥धरणीवानिर्गमिवनिर्गमयंतंअननेतिनिर्गमोद्वारंयेनधरणीनिर्गतानांतथाचनिर्गमिष्यतांतेनगतीमंनरम्यं।किंभूतं
तावत्वेचरिंगेलितोगहमिवतथावरिंगेपरयाप्यतिव्याप्तंकत्वंभुवनस्यमालिंघंतमितिमियतडितेअवष्टब्धंकर्मनिर्मितंभागस्तथाव
नाभावान्मत्तस्यपोगालव्याप्तिनाकृतोलक्षारागगलत्याद्यकत्वंवनदिगंवस्थितस्यक्रोडालुतंत्रिभुवनत्वंनोनरिमकृदमपिवनिर्विशु
नाअयंप्रागणेत्वामतिकांक्षतेप्रलयेप्रसादयेसंवरुणजलविष्टरमिवविष्टरंस्मरहस्तावतोविश्वछत्रंकेलेसकुरस्यप्रतीयतेसर्वत्रात्मेक्षा॥त

डिमंकुर्दिमेतिनाविनिरोधः॥२॥समीतिः॥पुनःकीदृशंस्वेआत्मनोयस्यसःस्वाश्रयस्ताहशोमृगोयस्यतेनशशिनावदृशःदोभ्यमाणं
वेडाएवनतरंगोगणनात्रेनवरिंगडुनेवश्वेतत्वादावतनेनवदूधासाम्यमोदोभ्यतेःकीदृशंशाश्वतःसार्वदिकोमरोयस्यतेनएव
भ्रमणशीलाआवर्तनिर्नाडस्यास्यकल्लोलायस्यतंएवंस्यलोनिस्तीर्णिकरःकिरणःतेनाहतानिस्पृष्टानिअतएवादिश्रेयंवस्तला
निसलिलानियस्यतेनक्षोदयेनसावर्तोगगनदिग्व्यापिजलशालित्वादित्यर्थःगडूपक्षेकरःशुंडतयाआहतानितडितीतिव्याख्या
यमन्यत्तत्संशंडाहतडालानांभ्रमणशीलत्वादिगामित्वाद्यानिभावः॥७॥कल्लोलानाह॥अथुरितिएवंसलिलकल्लोलानवरतं
कीदृशानि॥प्राक्तनमाहरुमालाद्रिनंवाविलंबनेयैस्तानएवंव्याकुलानितलतोयनिर्नःसत्तपरिस्थिरान्॥रूपविस्थियतपाप्तारक्षा
नार्थः॥ऊर्ध्वस्तकानिव॥अधोपिसंस्थानेविष्टब्धलोहितंरुधिरंयत्रतान्मरुस्थलनिर्नःप्रहारेणवप्रहारस्तस्थानि
तथावलोद्धियनविलंबन्यस्यस्थिरेणाऽवनतयाप्रसारितयावत्प्रहारस्थानस्यकल्लोलनसाम्यंप्राकुलपुरुषपरिस्थिरानित्वापिअ
न्तरप्रहरेणाशिते वर्तुलंनूयतिष्ठतीतिस्वभावः॥४॥नरीतलप्रवेशमाह॥मुहुलेति॥आत्मनोनिर्गतिंबहिर्नेतुंजलसमूहंपिबतःक्रोड
कुर्वतःआत्मनिर्गतंपयःस्वरूपंयमंपयःपात्यंपरार्थंयद्वाआत्मनिर्गतमपिपातालजलंपिबतोमित्यपिनामविनमनुनं॥तथाय
सकलंविश्रामनूमिमितिभावः॥तदुक्तंपयसमेणविद्वेतिलनिवेहिंनूतंभुवनाशशंपमानाःयवनामद्यास्तेविप्रलीणमितत्त
तोविस्तिग्मतएवनेत्रेव्याप्तमहीनभोविवरेयेनसृष्टिकालेभूम्याकाशयोर्व्यापिमाणंप्रति॥एवंनरीमुखेननरीप्रवेशस्यानेनपर्यस्यत
मितत्तत्तेगालुतमभ्रतरंगमित्यातादितिभावः।अथवसमासोक्त्यासमुद्रस्यनायकत्वंनरीनांवनायिकात्वंप्रतीयतेतथाहि॥अन्या
दानायकानायिकाश्चेनविलिप्यमाणामात्मनएवनिर्गतिंस्वलंमधुनालिंबहिंपिबंतितत्पिमुखंरसारतिकालानशष्टफूत्कृतानायकेनेत्रा
विस्मरणंनिवर्तितएवंपानकालेस्वेननाभूम्याकाशव्यापिचतंभावंयथानायकोनायिकामुखंवेगेनपिबंतमधुरत्वात्पुनस्तत्पानरीपुमानांप्रि
यांतत्पानस्मरीमधुधारानरीमुखंसमर्पयंतंनिर्गतंपयस्तेनपत्यर्पणंपुनर्गृह्णातितिभावः॥तथावजलंतथाय॥लानामपिकासहृष्टिषूस्व
त्नमस्यतिधनिनःस्तुत्यंतोनलानिवहंतिमिवयशइवस्मरस्यवरुत्नमितिकीर्तिरुपमिव॥अन्याचिदशःपिबंति॥प्राक्तनादपतिकाहरा॥
रामाणांधात्रेविप्रलीणमितत्ततःप्रकाशितएवंव्याप्ताकाशमहीपातालविवरयानालएवनंतिमुखेनयत्रकनपर्यस्यद्दोगछ

त॰ अथवा मुनरवनिर्गतेत्यशः स्मोरवनिर्गतीति भावः ॥ ५ ॥ मरुशो भासंबंधमाह ॥ जोएहि ॥ विरव्याप्यनिर्गतयापिप्रियया उमुव्य
मान आपि विराधानास्मरवनाप तथवलरूपा स्थिरनिर्गतत्वात्सेव धनप्रसक्तमानो विरोध श्रिशश्लेषणशोभया उमुव्यमान
स्नपरिरंभयते यद्यपि निर्गतिया वहिर्गतिया कांतया प्रेमुव्यमानमुनयपहोषस्त्रीरूपमित्यर्थः उभयस्याधारतीमुपमामाह । कयाऊरु
वऊरुस्तयामृगो रूमिव कीर्तासुपुरुषमिव प्रभयारविमिव महानघशैलमिव तथावऊरुकांतिप्रभा महानरीमिस्तत्तत्ते
रनिर्गता मिरपिमृगा रूसुपुरुषरविशैलानपरित्यज्यते मूले अविछिन्नतया शाखाप्रासमुद्रापीति भावः ॥ ६ ॥ वडवानले माह । कालां
तरेति ॥ पुनः किंभूत विरूढवडवामुखानलं वहमानं वडवासु रवानलं कीदृशं दहत्प्रलयं प्रति स्थितमित्यर्थः ॥ पुनः कीदृशं कालांतर
लयजीविछलतस्पहायकं प्रलयसमुद्रतलेवर्त्तिनं धरणइतिपुराणवार्तापि एव गतप्रत्यागतस्पपवनस्परयेणाच्च चमानसवधू
मानं प्रलयवायुना वडवानलस्यादीपनमित्यर्थः तुल्यंतेवडवानलोक्रिमिवशल्यमिव यथाकृतांतरलग्नं कालांतरेणतिपयत्नम
यमपत्यप्राणाहरं गतप्रत्यागतश्वासरूपपवनवेगेनधुध्यमानं वाल्यमानं विकरंकर्णिकादिविशिष्टवशल्यशरफलाधिरूपधि
यते तथावाडवोपि दुःखदत्वादित्यर्थः ॥ ७ ॥ नृम्नूपमत्वमाह । धुणेति ॥ स्पृष्टस्पर्शः अपसृतस्परानितरमपसरणमस्पर्शः प्रयासा
यकृन्नेनप्राप्तः स्पृष्टापसृतकव्यापारवंलसमुद्रतीरतरवछेदनालिंगनेसतिमुक्तास्वक्तामहाकेपवनं तेपावतरंगतागतास्था
स्पृष्टसति वलावरुद्धनालिंगनमपसृतसतिविमुक्तिर्मघाइत्यर्थः ॥ तेनभूम्यांदोलनरूपमतरंगमहत्वनसिधोरधिकपरिमाणत्वमु
क्तं एवंमासात्तजासमुद्रस्पनापकत्वं भ्रमनाथिकालं वलभ्यते नाधिकानाथ रूनस्पृष्टापमत्तकेरालिंगनतिशयव्यापारवं ॥ राम ॥
लायोरुतसमये आलिंग्यालिंग्यपरभस्तनमुव्यमानो प्याकुलतामात्रानीतिधनिः कीदृशतामहो धृतस्वरूपनवपित्तेवनरुद्रस्व ॥ ५ ॥
रजलमयायातः एवमलयमरुद्वावस्तनो यत्र तादृशएष स्वमध्यपरास्तरागेण तरुणीरुरणेन सुरिवतासौ रूपमासाद्यंतीना
पिरूपिनायकालिंगनेतावेन विधुतपाणिः स्वदनार्द्रितमलयमरुद्प्रापस्तनरूपासोदित्यमात्रानीतिसाम्य ॥ ८ ॥ धैर्यमाहाढा
त्तीति ॥ स्थत्यामर्यादया स्थानस्वांतपित्रभ्रामांतं प्रलयमहीमंडलेपि अमांतं ऊर्द्धतलं त्रिजगत्कावकुत्वादित्यर्थः ॥ राम ॥ वरणप

नीचूलीयावमानावामनरूपानतुर्यस्यतेक्रममाणेपादविक्षेपशक्तियेहेतस्यभरेणप्रायुर्येनभूत । व्याप्तालोकभुवनानिर्येनतं
यादिधंवहरिमिवतं यावयपावलिहरणे कार्यवशाद्वामनीतनुमास्थापत्रमेण त्रैलोक्यमावक्रामंतथाक्रयाप्रिमयक्रियाप्रया
प्रभूतः कालस्वात्रैलोक्यक्रांविनीमूर्त्तिमाहात्म्यंस्तीतिभावः । वामनः पादविक्षेपेणत्रैलोक्यमाक्रांतमितिपुराणवार्ता ॥ ४ ॥ लोकानत्र
माणीस्तमितिः ॥ इदृग्विधयः सन्नेतिमरुद्वकुकंदोलादिभिरतिरमणीयः स्मृतिविषयः सन्नेतिवक्ष्यमाणव्याहृत्यसूचयमः प्रवा
कारएवगुणोस्यस्तादृक्तथास्नानपानावगाहनादिनिरुपभुज्यमानः सन्नेवं आश्रयायस्यतादृक्सुनिश्चतफलमुक्तादिदातास
तामित्यर्थः ॥ उन्नम्रस्तंकमिवसुकृतस्यपुण्यस्यपरिणाममत्यनागमिवसोपिकरितुरगादिसमृद्धिद्वारेदृश्यमानोरमणीयःपल्लिवर्षा
घवच्छिन्नफलजनकत्वनरूपमाणसन्नेलमग्रान्तव्यतयाविधत्तगतिगुणएवंरूपभागविछेदक्रियमाणःसन्नशास्यतासार्व
दिकंसुरूपंफलंनप्रदत्तइत्यर्थः ॥ सुकृतपरिणामनेवसमुदरेनिवसतीतिभावः ॥ ९ ॥ अथधनानागुणानाह ॥ ऊकेवेति ॥ ऊवानऊस्यादि
नाऊमायस्यतेशैलमिवशैलऊसमानाम्यस्याऊघरितः पाऊिातस्याकृपणाद्भिमनहतानामलानामाकरसरऊवलस्यावि
मुक्तंलक्ष्मापरस्यालिष्टवेनसरसिशोभयाविगमादितस्तुहरिप्रियमाऊऊन्नतोत्पातामदिरायस्पताहशावपऊमिवम
दिरान्यमित्यर्थः ॥ वपकर्मारागयापीतत्वादितस्तूरा ऊकूलकूलपक्वस्तत्प्रतापमिवमुग्धवंरूणविरहितंरूपंतसंध्यामालम
नाहरवदानुरयोदितस्तुबालवरुणोनानुलक्तं तथावपोतितोदीनामुत्पत्तिस्थानमित्यर्थः ॥ कविस्तूधृतसालरूपमुरुकायप्रका
शंतेरूणव्यावर्त्तते तथाहिऊवानऊमवशैलहिमंयकमलाकरवलहिमऊं ॥ पीतमदिरंक्वणंयंवकुलप्रसवंनमुग्धवंरूविरहितं ॥ऊ
रयंतीऊमाप्रसक्तं यशाआर्यनाइलाष्टथिवीयस्यतनमऊवृतत्वात् हिमंवरूनस्त्रीरूवऊस्यऊत्रैश्रवा कमलालक्ष्मीस्तपामाकरं
रयंतीऊमाप्रसक्तं यशाआर्यनाइलाष्टथिवीयस्यतनमऊवृतत्वात् हिमंवरूनस्त्रीरूवऊस्यऊत्रैश्रवा कमलालक्ष्मीस्तपामाकरं
वलसामर्थ्यहीनंनीतिबलस्तिरविषतनविछऊंकालकूस्यहरातपीतमदिरायस्पतावत्वाष्टथिवीतत्रशतेवलंवकुलाःप्रसूष्टा
कयाशाएपायत्रतेएषयुक्तएवंरूपमवंतिभावः वसरावरूणस्यएवगुणत्वरूतेनविरहितंविशिष्टंविशरदरहितंशरदोरावगव
कल्पननिबंधहेयस्यप्रकृतार्थोमकत्वादितिधः हिमऊनुशोरूवनेपिहिममंत ॥ एवंटीपावात्पादिलाघवा ॥ ॥ ९ ॥ ना हानि

दीनिमहोपमाविशेषणद्वयतुल्यं चस्तुतस्तु इदमभ्यंतरशैलाद्बीजान्मुख्यनिर्दिवनिहितानिवहंतमित्यन्वयः॥तथाचबलतः पर्वता
रत्नगर्भत्वान्निधयएवेत्रासन्निहितत्वं परकृत्वेत्तिनमन्यसमानं॥प्रतीहारीका॥तत्रपन्नगमहापद्मोनतयामकरऊर्ध्वा॥मुकुं
कुन्दोनीलश्चरत्नवर्षेवाष्टमानिधिः॥२१॥वरोद्यतस्यभावमाह॥परीति॥चरोद्यातेऽपगतेसति परिक्लिष्टंवर्द्धितंव्यतिक्रांतेऽपगते
वसतिनिवृत्तद्वावलंघनरोगद्वयवृद्धिभ्यामित्यर्थः॥वरोद्योतकीदृशी परितःप्रीतिविषयोयःसमागमस्तेनसुखंयस्मात्तादृशि॥
कस्मिन्कस्मिन्वनवयोवनेकामिलयथाकामानवयौवनेऽपगतेपूर्जि भतव्यनिकांतेनुनिरस्यंचंचल्यस्वभावस्तथाममपीसार्थ
नवयौवनेपिमीदृशि रतिस्तस्यवल्लभस्यसमागमेनसुखंपत्रतादृशि॥२०॥शरदादिसप्तमाह॥दरेति॥परिक्लिष्टेभरारीघस्मृष्टिनो ७का
मुक्तिसंपदमुक्तावुभूषया प्रलुठितंयच्चरणंतेनमृतोधृतोमुक्ताप्रकरोयत्रतंमुक्तिपुटरचनाकृष्णमुक्तासदृप्तरं
विशेतीत्यर्थः॥एवमारुतेनदूरंव्याप्तऽप्यालितेजलेमीनाःक्षणंअतएवकृतकार्यत्वेदुःखंधान्त्रसएषाएतावाऊलपराधस्मात्त
मितिजलवाऊल्पनखातगणनयोरपिसमानाकारत्वमुक्तं॥२१॥मरकतादीनाहा॥मरकतेति॥मरकतमणीनाप्रभामिरोहतासं त्रि
वक्षाअतएवहरितायमानाजरठाश्चिरंतेना प्रवालस्यविद्रुमस्यपल्लवायत्रतंमरकतकांतिसंवधान्प्रवालकिरातयानामधिहरि
वर्णत्वमित्यर्थः॥एवंजलमज्जनार्थमागतानांसुरगजानामेरावतादीनांगुंधार्थनोमदस्यऽवांतिभ्यागमनमार्गएवागतः
एतानाकलय्योन्निद्रमासिगंधः करिभिरन्योजलहस्तिभ्य आसन्नेनिकटएवदत्तामद्यारवमुखपटायनंतंतथासुरगजयुद्धसयो
द्यांतिकरिभिरकराणामासन्नत्वेनजलपानार्थमागतोनभसिवर्त्तमानामद्यमुखपटेनोरिक्तामुखपटेमुखावरणपटः प्रत्यग्रा ॥गम॥
गजयोःसन्निपातेदर्पाद्धनायमुखपटोयतइति समाधारस्तथाचकरिभिरकराणंपुमुसयानिरालवेद्यान्निधावनेनतेजःशालित्वं ७७॥
उरगतान्द्विहापमुखपट्टानेनतत्वेस्तथादर्पद्धतत्वंचेसूचितं॥केचित्पर्वतनियतनत्रआसन्नमघत्तइरवपटनिरुद्यर्त्तिभिर्म
यूरैस्तामरुषपटायनंतियोजयंतिति॥२२॥वर्षतिसवंधमाह॥मणीति॥मणीन्यानीतिमणिपाःसर्पाश्चिरंतावासेनषमालयंगरुत्पक्षान
रत्नपालंकमणीनांपालकमित्यर्थः॥मालंवालंकवामणीसंहरणंनाश्रयत्नेनधारयतीत्यर्थः॥बलवल्लसहरणोधातुःखुलेप्रत्यय॥

एवंतीरेलतागृहाणांप्रभामिरुभासिनोऽपशब्दितान्रम्यान्नृपालक्ष्याःसौधाग्र्योयेननसौधापरुषालतागृहाणांमृतामत्वापित्यर्थः॥एवंच
नावद्वीपादियत्रतंघनंस्यात्पाणिपद्मलग्नंयामद्यानासमृद्धजलग्राहकत्वात्॥यद्वाघनंवारितंघनेवारिनेवृष्टिनंस्यादघनवारिवृष्ट्यं
नेवारियत्रतंप्रेशस्त्यकृत्॥एवंवेलालिंगनेनवेलातिक्रमणहेतुनापन्नीलेघनेनत्वकारितनिषिद्धंमर्यादाशीलत्वात्महीलंघनस्थितिरि
तिन्यायतस्तत्राह॥वडवलंचलंकक्षेलशालित्वात्॥वस्तुतस्तुवेलालिंगनेनवडवलंचंचलंअतएवमहीलंघनंवारितंबलवत्वेवनिषिद्धंलोकेप।
त्रसरेणुरूपायावेलायालिंगनेनतरंत्वान्मुख्यनायिकारूपायामद्यानलंघनेअतिक्रम्पापमर्यादायितमितिसमासोक्त्यालक्ष्यते॥अन्य
त्रापिसरेणुसंभोगशीलनायकंनायिकापरिहरतीतिध्वनिः॥२३॥वरोद्यजलपर्वमाह॥ससीति॥नरेंद्रिरणपरिप्रणतप्रकृष्टस्कं
धानंकजलंयस्यतंएवसंवरंदिधर्षणेधरेप्रसोप्यमाणमितस्ततश्चालप्यमानंपर्वतंचलत्तिलरूपमारोहतिपर्वतानामहत्वमुक्तं॥संवरस्य
नीधरपक्षान्कृतानामनिलयानत्रसंवरनाधरणेधरपक्षाणऽक्षातंनयावत्कृपरत्वलनेसमुद्भूतंयतोतिशैलानामनिमहत्वमुक्तं॥एवंधर्यं
धर्यस्वरूपंवलानूतिक्रमणशीलत्वात्॥तथाचधर्यरूपधर्मानरेनातिधीरत्वमुक्तं॥प्रार्शस्यकृत्धीरकर्मेतिवा॥एवंसप्तभुवनैःसश
ष्टैलैःपोप्यमानेहिगरुत्कोचिन्नस्यादिलाभेशवृथेतेइतिध्वनिः॥=प्रोत्थंतरुकल्लोलादिशालितयाचंचलमित्यर्थः॥एवंवडवानलेन
वनाप्यमानंननुगाप्यमाणमितिजलंचाकुलमुक्तं॥अत्रप्रणमेनद्वितीयेनचपदेनशशिरूपसुतस्नेहःशरणागतपर्वतादिवात्सल्यंचात्
नोयेनधैर्यंजलधेर्निरुपक्रमत्वंचेत्यनुरोधेनवर्णनीयंतेनात्रेतावत्कृतंवानलधारणंतन्यरूपंचसर्वस्मिन्वेवार्क्षं॥क्रोत्रतापवनार्कपु
समरेसर्वनाशिचापानीयंवमद्भिरुच्चैरुच्चशिर्षमुखेषुक्रं॥२४॥सप्तर्षिसंचारमाह॥णिअंतीति॥निजविषानलप्रतापेनर्क्षान्निरंतरंधारयंस्ति
ष्ठत्वारस्तत्रःपरिक्षणमानाविषधरायत्रतंतथानिजश्वासविषानलसंवर्धस्फुरितवपुर्निपतितमूलभिताप्तनऊपरिभ्रमणेनस्कं
धक्लमत्वेनतथवपुनुत्तापविधमुक्तासंवर्धनिरंधनानितापरूपस्थर्यंणभुतगानास्मरस्यमुन्मथ्यन्दरशाहरूपमुक्तं॥वसुतस्तुनिरु
क्तविघातत्वेप्रतापिता अतएवक्षीत्तलतप्तमुक्तं निरंतरंक्षीणमानाविषधरायत्रतंमित्यर्थः॥ननुतथाविधाश्चविषमाःसर्पासत्वंतर
मितापनिवर्त्तनसमर्थमुक्तासत्वंसूचितं॥एवंपूर्वनिपातानियमेनत्ररूपेमुक्तोयोमानानामतिर्मानसंरोवालेरर्थादितस्ततःपतितस्तय
मलिनरूपाःकृतस्फुन्नरत्नियावत्तेमणिरूपशिलानांसंघातायत्रतं॥अत्रसप्तऋक्षशैवालानांप्रानहृषेपातान्मज्ञानांसंचारश्चयस्य

त्रकल्पत्वेनाकरस्यमहत्वमुक्तं॥२५॥लक्ष्मीसंवेधमाह॥सरीसमिति॥सरिद्भिः संकुलत्वात्सदनदीनां तत्रैव प्रवेशादित्यर्थः॥एवहरि
णाक्षीलक्ष्मीः सारश्रेक्षसदृशं हरिप्रियायोग्यं॥अथवासारो धनंतनसदृशो योग्यस्तत्स्वधनवत्वेनतस्मिन्नपितथैव॥आविसा
तिनावः॥एवमघालालितं घृष्टं तेधिष्ठितत्वात्॥महिलागीतमिति वामघालगीतं योगीतमर्थः॥एवनदीमुखेननदी
त्रवेशस्थानेनप्रस्थितानमुद्रा॥भमुरली॥अथापनिवृत्तानन्तरंगमिष्यतेनपश्चादमिमुरीयेलाजले॥महिलायित्वा महिलायण
रतीयत्नतेनयत्रस्पृहापरकृतव्यापारेणनायकमालिंगापसरतीत्यर्थः॥यद्वानद्यामजलेवलामहिलातिंतथानूनेवलेवमहिलातयातिंतपुनरतिक्रांतंतत्रैवतंजलप्रवेशादित्यर्थः॥वेलातंत्रारनी
यारितिकाप्रः॥२६॥पुनर्नदीसंबंधमाह॥॥अरणेति॥नदीसहस्रपरिवृढेनन्नानारसांतरंतत्र॥नरीसंगमनायतेनघा
ऊलमिदमित्यर्थः॥यद्वानदीसहस्रस्यपरिवृढेनसंगमिष्यतारसाऊलंयस्यतं॥इरंसमुद्रस्यऊलमितिबुद्धिविषयइत्यर्थः॥एवंतत्
विस्तीर्णंएवप्रलयमेघसदृशेननादेनरसंतंशब्दायमानंसुबलंनिधनावंतप्रलयमेघधनिनुल्यऊलधनिमित्यर्थः॥यद्वाऊ
लयमेघसमनादेनरसंतंऊलंयस्यतंप्रलयमेघसमनादरसंतं॥एवंकोमलेनपवननमधुरंयथास्यात्तथासंतादितं॥कामिवमधुरं
वादितं॥दरिरारसेनाजितपुरुषमिवपुरुषंकिन्नरंगृहनामदनसबलंतं॥मोपनतंतंवरणेनानुसरणेवेतिधातुःतथावंशेनीपीतमधु
रदमाईवमंदस्खलंतितथासऊलंपिमदनिलेमंदंचलंतीसुपमा॥एवंमत्तापिनदीसहस्रप्रायसैनरंगकामिनीसहस्रपरिवृढेनन
शांतशृंगारादिरसांतरंयेनतादृशःप्रलयमेघतुल्यशब्दस्यनवसुद्यैःशब्दायमानत्वादितिभावः॥वसंतानंदमेदसेवारपरमुत्तेरंयंतथा ॥रामा॥
हिकमिवमधुरंसोरितंमिश्रातएवंगृहमदनस्खलंतमिवरूपाकांक्षिणालक्ष्मणापीवशंशस्यनमंत्रीक्षयंस्तथावपवननमधुरं
लेनातिनार्थः॥किंतुमंदरारसंपीतवाननोगृहमदनमदंस्खलंतीतिसर्वमन्यत्समानं॥नमुक्तोऊलतीरमधुपुष्परसंप्रविशंतिकिंचि
॥२७॥शोणनागमाह॥कलेणेति॥कलमणीनांमोडनालादानांशोणाकांतिस्तेवेरसानालिकाएवंस्तनेरुपमानायतांतीरप्रासा
दपरिलंबमानासंवरंतंफनायत्रतेतथाभूतानोदुंबरमूलस्थमलिछायानामतिदूरापरिस्थंपन्नसंवंधनमणनामुद्दामत्व

वित्वंजलस्यवस्वाध्यमितिभावः॥एवंहरिनामिपंकजेस्खलंतेनशोघ्रंनिःश्वासेनतन्नितोविरूढंतत्तोयंयत्रतं॥तपात्रंअधोमुख
न्यशोषस्यत्कोडुरायोक्तानहरिनाभिकमलेतत्रवर्तिनिस्खलितानिश्वासान्धावन्नुपरिजलावर्तुंजनयतीत्यर्थंतेनशोषनिःश्वा
सावरोधकल्पेनकमलस्यमूलेस्खलितस्योपरिविकल्पवर्तुंजनकत्वेननिःश्वासस्यतादृशावर्ताधिकरणत्वेनसमुद्रस्यवमह
त्वमुक्तं॥२८॥सक्रीतिं॥सहनरंगणवर्तंतेयस्तंमहासंगरांगऊसगरंविषसहितमंगंयस्यतंसगरांगजंवा॥सगरस्यत्रराजर्षेपुत्रमि
तंस्वानित्वादित्यर्थः॥एवंविद्रुमस्यपत्राणांप्रभाभिर्धूर्णमाणंशाश्वतंसार्द्धिरंगलोहितंसमंतंविद्रुमलोहितस्यऊलिसऊ
मात्॥यद्वाविद्रुमपल्लवधूर्णमानप्रभासंवरत्कांतयःशाश्वतारंगऊधातुविशेषाःयत्रतंपूर्वनिपातानियमात्॥एवंरक्तशृं
गोहिशिलारविणाहस्यंतसोरंगितंशोभितं॥एवंमंदरपर्वतस्यमथनसमयेआरुष्टेनविपक्षेतश्चलनेनदूरंव्याप्यविराजितंशृं
गंऊजलंयस्यतंमंदरनामधेयेनधनिगानीर्यंदृश्यमहत्वमुक्तं॥अथवादूरंविराजितंऊमंरंवालनेनदूरंव्याप्यविराजितंसमुद्रस्यऊल
जलंयस्यतंइत्यर्थः॥किमिवधरणीतलमिवा॥कीदृशंधरणीतलंसकरागंकंसहकराणांरक्तयाघ्रपादनखांतेनरागेणरंजितंयस्यतन्नथा
भूतंरक्तस्यसत्वात्॥विशिष्टद्रुमोविद्रुमस्तस्यपल्लवप्रभाभिर्धूर्णमानंसंवर्धमानंस्वाश्रयस्थानिषारंगाश्चत्रतंलोहितंसंक्रमात्प्र
तिसायोक्तं॥एवंरविणास्तंयणेरातेनंशोभितंमंदराकर्षणेनदूरंव्याप्यविराजितंतदुत्थापनेनभ्रमविदीर्णंवारिरित्यर्थः॥२७॥मु
क्तायति॥मुक्तानांशालिकानांजीवन्मुक्तानांच॥आलयंत्रेदशाश्चोचितोर्णंजीवितसुखंवेत्तनादशास्यामृतस्यतेनमनाकुलाल
कमुत्सृष्टंतपात्रंविरक्तस्यध्यामंतस्यकरोयमित्यर्थः॥एवंविलासशीलंत्वशेसायंजनं॥विस्तीर्णंतलंयं॥एवंप्रलयेऽतुल्यम
प्यलिनंकर्मतिलक्तंतथाहेलयासंचारणामृदितयाऽव्यक्तिपात्रंकाहिन्यात्मदीनूतंतंतथाय प्रलयेऽतुल्यमप्यनिरूपंतं॥३॥
तिरमितं॥विरचनकानिशंवालानिपत्रतादरोमिस्तल्ला॥भिरहिदृष्टीरोवालभूतिमंक्रमात्तथावनोदूरोमपुष्पलतेनंतत्रत
मकरध्वजस्यत्वेनशेषानागानामनगुल्लेमितिभावः॥यद्वातत्रोविधूर्णितानोहरिनंहरिणीननविलीनंयद्वातत्रयाविध

शिलाभिर्हरिद्राणां तोलनं वडवानलसंवेधात्तेजलयस्पतं शिलाहरितालं एवं पवनेन मित्रकुलिनसनएवस्त्रजेनरवेणादरणं
रुहिनंनिर्दग्धशोरोत्पत्तिकलयस्पतं एवं मधुमथनस्पनिद्रोक्रामः॥ प्रलयस्थंपन्नाद्धिध्यानं निर्वाणंयदुवतिलं सर्वनिपाना
नियमानलशद्दस्यावधिंगतलतकुछ्यामं नथावदृष्टासमानपरिमाणत्वमस्पेनि नावः॥३१॥ प्रसरेति॥ प्रमाणांहिरण्यास्पत्रन्
तीनामवपातनरूपनविघटितेडिधाभूतंयत्कलंनस्पविवरणोमितो रसातलोभूमनिवहोयस्मात्तं तथावविरसंविनानामपिपनानो
मणमुछानप्रतिवेधकलनानिगीरत्वमुक्तं॥ एवंमथनवेगनभिन्नतटिनमनएवतत्कालन्नामितंमंदरभ्रमणभूपात्रिकवहुर्णितंव
द्वीपांतरलग्नं मंदरतटस्पस्वंडं यत्रं नथात्रतथाविधाःप्रवहोवः। येषुमेररखंडसर्वपवल्लूनोस्तीतिभावः॥ यद्वाभ्रमितस
द्वीपांतरवल्लूनंमंदरतटखंडं यत्रातथाचनाद्दक्षमुद्रस्यमहत्वेनमत्तखंडोद्वीपवत्प्रासतशतिभावः॥३२॥ एसेति॥ एवंएसुधारसात्प
तिस्थानमितिसंभावनायुक्तं महत्वान्नीलत्वाज्जनप्रसस्तुल्यनीलिमानमस्यात्प्रसते किंभूतं वनुर्दिशंतमसानिरोणनाविनमुत्पादित
मिवातएवश्यामभित्यर्थः॥ एवंस्वस्पगुणैर्महाद्विकुमुद्रस्यसारोरत्नादिर्यत्रं। एवंवसुधायाःपृथिव्याःरत्नार्थे प्रानीतस्मात्तेस
दृशावसुधापृथिवी निश्चनोति पुराणवार्त्ता॥ तथास्वाधिकामुरसाच्चवंति पृथिव्याधिकपरिमाणं तुल्यंसमुद्रस्यात्तं॥ एवंसमुद्रस्य
॥ ईदृशमिवसागरेणरत्नाकरेणनितान्निजकुयशोनिधानमिव निधानं निश्चिप्तारणस्थानं। तथावयशोरूपद्रव्यंनिक्षिप्तमरणगर्भसं
मुद्रएवसगरस्यप्रतिज्ञाहेतुत्वात्तेनभावः॥ निधिस्थानमप्यस्तीत्यतिस्थानमिवाचष्टे विस्मीलत्वान्नसोनिनः प्रावरणीपत्वावर्तुं ॥१५॥
मंधकारेण नाविनमिनगुणमहार्घ्यहिरण्यादिसारमुक्तं वसुधाग्रं निधिरत्नाय प्रानीतमृत्पादितंजनवति। निधिर्नस्पस्तित्तावद्वातत
स्तिसाम्ये॥३३॥ पवनेति॥ पवनोद्धाषितजलतलनिहतप्रहन्यमानानिप्रनएवनरवराणिशक्षायमानानितीरतलंनमनियस्पतं नी
रतालवनानियस्पतंकविनि॥ एवं शशिशेलयोरुन्नतमणिपर्वतस्पमयूखप्रकारणपरिवर्द्धितैःसलिलैर्हरितापूरितानांस्वगायस्पतं वेद
नानांवडवानलमणिमयत्वेनतलिरणेपुनःस्नाद्धयासमुद्भलद्दधिवीस्तवी।मयूखनिर्झरसंवेधमूलमूलनात्पहिता॥३४॥एवं
शैलस्पमयूखाएवनिर्झरास्तोःपरिवर्द्धितंयत्सलिलंतनगोहितःपुलिनासंगायस्पतमितिवा॥ अन्यरपिजलंनिर्झरानरसंवेधनवर्द्धत

स्तिधनि॥ अ॥ मंदरेति॥ मंदरएवमेघस्तेनस्तोमितःप्रोद्रोलितःशुंथंवमूलहंसस्तेनपरिमुक्तःसलिलोसंगोयस्पतं॥ अन्यत्रापिमेघमालोक्य
हंसाअपगतजीतिधनिः॥ तथावमंदरोदलनेनाभुग्नावेरुश्चितइत्यर्थः॥ एवंमरकतएवबालंतत्रनिषण्णमुपविष्टंभीनएववक्त्रवाकांत
घुग्यत्रतः मंदरपरिघट्टनभियात्तूलंजूयमीनाःपातालमूलस्थिताःकेनतत्रमंदरसंवंधनावारस्पगांनीर्यमुक्तं॥ हंसपलाशनंदृष्ट्वा
तात्प्यक्त्वाश्रमूलंकीतिछातीतिधनिः॥ वेरभावेनवक्त्रयोर्मिलनमुचितमवतिमश्चित॥३५॥ पुलेति॥ पुलिनवनीनांगंगानांप्रवाहस्पं
तुल्यंयज्जलमध्यंतेनहायमानस्त्रलितस्तिमितिवहायत्रनं तिमिषुवलितेषुजलमध्यप्रवाहाभवंतिरनुमीयतेतिमयंश्चलेत्तिस्पर्थः
जलप्रवाहाणांगंगादिभिप्रवाहतोल्पेननिमीनाजलमध्यएवात्पत्यासमुद्रस्यवमहत्वमुक्तं॥ अथवापुलिनवनिस्तोनांजलमध्यप्रवा
हमानास्थूलितातिमितिवहायत्रनंगादिप्रवाहतुल्यास्तिमयंतिभावः॥ एवंनिर्झरोक्तःसंतिनेतिवा॥ एवंवडवानलमुखसमू
समुद्रसरिद्रधःपतद्भिर्मकरीशोभिःकरुलितपातालंयेनतं॥ अयमर्थः॥ अधोमुख्यावडवायामुखंवानलस्पो ध्वंज्वलनंतयातन्मुख
एवशिखावासंवधात्पन्नेःकुलेःकणाशःकणेशानिपत्यपातालेश्यामीकृतमितिपातालमालिंग्यसमर्थकरुलोत्पत्तिहेतुवडवान
लमूलनसमुद्रस्यमहत्वमितिभावः॥ वडवानलोप्यधोगतिरितिकश्चित्॥ कुलकं॥३६॥ अथसमुद्ररनिरामस्याध्यवसायमाह॥
नाशेति॥ ततोत्तरंनतरंयद्येवेणदृष्ट्वानयनेनसमुद्रस्तुलितःएतावत्स्वबलंसुरवनलेघनीयस्पध्यवसितरतिशायतस्तस्मैसर्वेहितिअर्थः
कीदृक्षस्यवगवलनवानरसैन्यनाक्रांतान्महीतलार्द्धमाकाशंप्रत्यछलितःअनएवउद्वेलितंपयःस्पत्वात्पक्षीकृतंमूलयस्प
तथावलवेनोत्फालेनागतोनारेणमहीतलावनमनसमुद्रस्पजलमाकाशलग्नमूलमुद्भावितमित्यर्थः॥ तदुक्तंरघुं प्रत्पस्तीकृतसारस्य
तयस्पतथावलवगवलानांमनास्थर्यवेलनन्वरस्पशायत्तपमवस्थातदाकालधाध्यवसायसतीप्रवृत्तविपरीतानुमितिभावः॥३७
अथरामस्पलक्ष्मीविस्मरणमाह॥ कालांतरेरहोतरणपरिजनमुपजुक्तं॥ आत्मनःस्वस्पमहाधिकूशयनेतल्पेदृष्ट्वापिराम
वनवेगहिलीप्रलयसस्वरी प्रियंनस्मरनसंस्मरति॥ तत्रहनुमाहा॥ जनकसुतायोनेतनयायार्यायैवकर्मनाःस्नेहागत्यर्थस्तस्यैयद्यद्य
वयंविमोहाधिरूपसंतप्तभुक्तनितशयनदर्शनिरामस्यापरंवधिन्याःमहत्यापित्र्याःकदाप्याःस्मरणेस्यानेतानितिसमुद्रस्य

धर्षणो नस्यास्तीतिभावः॥ अन्योपिनूतनभूयंमनुरक्तःपुरातनमा यंनिस्मरतिधुनि॥३८॥ अथबलस्यापिधैर्यमाह॥ इतीति॥ अदृष्टपूर्वदृष्ट्वा
दृष्युद्घासतिलक्षणेनापिधैर्यंनमुंचं॥ एवमहदुदधेःप्रथाधैर्यंनत्यक्तवानथादृष्टपूर्वत्वं॥ यद्वादृष्ट्वापुरुधाश्रुत्वसतिअवज्ञाय
शाद्रघुनिसक्तमित्यर्थः॥ धैर्यंश्लोकः॥ ईषज्जलेप्रक्षिप्तमहियत्रतत्रानपायिनोभवनसपूर्णदृष्ट्वनपूर्णादित्यवज्ञासविता॥ होभूमिसंवर
णंवा॥ नस्वाहविसस्मार॥ अथसुग्रीवेणचिन्तोपदिष्टःप्रयत्नपरतयेवंलापःपरस्परंभाषणंयत्रतत्समितंमुग्रीवेणसहलंघंकुर्वाणानसुदि
ग्गमरूपंकपिवित्यमुक्तापिरूपंहितरत्यवदत्सेतुरणेसाधारणं॥३७॥ अथसुग्रीवस्यसमुद्रदर्शनमाह॥ हरीति॥ हर्षेणसमुद्रस्यनोसा
हनंनिरायतोदीर्घोहितस्तथेवोन्नामितुस्थापितःपीनतरोमांसलःअतएवालोकशरीरदर्शनेप्रकटोव्यक्तऊर्ध्वंभागोहस्या
ग्रंयस्य॥ एतादृशंशरीरं॥ अर्द्धेनापरिणामेनोन्नमितंसमुद्रलंघनायकृतोस्कंधोयेनतथा॥ अहमेवधात्रुप्रथानःकथयस्यादीत्मा
नादिवनिवृत्यसुग्रीवोपिप्रेरितंसमुद्रमित्यर्थात्मत्वयस्यमानःकथंबालेवनीयइत्याशयादितिसमुद्रदर्शनार्थंस्थापितस्यपूर्वंकायस्या
यमुत्प्रसा॥ ७०॥ अथसुग्रीवस्यरूपिसैन्यदर्शनमाह॥ गरुडेणेति॥ गरुडेनेवसुग्रीवेणपरिवानमिवरूपिसैन्येप्रलोकितंरूपीनांवीरा
मुखंग्रीवायाव्यवसायइतिदर्शनात्तात्पर्यं॥ समुद्रलंघनवर्तनेतिरूपसुग्रीवयोर्विशेषणं॥ ज्वलनोवहिस्तासन्निभंरूपिशब्दादिति॥ पुन
र्यावकशयोःपार्श्वयोःप्रसर्तंविस्तीर्णमितिवपरिवानमपिसैन्यमितिविशेषणं॥ कुपनकालपाशिनःपशोःप्रसार्यपरपंनीतिव
भावः॥ ७१॥ अथकपीनांतानमाह॥ सोऽरातिः॥ समुद्रदर्शनत्रस्ताःरूपिनिवहाःसहसासमुद्रंदृष्ट्वेवलिखिताःस्थिताःचासन्॥ राम॥
कृतयाकृत्यताद्रीभावादितिभावः॥ नदेतादृक्किंशाःआस्थिताःनिहतबलंध्वंतामयमित्याशयापारावारदर्शनायोत्तालितानि॥ वा
पस्तानिःप्रहोकष्टमलंघनीयोसाविति॥ मामवलंबनायत्वदिप्रभुःत्वरयतदानथंआपन्नंदृष्ट्वप्रतिनयाआपत्तान्यधोगतानिसंतिवेपमा
नानिलंघनेसमुद्रपतनमलंघनेकुत्रीवलज्येदितुभयथाविषंकटमितिकथमानानिशरीरालियेषांतेएवनिरायतंसमुद्रदृष्टत्याविस्मारितपक्ष्या॥ १२॥
र्णानिस्पंदलोचनत्वेषांतेतत्रविकर्तव्यतामूढाःआसन्नितिभाव॥ ४२॥ अथकपीनांहनुमद्दर्शनमाह॥ पेक्षन्निति॥ पश्यतांसमुद्रंबडवलंघ्य
स्त्रीविस्मयस्यसंक्रांतिमितःजुमतिर्विनितःसागरंवानरणांलोचननिवहःसमुद्रंपश्यतांवानरणांलोचनंतत्कालएवलोचननिवहंहनुमतिसागर

पवंधनेतावत्प्रमानरूपनिगलसत्वलङ्घयामखंनमितिहनुधनत्यागेत्वप्रमाननिगलशातामखंमन्नमतीत्यर्थःतथावासमर्थाः॥तपयत्पपयानस्या॥
मावरतितभ्याविशयप्रतिपादयितुमयमत्रवकालरतिनावः॥प्रयोक्ष्यनसहसमशीघ्रमिमानशैरस्त्वनसभाषामुपवशनेतद्रूपवधनमाणानामन्यसमा
नमितिकविला॥तापस्यावयत्रनारोजामपक्षामइतराशंक्याहुःतेविरत्तति॥कार्यालापानात्तपितकार्यालिकृभिःकितत्वात्तयावोभणप्रमानाडक्तिमनपक्षय
येकार्याणिवृद्धयेतितेसत्पुरुषाविरत्तोस्त्रीवृत्तशरवभवंतमहतिमपंरुषमाणाःआपरुषाशतिभावः॥अथांतरेवस्पतिःअहणतःकुसमनिर्गमोयुष्माकंयथावि
धाध्यमाःफलदर्शितपिवृनस्पतयस्तथाकारवतथायुस्प्रायाःसत्पुरुषाःकृतमनिर्गमिप्रायाणिक्विनानिफलप्रायकार्यमिति॥अभरणतरतिनविल॥क
ण्ठश्लावरतिपाठेकार्यकलपान्॥४॥व्यवसायंविनाक्रान्तिरसाकमिसतआह॥रिक्तमिति॥रघुपतिःविक्रमातिविक्रमेषुदृढलंकरवापसीतार
तिनायधिकालमुत्कंठितमनध्यर्षविरहत्पवाष्पछन्नांवाणाभिमुरवीघटिंवतावन्मारुतमानिधतायावत्रधन्स्त्यवसायानक्रियतरसथक्तिया
नपियानुराणाप्राणत्रेमतत्यागिप्रतिबधक्रमसमुद्रेयासधारावाल्कर्षणधनुर्गृहीत्वाशरसधानावाष्पछन्नदृष्टित्वेनरक्षणाममपिनलक्षयत्तत्रलोकयमपि
निर्दहेद्दृष्टयतःऊधवंक्षत्वेनभवेतातिशुष्यरितिभावःएवंवरामस्यातिरिक्तकरस्यवापाषणउत्कंठितस्यमनसाभ्रमधर्षसंवेधवाष्पगुर्व्याहरावाणा
भिमुरवीकरणमहद्धक्यस्यादिलपिकमनिष्टमितितात्पर्यं॥२॥अत्रव्यवसायप्रसतिनक्रवलभवतामनिष्टनिवृत्तिरपेत्वनोष्टाप्तिरपीत्याह॥आवश्य
तिःसाएववधनिवहत्तायशक्रंयशःआक्रामतुकिंभूतंरवणप्रतापएवपार्थिवोराजातेनपरिगृहीतमाक्रांतंअथवपरिग्रहःकरग्रहणंतद्विषयीकृत
वलिलितासमुद्रवेमरवलाभस्यतस्वजनजएवागंतेरंतःपुरमवास्थितिस्थानंयस्यतमितिरूपकरूपकंपुरवपकृतरणमिन्नमूलतानक्रूतवति
वल॥प्रकृतेरावणेप्रतापोराजातस्यवधूरिरक्षासामंतपुरजनोगृहसमुद्रोरसनातथावधनस्त्यवसायेकृतसमुद्रसंश्रयनादिसमुत्थयशोरावणेप्रतापम
हत्त्वमिवानरान्कोतानिदिग्नभःसमुद्रोनिर्व्याजमयादित्यर्थः॥अन्योपिराजाशत्रुपरिग्रहस्त्रीनिवहमंतःपुरमतिक्रम्यरसनादिविपर्यासंहत्वारावण
कृतानीतिध्वनिःनत्रणेरस्पातःपुरंरातस्त्रीरूपकमितिवा॥१०॥प्राणिनांप्राणाःसर्वतोविरक्तणीमाव्यवसायक्रियमाणानसंशयरसाशंक्याह॥ज्ञामि
ति॥यसादसनक्रियतेरतिपत्तदीवीतंध्यमाननैर्घृणंप्रीतिविषयीक्षतंतासत्करणभावोरतिनावः॥सारसक्रणःप्राणनाविश्लेषःस्यारतिरक्त॥रामा॥
पाएपापत्रीकृतजीवितस्यपुरुषस्यध्रयितस्यार्थःएवंयःअप्रतिहतप्रसरःस्वकृतसुकृतमुपकारंप्रयनताहत्यापिसमाश्वासनेवमनागणपतनधावरक्त ॥२२॥
णकालिवधरूपउपकारःकृतःतत्प्रत्युपकारस्यप्राणविगमप्रसरहरंकरणंपिमरणमितिवाक्तंवयमाणापेहपाठोनवेतिपिमरणगणनाहतंमरणमङ्
कस्थनमितिनत्वः॥१२॥कार्यमिहमतिस्वल्पंकिनुसहसाविदधानत्रिमतिनिवरःक्रियतामतियास्तियस्यात्तत्कर्तव्यमिसाशंक्याहुःकमितिपंकक

॥२३॥

सीतालक्ष्मणादयस्सर्वेऽपि कथं स्थास्यन्तीति।

र्थः॥ युग्मं॥ ४८॥ यद्यप्यव्यवसायो नकर्तव्यस्तथापीरस्तावे किंचित्पुरुषप्रवृत्तिरुत्तेजनेस्मरयितुंगृहीतप्रस्तावेन भाग्यहितांतमुपदर्शयति प्रक्रान्तमुपसंहरति॥ कीर्त्ति॥ नूनं वोधनहेवानराः यदिनवमिदं श्रीरामत्रैविलोक्य॥ कीदृशानि किरणैरिवितेयहोर्वित्यं मंगलमर्थं तद्रूपं यत्प्रसाधनं मलंकारस्तेनोज्ज्वलानि स्फटिकानि प्राभरणानि येषां तानि दीप्तानि वधनेप्रा भरणत्यागेत्वहो णांकथं ध्रुवस्यांतरप्राप्यशोभाविशेषोजायतइतिधीः कृपालुकरुणाहतपुनरुक्तिनिबंधनत्वेनोपेक्षा व्याप्तिज्ञानन्य त्वनिःश्वासस्यासमदृक्षिणेनप्रक्षालनात्॥ ४७॥ उभवतिवधनेनइत्यामण्यतेदक्षइतिमनःसंवेगविशेषेणजानतस्यवशात्प्रायेणाप्र वर्त्तिनोऽतएवप्रदूषणानिशिलादिशिरसामिनोऽसंयतत्वेनतत्प्रायश्चित्तमलक्षाः कृतलाक्षेमृदितोस्पृष्टोयस्मिन्नो वल्लभागमनसंभावाद्व्याकुला पुलकोकपालोयेषांतानीतिसाधीत्यमासमुक्तं॥ ४४॥ अथपिकुलंति॥ पुनःकिंभूतानि॥ नितंबेवाहुविष्टम्भेतिवानजानिस्वाभाव्यंतथाचदृ श्यंनितंबतलंस्वलितंसर्वत्यात्प्रथिलाविलोभूतावलयायत्रतथाभूतं॥ पाठांतरेणाह॥ उद्वेतेवाहुलतेतस्माकारेवाहुयस्ता नि॥ वयंकिंसुताःमंजिष्ठेःकृतंतासांमत्रप्रक्षालादिहृदंतप्रसमाप्तिनिष्ठ्यादितंयत्प्रेमाद्वातेनलक्ष्येणाःस्वप्रकर्षक्तोस्वस्यलक्षाभवतीतिसाधः सुग्रीव॥ ५०॥ अथनासुग्रीवप्रतिज्ञावणनायप्रस्तौति॥ इएंति॥ इमंनेनप्रकारेणाप्रभगवन्मानंकपिसैन्यंयदानयंवलुनिनस्यंदतेपितदाजयश्रीर्वानरा पतिः हसन्नयंतिक्रोधनपुनरपितत्प्रतीतिमग्निमाक्रोधेनसमन्वयः॥ कपिसैन्यंश्रीदक्कि किंस्यादिति विनाभरणावसादकृशीभवच्छरीरंसंय तत्स्वंप्राकर्षलेसुमुखलघनायाद्वानसतिनिश्चेष्टंकिंकर्तव्यमूढं॥ किंनिवागर्वकुलमिवयथापद्मसमूहंउत्कुलंस्वलनितरंवस्तावसन्नवप्र वनत्व रामर्षणोसतिनिःस्पंदमहाकायत्वादित्यर्थः॥ ५३॥ तत्फुटंति॥ वानरपतिःकोदक्स्फुटःशहोयस्यतादृक्षानंतःप्रसरणशीलोयोवनदवस्तेनदह वनत्व तांदग्धुंशीलंकिंदातदाकामुरुवोजरुवन्याद्दानाजलंत्यक्त्वान्यान्मदशट्यांस्तान्यंतरंतीर्थेयोग्यसाम्यायुग्मं॥ ५२॥ अथैकादशामेःकपीनामुत्तेजा कंसुग्रीवप्रतिज्ञावचनमाहात्म्यमाह॥ इतिति॥ इत्यनेनप्रकारेणास्थिरंसामर्थ्यंयस्यतांकिष्किंधांप्रतिव्रजंत्यजतांशत्रोरधिकोद्यवसायः अपिस्तकेपि यथाममपरिजनाएवगत्वासप्रभुंप्रभाशयंतियुद्धसामर्थ्यवसायवानेतथाराघवास्यापीत्यर्थः॥ तेनकिंस्यादित्यत्राह॥ तत्रापिशत्रोःस्थिरोरामए वनेघनध्वसायेपिनामसंभाव्यतेतोकथंतेसराघणोमदाधोदृशीलस्तथावपरिजनंनिसमदृक्षतेनानध्यवसायादुपेक्षमाणउपगतान ॥२७॥ वैमस्यंयमाणोदृतस्यप्रतिप्रएषममभद्रमितिवाक्यंदर्शयति॥ तथावातः॥ परंभवंनामयाप्युपेक्षितारंतनूजसमंभृत्यमात्रसहायेनमयि उत्कर्षेणसकलजलप्रवशांतेवसमुद्रःस्यात्॥ अथाऽभ्यनुज्ञांदत्तेनसमुद्रवातेनरूपयःपारमुत्तरेतिमाह॥ ५५॥ सायरइत्यादि॥

तलेनवपेत्याहतंताडितंसत्फलद्विधाभवत्लाखप्रस्थितंतांतंसलिलंयस्यतादृग्धरित्र्यविर्यावननिर्गतंतिमिनमभ्यक्षालंवमीलतितावद्भान रसेद्यंजलमस्यजलधिस्तनोअक्षिकांतेपारमुत्तीर्णंतनुएतावतावितेवसाध्यस्यपारंगमनस्यद्विधाभूतजलमिलनमवक्षालनतो किं ज्ञलयोरतिहरामनविनानापपद्यतेइतिप्रहारपक्षः किंवन्द्रकीनामवसायोऽभिमितिध्वयं॥ ५५॥ प्रकरणांतरमाह॥ अहोति॥ अहसेनभु नयजनशतंनयामि वाहुनेवोत्थसमुद्रपारंतारयामीत्यर्थः॥ ५६॥ हरेनभुक्तेनकृतेनभरेणास्तोहुनोरवेणवृषभइषजोनोतिरं सामूलंयस्यतंनविषदोनिर्मलइतिविवादास्पदंवा एतंस्ववलाधिकंमुक्तं॥ सिनाकीदृशी॥ अहितानांरसातलाद्यंतरसातलंयहनुवानरसम्दा संतंछहारिणीमलयगिरिशिखरेधृतांस्थापितां॥ प्रथमंमलयशिखरेधृतांपारनयनायगृहितामित्यर्थः॥ ५५॥ स्वकार्यंस्वेनैवसाधये तुमर्हमित्याह॥ सखेहमिति॥ नयेनसहवमिलितंमकेनंपरस्परंयत्रतादृशीप्राणसख्येकःकिलसहायोद्वितीयः अपिनभेणितन्नमर्हमाता नैवप्रतिकर्तव्यमित्यर्थः॥ अत्रोपपत्तिमाह॥ यावत्कार्यंआत्मनाद्दष्टिनदायतेतावत्कर्त्तव्यंकार्यंविरंप्राप्यनिर्दहंनिर्वहंभवति अपितुनभव तीतिकाक्षान्तंस्यतंतत्रावमत्कार्यंरावणवधमध्येवदृष्टिर्दयानभवंतीजयश्रीरितिभावः॥ ५६॥ अथ प्रकारांतरेणस्वयोत्कर्षमाह॥ अहवेति॥ अथवापक्षांतरेमहार्णवःसमुद्रःकुंभिमुखंप्रस्थितंतस्यमुखंगगनंनप्रभवति॥ नमतत्समर्थोरावणोपिस्वलभमित्यर्थः॥ अथातंसपक्षंरावणंहत्वा निहतइवसुस्थितइवभामि॥ कीदृशंस्थिरवसामिषपात्रं॥ प्रथवामहाणीवाभिमुखंप्रार्थयतागमनंमनप्रभुत्व मितीतिसाधुवसामिषपात्रंकेवित्प्रथवामहाणीवाभिमुखंगमनंप्रार्थयतेमनप्रभुत्वंप्रभुत्वमेवेत्यर्थमाहुः॥ ५७॥ अथशरीरस्यलाघवमुत्क्रांतीरत्वमाह॥ स्थिरेति॥ हेवानरमाणवयतस्मरःमध्यसत्वाणा॥ यइतिमोहमाणवक॥ पद्मामद्रक्षोमोहंमरायमाकुरुतमयोद्यमानंसत्फलवतिभावःममसराजंयथैवदृश्य देवंवरणान्यांवलनेनसवरणावा॥ प्राक्रांतंसत्यंतोयत्रमहीतलंनमत्यधोगाछति॥ नामसंभावनायां॥ ततस्तत्रसकलंस्वलंप्रवर्त्तो नमनेहतुमाहुःमहीतलंकिंकिनिपात्यमानंभुजंगराजोवायस्मात्तत्॥ अयंभावःअधिसक्रोधंवलतिवरणेभरादवनमत्यंतूर्ध्वोरोधाम हीमवलयाधोगछेत्पश्चमहीतद्परिचत्तदेनमुतरात्पर्मितिवर्त्तमानार्थेक्तानवप्रत्ययेनघोषते॥ तथावातथा॥ पार्थिवोनमेयथानिम्न नोत्कर्षेणसकलजलप्रवशांतेवसमुद्रःस्यात्॥ अथाऽभ्यनुज्ञांदत्तेनसमुद्रवातेनरूपयःपारमुत्तरेतिमाह॥ ५५॥ सायरइत्यादि॥

नुरावलमाह॥ ओजसेति॥ एतत्पक्षांतरेऽनुत्क्षिप्यापीत्येनाथ आनीतेनविंध्यकूपसंक्रमेणकपिबलंसमतिक्रामन्॥ ६॥ इमिमर्थमिसेकं
सह्यरनप्रकारमाह॥ क्रथयतेनसक्रमेणेति॥ तत्तस्तान्यामिवमम्रजोऽपामतादधिमध्येशनेन तथाविद्धलमध्यांश्चातत्तोमाक्रोमहा
न्तंविष्पतत्तत्पपीडतत्यत्रविशेषपाठांविध्यस्तेनसमुद्रोधिक्रमानविंध्यानाम्नेधारणसमर्थेलेनभज्यारतिमहत्वमुक्तं॥ महादृष्टं
इतिपाठमङ्गीकृत्याह्यवष्टब्धदक्षिणांतरंतरंह्यायरीतिर्यक्पातितंतत्रद्व्याकारोमहाहत्तत्पपीतिर्यक्पातितोविंध्यसंक्रमइत्यर्थः॥ सेतु
संक्रमणोपयोगकारिसंचारयत्रकं॥ पठ॥ अथपत्कारप्रकर्षमाह॥ विबलेति॥ क्लेपयःपश्यतत्तथापशाहमात्रेणव्यतरंतिनविलंबंतइत्यर्थः॥
तिभावः॥ पूर्वमारुतनफलकारणंधियुक्तंजलंपमातथाभीरलाकरंस्थलंपथंकरोमिजलस्थलविभागंनानुपपन्नंभावितथातत्तःपार्श्व
तरंततिभावः॥ फलंकारकानभिधेयमाह॥ किंमत्तंकुतःविरतमितिसंक्रमेणविपलायमानाइतस्ततोगमिनःशोषाद्यंभजंगायत्रा एवंछ
द्मतिताविपरीतास्थिताप्रणिपातोदक्षणाईतियावत्तावदाशुतलवरामरादायायत्रा एवविभिन्नाःखेऽवस्थिताःमहीधरामेनाकपूर्वा
यत्नेन॥ ६०॥ प्रथमस्यरावणविलयभूमिसुवेलातिक्रमसामर्थ्यलिंगमुपसंहारसामर्थ्यलिंगाभ्यांदर्शयन्नाह॥ मऊर्ति॥ चरंसमुद्रमुद्दृष्टंकरणंयो द
शयंतत्पमिमुखःसुवेलोयत्रेतरामिमुखंसुवेलंतत्पमिमुखासलयायत्रेतिसुवेलाभिमुखंमलयमभेत्यथस्तथावमलयसुवेलाभ्यांसंक
लनंधामितेनेपारगश्चतीतिभावः॥ सक्रमप्रकारमाह॥ मध्येखंडितोपूर्वार्द्धादिविषमभागापसारणसमतासिद्ध्यर्थंसेधएवो
परिदत्तिनायोन्मूलितादुत्पाटितोतत्रतत्रतान्यान्त्रामितोएवंपश्चिमादितिज्ञातरामएवंतथाविमुक्तोमुक्तःसपाससक्रमो६
तीभागोयथासौविमुक्तशषावद्धतिसंक्रमभङ्गभीतोरलईभवतेयत्रतमितेसमुद्रविशेषणंतद्व्याख्यान्तथा॥ क्रियाविशेषणंवा
यावद्व्ययेरुत्सधनोपभोगंदेहेत्रिणशोषणंहतनिरुपमक्रमोवृत्तोयइत्यर्थः॥ ६१॥ अथशेषस्यस्थलकोपमर्दमेवाह्यन्नाह॥ अ॥ रामा॥
रुवेति॥ अत्रवाडवलतन्नालनामिवलक्रांअधेवसमभज्यामोदक्षेपपतत॥ यथाजुवलसंक्रामंविलंतआक्रष्यतेतथात
सवक्रालकापिमयाकृतेनात्रेवाकर्षणीयातत्तःपारंमनव्यावृत्तिरपिनस्यादितिभावः॥ आकर्षणेसतिलंगायाःशाखापत्रनगो ॥ २१॥
नवतीत्याहाकीर्णेति॥ नप्ततःपतितारक्षसाएवविदार्यास्यारक्षसांत्रेधिरुत्तव्याइत्यर्थः॥ एवंमातरुत्कृत्यशलयावशेषांश्चोत्तर

मायरासस्यनामपिनियातनापितिभावः॥ वस्कृतस्कमुवेलमप्याकृष्यानयामितराकर्षणेनलंगालतामिवलंकामप्यानयामीति
मूढावाक्यार्थः॥ ६२॥ अथाश्वासकविप्रतिपत्तिमुरवेनविष्करावणवधमाह॥ आभगेति॥ उतपक्षांतरेरामानुरागेणमत्तःसाहंकारा
दलंकांसद्रामितत्रेवगत्वामहियामीत्यर्थः॥ कस्यवनस्थलंवनभूमिंमत्तावनगजइव॥ लक्ष्मीकादशीभद्राहतत्वात्पतितावनयाशी
धारासाएवकुमायत्राएवनिहतारक्षसानएवमृदुस्तनसुवस्तवारोवनभूमावपिगंडेप्रवेशादुमनगोमृगोद्रुनोत्रस्तवारसोरच्यभय
तीत्यर्थः॥ अत्रवनगजनमृगोद्रुतेनक्रांतिविराधोषस्तितेनदर्पेकालवशेनकृतवितथाज्ञाक्रांतिकेवित्॥ दशाननवधस्यरामकर्तृक
त्वात्स्वकर्तृकामृगवधंमपरः॥ वस्कृतस्कमुदस्यत्रमदुद्धतिप्रकृतिस्तथाकमदविशिष्टमदीमत्ताजमदुद्धत्यर्थस्तेनमत्ताजमद्धा
मयमएवनापरस्यहननमसंभवतीतिनद्रातिविराधोनवाभृगद्रापुरुषयावनगजस्यन्यूनजातित्वात्स्वस्यरावणा॥ रूपकर्षःप्रतीयतइति
प्राणमितिवयं॥ ६३॥ सुग्रीवस्यदिदृक्षयारामप्रकाशिता॥ रामसंतप्रदीप्तस्यतृतीयाभरियेशिवा॥ ३॥ ॥ अथवानरागमन
नारदस्यानमाह॥ अहति॥ अथसुग्रीवस्याहंकारानंतरंपरिवेत्यविबुध्यमवष्टभ्यासीत्॥ कीदृशेप्रथमवनेनश्रीवस्यत्रनाधवा
निनिश्चेतनिश्चेष्टपरागमधिकृत्यसंवित्तत्वात्पश्चाद्द्वितीयवनेनष्टप्रायेतंपाहंकारासीत्॥ मुक्तयासतत्तस्तएवमानध्यवसायप
रवमितःमृतातीयस्यवसुग्रीवस्याधवसाम्इतिजिता॥ अत्रोपमामाह॥ कमलवनमिवमध्याकमलवनंदिवसागमेनविबुध्यतेवि
तिकीदृक्शशिरोनेत्रोप्रमुप्तमुदितं॥ अत्रशशिरोनेत्रायंसुग्रीवस्यत्रथमवनेप्रभातप्रायंहतंयद्वनंकमलवनप्रायंक
पिमन्यंअन्यदपिसमजागर्तीतिध्वनिः॥ २॥ अथक्रमप्राप्तानामेरुमत्तमाह॥ एवरीति॥ प्रबोधानंतरंवरएकएकाकारालक्ष्यतेति॥
नासाहबहुनिरूपनारूप्यानिसमर्थवेदेवविलंबासमर्थंविलंबागमनंस्वामिलाषावभूरुपेत्यर्थः॥ ६४॥ नेमिभूतानिधुतनो
धकारणानांनभसायसमुद्रेनमोहनविकल्पनिर्व्यक्तानिउन्माहप्रकाशापितिभावः॥ दृष्टांतमाह॥ यथाएकोवोलानपक्षि

चात्रारणोत्तप्रसाम्यं॥२॥ अथतेषामुत्साहाधिक्यमाह॥निरुप्येति॥ततउत्साहानंतरंतेषांप्रहर्षप्रानंदोपुलकितोविस्तारंतोभारध्वनिर्ज्ञकच
पइवप्रहर्षितावल्पमिवतिस्तोपमाहयथावल्पहर्षेणनालंपिवस्तरंतुसारध्वनितमर्थः॥ प्रहर्षःक्रीडकःदर्पणमुरवस्यप्रसादायस्मात्सपूर्वमिप्र
सादस्थितइतिभावः॥एवहृष्याघहसितंतेनाघातःप्रनाशोयस्यहास्यहास्यवलसाएवनहर्षस्यिपारंभाथिर्ज्ञत्वंज्ञातमितिभावः॥एवंरणनि
म्याग्रहस्तोहृद्यालनाहर्षेणनिर्भरमाकुलइतिभावःयावल्पमपिदर्पस्यबलस्यमुख्यप्रसादोमुखप्रसन्नतातद्रूपइतिरूपकं॥यथाप्रहर्ष
सालहृष्यंतायतेतथाल्पावल्पनदर्पइतिभावःएवहृष्यहास्यस्याघोतोयस्मादितिहास्यप्रकाशकारणंरणविक्रमस्यहरत्वात्वाहृद्यत्वात्वा
रिसर्थः॥मनःप्रसादोहर्षस्यादभिष्टादित्तवादिभिःदर्पोहंकारोयर्थारितिविग्रहः॥३॥अथैकादशभिस्तोपाप्रपंचमुसाल्वेष्टमाह॥वृ
क्षेतिः॥सघभनाम्नावानरणोगिरिशिखरमेकंदृष्ट्वाहस्तेनोत्पाट्यवामभुजस्यशिरसिन्यस्यविचित्रंसञ्चार्तीतिमित्यर्थः॥मुष्टीवामप्र
हारंक्रमात्सावलीतिक्रोधः॥प्रभुत्वाप्यस्मिन्सपिकतेनसाक्षपतइतिशिखरप्रहारेणस्वयंपतिनपातीतिभावः॥प्रवृद्धतिवावल्पमेवरक्तंति
नाम्नाकोद्रुपशिखरंवहलान्यूरुतानिधातोर्गलितस्यरुधिरस्यसिक्तानिव्याप्तानिस्युरुस्मालंबूत्वाद्रुत्विछिन्नानुत्वाछिन्तानिपतितानीतिभावः॥एवंधृतनो छलित
नानिरीक्षणाहतंतालितंकपोलतलंयेनप्रहारस्यतथाविधवीरावलनेनवामेकपोलस्यवामासाधारणतलाद्रितिभावःएवंरूढमूलिताःस्थानाद्
छापिताःप्रतएवचलितावक्त्रंभ्रयास्थिताःपुनाःयत्रतत्रतिप्रहारप्रमर्षउद्भूः॥नवापिरसएकादिक्लेषमादिवसुधादिभिः॥वर्ततेधातुरसा
यंनिशेषारसमोरिह॥७॥नीलवेष्टमाह॥प्लवतीति॥नीलोवहांस्थलपरिघांछति॥वोरपात्तिनाम्नूशति॥पूर्ववत्सर्वत्रवीरात्मात्क्रोधाद्रसादिवे
तिभावःवक्षःवीरःप्लवमानेनरणोत्साहस्यमुरसोमार्गेनिर्गताग्रं॥बालानांनीलवेष्यग्रंकिंविद्धोहिस्यमवप्लवमानेनतल्लुप्तं॥तदु
क्तंविषमंयथाप्रणतयाहसद्यंरपामिविद्धेहिस्यस्तनेबलतायांवेषमंयमितिकेचित्॥वक्तुंतत्कालेभारपामत्वेप्यनहस्यंगंयच्छिन्न॥तमु
च्छास्यतीहिस्यमवनदुत्फुल्लयापुलकेनतल्लुप्तं॥विषमंनिम्नोन्नतंलक्षयतीतिविषमदृक्तस्यभावोवैषम्यं॥एवंहृष्यमनसिनिहितःप्रहर्षोयत्रततैधिष्ठात
स्वात्म्यंततएववस्तुमहत्वं॥यथामनसिवर्त्ततेतथाकृष्णेप्येवेतिभावः॥दृष्टांतमाह॥उन्नउन्नःक्रीडकरशिनाप्रतिभिन्नःसवङ्का ॥२९॥

योऽनलतुल्यंहृष्यप्रहर्षेप्सित्वसमुद्वेलनंप्रेतत्वछंदतोल्पंवस्तुसःहसलघुनेवतोल्पं॥इत्योपिक्रुद्धोहृस्यवशतीतिध्वनिः॥५॥
कुमुरस्यचेष्टामाहविरुद्धेति॥कुपीवितपाक्रोधश्चापल्याद्वृक्षकुलंनपित्तहास्यंकृतविघटमानोवीभिन्नावोदृपुलंदलंयत्रतद्यथास्या
स्फुरंतोदंतकराएववहलंकेसरप्रकरायत्रतद्यथास्यामुरभिजंधिस्याज्झरायस्मात्तद्यथास्यासिंहवक्त्रियादिशेषणंनाभिनंतिप्रहरि
यवद्वृक्षस्यालानेवृक्षकाशंसतितिहयावप्रहर्षोक्रमनक्षमुरस्याधिहास्याक्रमादा६७दर्यावितणा६८तक६९तिप्रद्राशोमुरवनाचलंगिरा
क्रमनिर्गमयावभवंतिवाक्यार्थोध्वन्यर्थकृत्प्रहृष्टोहर्षोयस्मादतादृहस्यवद्रूपालानेतद्रूपमितिकुद्धहसतिविक्रमतितत्तनस्यो
द्भटप्रायदलनानाविनाणांतरुविप्रायक्रमाणांस्फुरणमोभस्यवोक्रमोनवतीतिसारः॥६॥मेदस्यवेष्टामाहविहरतीति॥मेदस्यवेसा
नुस्तीरंतहनधिंदनदृसाधनंकपितः॥दीर्घकविद्यमानाधरणिवधायस्यआदालनेनमूलशोधित्वात्॥एवंउभयभुजास्फालनेन
नोधमनंतेनभुरवरःपरस्परसंघट्टनशब्दायमानाअथवेपमानाःशाखायुस्पएवंकपननूविषमःस्थानेपतंतोविषधरायस्मा
तादृक्क्रोधेनप्रहारायात्पाटचिकुमारध्वोपितरूपहर्तुमात्मानंपुनरापलितएवनतुस्थापितइतिभावःवावल्पनयाऽस्यादृश्यंवा
लितइतिकश्चित्॥७॥दिविस्थवेष्टामाहदिप्यंतेति॥दिविस्थदृष्टिःहर्षेणक्रियमाणापिसाम्पतासामग्रीसत्वेविस्मयत्वंनप्राप्तासु
रीवोत्तप्तायोधनुर्निरीसत्वात्तदुत्करीप्यमानायोजनतोविशेषमयीअतएवदुरालक्ष्यानिर्गतासूनःदृशीसधूमशिखि
नागःशिखावर्तइतिनातत्तुल्यो॥पत्रवन्नित्यायोगाद्दृष्टिधूमप्रायत्वमाम्पतोहतहतोतारकादिप्रतिविशेषःकेनविधस्यद्
दृशिवपद्मासवंस्यदृष्टिःसंपत्वंनप्राप्नोतिअन्यापिदीप्यमानत्वादिसर्ववद्वयंसःरपामप्रणयोविधिर्वीतुल्यो६९हासक्रमानन
र्वन्तिनुल्यलोयथामापेधदृष्टुमुद्यतःकालसर्पःपतिवंधक्रसन्नावदरादधिमंक्रोधमालोकतेतथायमपिप्रभुरितिसुग्रीवंप्रि
यावल्यवदुक्तंस्मरतिभावःप्रेमाणंवस्तुनीतिवा॥नाहृदयेमर्दित्यर्थः॥नाएकादशःश्रीमयनाऽनुष्ठितायःप्रतिशब्दनस्फोटा॥मिश्रोगन्धपतट
यप्राग्भारंकशायिमाप्यतिशेतेःकेसरंप्रावरपाकाशनोध्वंपश्यलक्षातिमलयस्फुटनगशाकर्कटना॥ ॥राक्षा

॥२॥

॥३१॥

मिति किंपुनः किमधिकं वाच्यमित्यर्थः॥ मूर्यादीति क्रमेणासत्प्रकारेणोत्पद्यमानार्वर्तमानाद्यत्प्रमाणाः साध्यमानाः कार्यलापाद्यधिताः अ
पिमिश्रात्रपि विसद्यते प्रसिद्धा भवंति तथा वासिद्धाः साध्यनीतिकप्रत्यशंतिनावः किंपुनस्ता दृष्यपरिकलनायाः विसद्यत्वाने तरङ्ग
त्नीयाः॥ इत्यकर्तव्यतयादरेव धारणीयावा॥ एवंसारेण प्रयोजनेनगुरवः दृष्टांतयंतिदृष्टव्यं वयंयासमुद्रामर्यादीति क्रमेण बलात्
घननोत्पद्यत्प्रमाणाः प्राप्यमाणास्तनामुपिताः रुजप्रवाहप्रहृत्ता अपि विसद्यंते इतस्ततोन्यत्रगिरि॥ नवतितेपिदः परिकलनीया
दृवगाहनीयाः सारेणरत्नादिनागुरवस्तथापदुपिदवाक्सुस्थिर्यंयत्कृतमितमनुसारेणप्रवर्तव्यं॥३५॥युष्मा कं ज्ञानान्मत्यज्ञान
धिकमितिमत्परामर्षेणप्रवर्तव्यमिसाहा॥ पंचकवर्ति॥ युष्माकं अनुभूतात्प्रभवादपिनाधिकः॥ समक्रतेमेन कृतमध्ययनं शास्त्रवा
तत्रुन्यहानिमवकुरुधिकं अनुभूतात्प्रभवादपिनाधिकः॥ समक्रतेमेन कृतमध्ययनं शास्त्रवा

इतिभावः ॥ एकरसतयाकोपेऽपि तत्राह । वीरस्याप्येकरसस्यैकस्मात्प्रकर्षकारणकस्य नाट्यस्यावकुञ्चनेषु निष्पन्नं तत्प्रकर्षावत्वाद्वर्धितं एवं हरव्याप्य निर्वलितः पृथग्भूय प्रकर्षितः शोभमश्वेत्यसुधामयत्वादि गुणोत्तायत्र तथाभूतयशाजगत् फलकत्वाद्धिरव्या ३३
तिः कमलेषु विद्युतिकमितवतितस्प्रकाशकत्वेनलोकनिदानविषयानवतीत्यर्थः ॥ तथाभवतुनामप्यौद्धत्यैरसतायां तत्परिहारोऽविधेयः
प्रकर्षितयारावणोगोयशोविदास्यतीतिभावः ॥ ३३ ॥ रावणास्पर्धिजनावलीयोसहतिस्वयमवयोद्धुमयमुपक्रमः मितरहितिप्रावस्व
न्मशंकयाहधिमिति ॥ आत्मनात्मनपरस्परान्नोः परिजनः प्रार्थ्यमानोऽवरुध्यमानः क्रियाप्रतिपरः शोभतेयदिराक्षपीजनोमयावरुध्यस्तसङ्गरात्षष्ठस्तमाह ॥ जिताभिमानस्यासमनसमप्रसाधनाधःकृता
कारस्यपुरुषस्यप्रत्येपिजाते किंयहणापरेषांकर्त्तव्यादरःनूनपरजयनप्रकर्षनिवातःयद्धजयेपिवस्तुतिकआदरःस्वाश्चस्वयंयथाहु
कारउपक्षातथाजयेपीतिजयात्तिर्नस्याद्वेतिभावःतेधावत्वेनराक्षपीजनाद्वैरोधतेनजितस्वस्यतिएपकर्षश्चस्वनजितउत्कर्षा
भावस्तत्वउसत्वेलाभाभावश्चपरिजनेनशत्रुसरोधशत्रुणातितेपरिजनेनगोनापकर्षाभावःस्वस्तयासत्यभावश्चपरिजनेस्कृतिस्तत्रेवशीत
पत्तेजितइतिमरुत्सुतेलक्षपेतिभश्चतिस्वयमहंकारमवलंब्यस्थायतापरिजनाएवसर्वकर्मेष्वप्तीतिसमस्तावउत्कार्थः आर्थितिःशत्रुसंक
र्षाविष्टमितिहितएव ॥ ग्रहणात्रपमिष्ठतिद्वानमाहानमादरं ॥ ३३ ॥ उत्कर्षमुखेनापकर्षप्रदर्शनमुपायीवपेवर्तयन्नाह ॥ हरएमतेति ॥ रुधीरेपरं
नाधैर्यशालेवान्त्वयापिकिमाकृतिसदृशंकर्त्तव्यं सप्रत्युत्तरनादिहनुमत्सदृशंवयाकृतमुपपन्नइत्यर्थः ॥ कथंनमुपपन्नइत्याह ॥ त्वयाहि
ज्ञानहनूमतोधिकनःकृतइत्यत आह ॥ हनूमत्प्रमुखानांकपीनामीश्वरेणामाकृतिसदृशंकीदृक् अनिर्वर्णितेनप्रथमभूतयशायस्मात्तां
यत्रप्रभोःपरिजनकृतस्यस्मरणेप्रकर्षनिवःपलुताकरणेऽपकर्षएव अतएवत्वयामाकृतिसदृशंकिंकर्त्तव्यं अपितुमत्कर्तृशमनायंशीट
यशभूतयशायस्माद्विनियतः तत्कृतसमुत्कर्षवृत्तेघपत्यंकिमपिनप्रकर्षहेतुर्नातिसमुत्कर्षवत्तत्कृतमवकर्मतिरतिसदृशमवनी ॥ रामः ॥
रूढमिसाधारीतिसर्वथास्वयमाक्रम्यान्निवर्त्तस्वेतिभावः ॥ ३४ ॥ कार्यंनयाम्यवसीमतयथाविधत्स्वेवमाह ॥ कथमिति ॥ नास्मिन्वाविषयेऽ ॥ ३३ ॥
यंकर्यलाघवनियुक्तेनियोऽयंनुक्तेत्यर्थः ॥ यस्मिन्नधिकरणानदत्तफलकार्यसिद्धिर्व्यर्थातथाभूतास्तीतिदूरंगाप्यप्रकृताव्याप्तिर्न

पणता ॥ एवंसतिसेवपुनरन्यंपुरुषंलगतिकिवतंतेवयथालतापथमाश्रमीभूतइमेपतितस्तीयस्मिन्नुद्देमेऽरोपिताअस्तपल्लवरसप्र
तावसौपुनरन्यइमआरोपणीयोभवतिनास्मिन्नुद्देमेप्रथमतएवनारोप्यतेयद्वाययाप्रथमंयस्मिन्नारोपिताःयर्पतितंतस्मिन्नस्तफ
लाःप्रसरणशीलोवृतवतितथासतिपुनरन्यत्रारोपणीयानवतीत्यर्थःतथावयंयुष्मत्पक्षपतिताःप्राङ्नाकार्यप्रसरणघनाकपुनरन्यत्रा
पीतीयायानवतितत्युरुषनार्प्यतएवेतितत्प्रत्यवमृष्यकारितयारामाद्गतथास्थातितिभावः ॥ ३५ ॥ रावणवधंप्रतिनिर्दोसामर्थ्यंसहे
षपाक्षरिक्षुरुनरमाहसमावरीत्याशंकयप्रकारान्तरेणनिवर्तयति ॥ हंतुमिति ॥ हेलवगपतेरघुपतेःप्रियमिदमितिहेलाविप्रियंकर्तुं
इच्छसिकिंकुर्वन्दशमस्तंहंतुंविक्षपन्निच्छन्रघुपतेःकीदृशस्यप्राणनाद्वयंमवदशवस्तेहंतुसत्वस्यतथाबलत्कर्तृकरावणवधस्यरा
मस्यप्रियत्वेपिमयेवरावणोहंतव्यइतिप्रतिज्ञातात्मत्वनविप्रियलंएवंतर्हिरावणवधसामर्थ्यंमेभवितुंनरामप्रतिज्ञाभंगस्त्वत्ता
कर्त्तव्यमितिभावः ॥ ३६ ॥ प्रथमप्रतिज्ञांतावद्बाधापारेणप्रहस्तमुपसंहरति ॥ इत्थंति ॥ इत्थंनप्रकारेणनियमितोनियंत्रितःमुग्रीवराम
समर्पितासहस्तनयाव्रजेणपुत्राद्रावणाद्रामाहनबलितारामश्चसर्वनिवर्कोभूयोभिमुखोभूतइत्यर्थः ॥ प्रलयधूमाभोऽद्वयंयथाप्रल
यधूमसमूहःपीत्वाक्षसाक्षालितमरुद्विरवरंयेनतथाभस्मसूर्यस्यभिमुखोनवतिस्थिरत्वाद्दूरंगत्वाल्पिलत्वाद्वाक्षीरवरायः
प्रावस्तंजेमयित्वाभस्मीप्रायारामःश्रमंलत्वाद्धुक्षितत्वाद्धूमप्रायोजातोवभौ ॥ ३७ ॥ अथरामेप्रतिज्ञांवबन्धकथमाह ॥ जंपति ॥ ज्ञोचया
मुहूर्त्तमितिवरामत्रतीत्यधन्मुखबहुलकीदृशकिरणनतङ्गसाद्दसेताशतापरंनपुष्टाःअतएवस्पुरंतोयादृतप्रभातिस्पानिद्योतिन
कमूहेनव्याप्तेतल्पनसमयेदृतकांतानांप्रसरणं ॥ दिनेनिशात्वमेकेपुनःकदेकंमिथेनप्रणीतेनसमंनुजीवित्वासंप्रयागतावस्व
समयेविपर्ययेपतिताधवत्राकंसरसत्यत्रताघ्रानिवर्तनप्रभानांशोल्पात्कसरसमात्वंवातसत्तं ॥ ३८ ॥ अथत्रिभिर्विशेषकमेकं
यमाहरेकयेति ॥ हेरामत्वयाचेलोवपरंपतेजनाहमूत्पलयाहलसमुद्रमग्नावसुधापिधियतेविश्वंतरमूर्त्तिस्त्वम्पा
प्रभूतेसावमाश्रित्यनसमुद्रपारगमनंकथंस्यादितिमोहःप्राप्यनइतिविस्मयःविषयंतथावस्थापहृत्यपरिमाणाभ्यसमुद्रस्यपारा
मनमीपत्कर्मवनवतात्कित्वोत्साहंनसमर्थनइतिभावः ॥ ३९ ॥ इदित्थंत्वमनस्फुटयतिधावेतिनवथनवर्षापाप्यरणप्राप्तेसुधार
वनवतेप्रतिपक्षभावाभ्यंतरएवशत्रुतमाहाद्विपनरवेगाइसमा ॥ तेःकीदृशस्यतवरेक्रम्यथमस्यानमथावस्थितोगा ॥ ३३ ॥ तुल्य

स्पएकनिमेषांतरंयावत्परोनिमेषोभवतितावत्स्थास्यतएवसकलशत्रुनाशादिकार्यनिर्वाहकत्वात् शक्रेणशावश्यंनावत्तानाय्यकर्षित
पदःकस्यवस्फुटंयद्दिघुक्षिलसितंतस्यवशत्रुसाधनंचल्पनालप्राप्त्यादृयानोनिमेषानावाममाधीरत्वंकरः॥४०॥ अथयवंमायु
त्याप्स्यतिकिंभवति यत्तावधर्मसागरेणप्रलयश्लोनिःशेषतःक्षुभितेसमुद्राघातेसमुद्घातएवंवउवावानिरपिविसोढुंशक्यतत्तद्धर्यंधनत्वयासा ४३
गरायदन्ततस्मिन्तवत्वधिरामसागरंकथंक्षुभिष्यतियनागाधतयालंघितुनशक्यत।तथात्वयायानुधनत्वयाधर्यंदन्तोनतिमागरस्पत
गुणावृनास्तथाधर्यधारणाद्गुनतत्प्रहारापिकर्तुंशक्यतइतिविपरीतादाषःस्युरितिसर्वयाधर्यंमप्रहास्यतीतित्रानः॥४१॥अथरा
मस्यरूप्यानुकूलविनयंवदनमाह।तत्रिति॥तत्तेयामापिनणतीमुनरस्कंधमनसमन्वयःकिंकुर्वन्वारंवारंकरेणवस्त्रांचलेनमृदुनमृदुन तले
वस्त्रांचलेशब्दकरंवल्गंयथेतद्विरविरहोवेप्रस्मृतंप्रभ्रष्टंवाप्रियायाप्रयाधरेय।स्पर्शसुखंयत्रतादृक्एवंतमालवन्तीलपरिस्कारणा।
वान्तयावहस्यसमार्ध्वसिद्धितप्रायत्नवापिदृश्वाहदृष्टामर्शनतास्त्र्य॥४२॥ अहेति॥पुनःकिंकुर्वन्त्रीयनधीराद्यान्तत्वाद्धिर
णाप्रस्तनयशसएवधन्त्यायाविधमेवयशःस्त्रीयेनवमयीपानतिक्रमलक्षणेनधर्यणातथाविधमेवतत्पधर्यंपरानातिक्रमणीमृता
लक्षणयानिजयासुरतयाताद्दशमिवतत्पसुरतंप्रत्यवत्वत्प्रन्पतासुरयान्स्थितपातद्रूपमेवतत्पस्थितिसमाक्रमिलक्षकुर्वन्नितयर्थत
यत्रीतिविधेयंद्विगुणंसवालितमुक्तयानीतिभावः॥युग्मं॥४३॥किंतद्दकृतदाह।कहेपतेसुरेवेश्यसमुद्रलब्धनरूपान्कार्यधराद्यावि
पिबेतुंशक्यापित्वय्यवावलंवितात्विसाध्यवतद्घमःकिमनेनमित्यर्थः॥तदुपपादकमाह॥कस्मिन्नतिसमुद्रउत्तारउत्तारणोपसत्य
तएवकृपित्वोक्तविमुग्धपारगाद्यानक्षस्यात्तिमक्रमापन्नसतितत्तएवत्वमपिविषसाकृपिसाध्यमिदंकार्यमित्यकथस्यादितिषिष
क्षसतीत्यर्थः॥४४॥अथपुनरपिनावानुक्तवानित्याहधीरेति॥तदाधिपाद्यावतानवनेसमुच्छालितमाविर्भूत।की दृशाद्धीरादृढी ॥रामा।
रणान्निःएवंश्लघनीयात्परानतिक्रमणीयात्।वचनकीदृक्।मारणार्थंनगर्वतिशयितेएवंशाश्वतःसार्वदिकोयरासकृद्धा ॥३४॥
तःप्रकाशोयस्मात्।कस्मात्कीमिवादलीकरादलनमिवयथासमुद्रउत्तरंमुच्छलतीत्यर्थः।दलोयःसदपिकीदृशात्।धीरात्।लब्धनीमा
त्रंदलमपिसारस्योधनांतरस्यागुरुत्वेमहद्धयोघातरूपंवत्।दलनामविषयेप्रकाशकत्वंउपादेयत्वंमहाशयत्वाच्चयाक्यनम्।

वतोरत्नसागरात्यांसाम्प्य॥४५॥अथपंचभिरुछलितवचनस्वरूपमाहपद्मरत्येति॥परमार्थतःस्वरूपतोसुरवोनान्यवंतितत्रनिरूपणेका
धीराःस्तोयतत्कार्यतारानश्यत्तीत्युक्तंतत्सत्यं॥महावयथामहीधरेणमंदराक्षस्कावित्तंतामहीःप्रस्तायतःवमुकिंप्रकृतिनि
श्वासनिर्हृतानिर्गजत्वरणसंक्रमणंनिर्यद्भूतंवक्विरुछतीस्वर्थेनियमवतचायतनोयंयथाकार्यंनतरपतिप्रकृतन्नवतःस्थिर
मवष्टत।एवंतिभावः॥४६॥कार्यस्यसुरवेसाध्यतामाहपठीति॥मारुतिनाकार्यंस्तोकेनाल्पेनावशेषितईषत्समाप्तिंयंतो
कीदृशाप्रतिपत्तिःसातावान्तद्विज्ञानंतन्मात्रसारंमुख्यप्रयोजनंयत्रसप्रतिपत्तिज्ञानेसतिलवमात्रमध्यएवपुराहरप्रवृत्ति
कर्तव्यमित्यतिसंधत्तएवंवयंराधितिआस्वाद्यतियशोनाजनंभवतीत्यर्थः॥तृणावर्तादीनामेवहःखन्नमासीत्तत्प्रहर्तेहन्
तानिःपातितमेवातःपरंनराणांविक्रियामात्रमपस्तिनमितिभावः॥यद्यत्किंचितविशेषनिर्देशनसर्वेषामेवसाम्यप्रसिद्धं।हस्यसमोस्त्वो
त्तलपीयतइतिकपीद्रावाममप्युक्तं।प्रतिपत्तिःपदप्राप्तोस्त्रीनरेगोरवेपिवा।प्रारंभेयत्रवाधेवगतिपत्तिःप्रकल्पनइतिविश्वः॥४७॥
इतिकर्तव्यतामाह।तत्रेति॥सर्वएववयंसमेकदैवतावन्मरगहनसमुद्रमभ्यर्थयामःयारणमनोपायमर्थतिनत्वंतद्घनीयएवाय
मितिकथमेसमित्यतआह॥उक्तारमपिहन्मतासुरवनव्यतिक्रांतंलेहितंतथावारमज्ञातिलब्धःस्यादेवेतिभावः।नन्वमाभिर्मरहस्य
मुद्रस्याभ्यर्थनाकर्तव्यस्यतत्रमत्राह।पुनःकीदृशंसुरासुराभ्यांनिर्मथितंनिष्पादितंतत्तत्कार्यनिमित्तमभ्यर्थनानुरूपःप्रादरोयस्यतं
तथावासमरूपत्वयाक्षिप्तनरःकृतमिदंमितिभावःयद्वाःप्रम्माभिरभ्यर्थितोपिकथंकुर्यादित्यतआह॥सुरासुरयानिर्मथितानपारितोऽप
क्षीनायत्रआदरायेनतत्तत्कार्यनिःपादनादिनेपितंयेनेतिभावः॥४८॥एतद्दपरीत्यंरूपरीप्सयेत्यादि।॥प्रहेति॥अथपक्षांतरम
प्याश्रयंतिःसमुद्रोनिःकारणंगृहीतधैर्यंवारणमनव्यलीकरूपनमात्रसंतितततस्त्वत्तोनव्यक्तिकांतसमुद्रमंथीतंक्षिपिवलंपरफल।की
दृशंविधृतंदृधिरूपंपत्रंत्राणंप्रतिरोधकंयस्यतत्तथावतथासत्यमप्यमिरनूसमुद्रंयाधणायतेपरीयावतिनाथ॥४९॥प्रनवक्त्रा
तानदृश्यंतिइतिक्रोशंति॥यत्रविषयेममरोपःपरिसर्वतोभावनाप्रितावास्थिनस्तत्रवान्यस्यजनस्यराघःमथवस्पतिःप्रार्थनानम्म

तीत्यर्थः मियेवृतस्यनाशनीयत्वादितिभावः॥ अर्थात्रंन्यस्यतियत्रनेदृष्टिविघाद्दृष्टेवनविषंयस्यतादृक्सार्थादृष्टिपातयातेनऊनंउ
नहितीयादृष्टिविषेनपश्यतिप्रथमनेवप्रथमदर्शनात्सम्भस्मीकृतत्वादितिभावः॥ अथतीव्रतरमाहतेणेति॥ तेनतस्यवानरराजस्यनिवा
तनिरासादिराघोपक्रान्तिनम्यात्यक्षतिष्ठन्पारमुत्तरिष्यामइतिभावः॥५॥ अथमितीषणाएतमेनंकृतमुपसृत्याहेति॥ ५३
येति॥ तावदन्यतरसङ्कासाअतार्क्षितमुत्पन्नानिपीवरेणेविनीषणादीनाछायानःस्थितानामवकाशविशेषकाङ्क्षयाप
छायास्वरूपप्रतिविंबोभासावातपाभावोवाकिमेतदितिजिज्ञासावशादितिभावः॥ छायाकाङ्क्षयेतुकुक्ष्यप्रवातिरनुविद्धासबद्धत
वनवातपनपातःकलानरविकल्पाःप्राश्लिष्टासवक्षायाकृष्णमक्षिकानीलमद्यघटःस्तब्धकृताम्रतामद्यसेचिशावरछायायाःरूपास
वनपत्रणाणिविशिष्टमुकुटसंवधाल्लेहिसनवबृहत्पत्रसंवर्तनीलमद्यतौल्या॥ प्रतिविंवातपाभावयोरापेततएवमुकुटप्रती
तिभवतीतिभावः॥ छायास्यादातपाभावप्रतिविंबंकथंद्योतयतीति॥५५॥ अथतत्रामिवदरंनिमाहतेणेति॥ ततस्तेवानरराजनिवा
रयन्तोकारणान्तरमनवगमात्तत्तत्सशङ्कंपदाद्दतिन्तेनसिनिशम्यतादीक्षिताजलदायस्नानेमद्यानामतिकठिनऽप्यतयापवनरा
धीक्षितपदार्द्रीतानुस्मृतगतिकत्वादितिभावः॥ यद्वातादृशाःपदार्द्रतिर्नभसिनिशाहृतावहिस्फेटिताजलदायेभ्यस्नानवस्त्रेरमेघनां
प्रपाकृतत्वादित्यर्थः॥ पुनःकीदृशानूरभिस्नातरविस्निग्धाणमध्यघार्णिताःसन्तोयस्तंचलनसंसर्गाद्दियतयानिशोनिशीथमा
पुलाविधुतोयस्तान्पदार्द्रतिर्नेतिजलदपथगभावेनविधुतोरविस्निग्धोनिस्नाणमित्यर्थः॥५२॥ अथवानराणांसन्नसमा ह॥
णेति॥ ततोनिशाकरदर्शनानन्तरंनिशावरानभिलक्षितुमुत्पतिष्यतोऽङ्गदस्यलिङ्गंशिरोवरंयेनतद्वानरसैन्यंवलिनमुच्छ्रितंकि
मुतानानभस्तलादापतन्तुकानियेप्रलयकालोत्पातानुत्पातिकधूमकेतवादीनिवतेषिनभस्तलादापततीतिप्रकृतत्वात्॥ स्नातोयमा
नशिरीषाणांस्थानेविलेशयानांसत्त्वभूम्यादितिभावः॥ कामंवनहामंडलमिवयथाकृताश्रेकारणान्महामंडलंसवलनादुत्पाति
तोगिरिशृङ्गवरंसशृङ्गतीत्यर्थः॥५३॥ अथविभीषणानामवतरणमाह॥ ओमुनीति॥ नदतीनांनभःपतत्सिद्धपतत्तेहिसधस्कादृशःप
तत्पमानानांनिशाचराणांघनरणानुसारणंधः॥ म्रियमाणंतलधरंयेषांतेषांतथाविधपतत्तानिशाचरमध्यात्॥ यथामत्तवनवारणवनवनः

नःपतनमिवत्वरयतइतिभावः॥ एवंविधमत्स्थितंउपरिपतनमियायहिंवहिरवस्थितंयत्कपिबलंतस्यबलन्नालोकं
दर्शनियत्रएवस्थानात्वास्थितिंत्रदरणस्फोटनमनादूरंसत्तरंधिलमहद्बलं॥ प्रतरवेगसहितंबलंविषयंयस्यतं सर्वमिदं
प्रतिकेऽन्यदपिस्थानात्तरंतंशिरोधिलबलंतयाप्रणित्वापततीतिध्वनिः॥५४॥ अथहनूमत्पारमाहतेणेति॥ तृषामार्ग
मनान्तरमारुतिनावि नीषणेराद्यवस्योपनीतस्यकलनामवनिस्तत्प्रसाधुरयंतवरीक्षतेत्कोनिरूढोपितइत्यर्थः किंक
नकमाहुरेवंदृष्ट्वेतावत्॥ स्वयंतनानायत्नस्यतथानुत्तत्वातेनसम्यक्ज्ञातरामतेजोबलंकिंकृत्वारामइतिहे
तुपूर्वतंकपिबलंनिवार्यकथंसीतायाद्वितीयंदुःखंतदेवंकुर्वतःपूर्वंत्रापितस्तस्मिन्साधिगतथानएनूनथाभूषिस्तृष्णाधि
नंतइतिभावः॥५५॥ अथविभीषणस्यरामवरणप्रणामंमाह॥ बलेणेति॥ वरणाद्वनंतस्यनिमंतस्यविनयप्रीतंतयाभक्तंतया
स्यविभीषणस्यपितुरद्युपतिनामानंतंसमानंवक्तुमिंतंवरणंदयाद्दष्टयापितंसदृशमकृत्वाकृष्टयापिकृपयामहान्तंतंत्व
दामानमाहुरार्याएवायावयंयामानंतंनाप्रीतंतथामन्यतेसर्वथासमाप्तेसेयंतस्यवंतयाविधएमाएवि
त्यर्थतावदितिभावः॥ अथप्रावृषारणन्यदपिपीमाणमाह्वानितमभ्यधिकंवभवतीतिध्वनिः॥५६॥ अथसुग्रीवस्यवि
भीषणालिंगनमाह॥ नवमीति॥ सविभीषणास्तुग्रीवरणंमारुतिरनुमतालब्धोयःप्रत्ययणवरणास्त्वगभूतःचोवायमिति
विश्वासस्तेनागतहर्षयथाम्प्राप्तवउग्रहः आलीनितःशत्रुगतस्त्रेणकर्यसिद्धिर्नितीयादितिभावः॥ स्थलवनमाश्रयो
मित्रवपुर्मित्रनामगृहीतावीतितोमधुरायत्नतथाम्पाद्दत्यपिक्रियाविशेषणेवीषणेभ्रातृवत्सलतयाभ्रातृवत्सलेन
दितोर्थः प्रयाजनंयत्नयद्वाव्यवसितस्परमाप्तमनल्पम्पनिवर्तितार्थतिमरणपापायतनयाभृत॥ ५७॥ अथनाधिक
प्रसादमाह॥ तनिति॥ नतस्तानतरंक्षुत्तनयाकुलस्यतिकंकर्तनामकारंवशोषादिदुःखंक्षुत्तानामघातकिणाःप्रवृत्त
सान्त्वंसंतमिवप्रकृतिमृदुतस्यप्रकृतिंमृदुहृदयस्यधवलनिस्यदमानयाया॥ पूर्वहृदयस्यमृदुतयातदुद्भूतंसा
म्यापूर्णत्वंनधवलत्वकारणगुणाक्रोधं॥ प्रतश्चमिप्रायः॥ यतइवनोचैरमाहठा॥

कलं किंसंबंधितयानिर्दिशति कुसुमायुधेति समुद्रवृद्धित्वयावर्षाणामनत्यतिरेकाच्चेतनविरहिणास्तस्यकामवृद्धिरुद्दीपनाधिक्यतामाह्लादकारणेतेनवरजनेवृद्धिंप्रमदतिहेतुपरंपरालंकारानिद्रोद्रेकःकामावस्थानदुःखं॥निद्रोच्छेदस्तनुतांविषयनिवृत्तिस्तृप्तेरभावःशांतिःअथवशरदवसानेनिशाहधुपक्रमइत्यधुना॥३॥अथरामस्यायायपवनमाह॥ऊर्ध्वेति॥ऊर्ध्वंदिक्षुवायन्तन्नोनियमेप्रायोपवनाभावेतरांघनत्वेनएतावदूरंपरंदृष्टिंमहत्वंनयतेप्रापयतागगनस्यापिक्षितमृगांकत्वेनस्वभावादेवदृष्टिप्रसरत्वाज्जलस्यमहत्वेहतुत्वंपुलिनस्यतुनियमास्त्यतरांघनत्वेनएतावदूरंदृष्टिंमहत्वंनयतेप्रापयतागगनस्यापिक्षितमृगांकत्वेनस्वभावादेवदृष्टिप्रसरत्वाज्जलस्यमहत्वेहतुत्वंपुलिनस्यतुनियमास्त्यतरांघनत्वेनएतावदूरंदानत्वाद्दत्यर्थः॥इतिकिष्किंधायांमः॥३॥अथरामस्यालंठामाह॥तीति॥तदनंतरंतस्यरामस्यरवेर्दिनंप्रत्यूषंवियोगेयाउद्भावनास्तेजातजातीधीरापातलाहृत्सन्नत्वेनधृतिग्रहणोधैर्यप्राप्तेनकलुषयंतिमध्येमध्येविच्छेदानुज्वलयंतीत्यर्थः॥दशाःनियमेप्रायोपवनेतिनीतस्यापिनस्यहृदयस्यविसेपणोत्साहत्वसंवरणेशैथिल्यंगर्वोबलवत्त्वंवयंप्राप्तेएवंवियोगसतिसुलभानिरंतरंस्मृयमानाइतिविचिंतयंतिनिरूपाकभावस्था॥अहंतंत्रयमिहतिष्ठानमादानमादरंविदंरंरविसरो॥३॥अथरामस्यावित्तावस्थामाह॥काहीति॥अपिःप्रश्नेनूनमेतेप्रतालथतिनासंभावनायांसमुद्रपारागमनानुकूलंममप्रियंकीर्ष्यतिसंतापंकष्टंतपोगलिष्यतिविरहेवदनोहतंनिशावसमाप्स्यतिसमाप्तिंगमिष्यतिप्रियासीताप्रियतेवनेतुतपतोतरप्रियेवनोस्मान्जीवितावियोगविरहेयस्याजयेतवेदानयादिश्यतिरिक्तविरहेवैलक्ष्येनतज्जीवनसागेसतिमद्वियोगेवनसागेदिनानावितर्कमाह्यनरामोविषमःइतिशाद्दहेतीसीताजीवनसंलक्षसासादमंगलत्वान्नोक्तःकिंतुस्वजीवनत्यागजनप्रश्नमुखेनेतिभावः॥अपिस्मरावनप्रसूनाहर्शकेसमुत्सवयइतिविश्वः॥४॥अथरामस्यान्मादावस्थामाह॥ईदृईतिरामोमृगांकरिणानीरिवघनेकुसुमबाणेपिकुलिशेनवनिहंतीतिमनाद्रवंलभतेरागजन्यंक्रियमितिरजनीनगरूपंतेनिर्दिशतिअथप्रियासीताजीवेदितिमाहतंपृछनविरहेत्यवैलक्ष्येनसहजंतःचीत्तंमपिवक्तुमसमर्थंनश्रीमतसीताजीवनंवदेहएतिभावः॥अत्राप्यमंगलपरिहारेजीवदितिभावेमुखेनप्रश्नमाणाणवरधरिऊऽइतिपाठो॥३७॥

तमःसंस्थाप्यतेस्वयमितिसथितिमनेवाह्यास्पतइत्यर्थः॥एवमनेसतिपेलवाहृदयतिमनवेदनोसोढुंनशक्नुयादितिनिर्णयनि॥१॥

तरेत्तीणापिकेवलंध्रीयतेजीवतिप्रियाजीवेदितिमाहतिहरंतनभवप्रियायदिजीवेत्तदाममजीवनत्यागस्तदुःखायस्यादितिजीवतिहेतुपरंपराभिप्रायः॥५॥नस्तामेवावस्थामाह॥एतौयतीति॥अस्यरामस्यहतसीतावसतीतिदिशामध्येदक्षिणेदिक्कमतासीताधिष्ठानंसाधन्यात्मसीत्यादहतात्मेवभूयोभयःपश्यतीतिभावःएवंसादृश्यहेतुमनंनिदर्शतीतिमृगांकोयंकमतोधन्योयंयसीतानिदायीपृथिवीविषयंदृष्टिनिदाकालीनतद्दृष्टिविषयंवदंस्वदृष्टंतदृष्टिसमानाधिकरणंपश्यपुनःपुनरीक्षतेक्रमेसीतानिषसादेतिमहाधन्यात्वमसीतिवृक्षमतांतप्राप्ततत्परंपरासंबंधविषयशतशःपरंपरमावर्तितिएतेनसानीतेतिनामधिवृक्षमतेगानधन्यमसियेनत्वयासीतानाथरीरस्पर्शोलब्धइतिनस्त्रीमालिंगतीतिभावःवृक्षमतमितियथायोग्यंलिंगविपरिणामोवस्तुतस्तुनपुंसकमनपुंसकमेतिनानालिंगेऽविशेषणेऽवस्थादृतिसारः॥६॥अथाद्रगावस्थामाह॥धीरेति॥अस्यरामस्यधैर्यंएवसमुनिशायामाःगलंतिधैर्यमपिभ्रमतिक्रामंतिनिशायामाःअपिव्यतिक्रमंतीत्यर्थःएवंअनादिष्टोअस्थिरोपदेशवेधुजनवदासिहृदयेनसमंगलंतिहृदयापदेशायःस्थैर्यंनभवतीत्यर्थःएसोहंनसहेभुजोगलंतःएसोहंकुस्तनेभुजावयिदिशिरःसखलंतःवाष्पेणसमंप्लुषाःगलंतिअश्रूणिगलंतिप्लोषाअपिपुरावाक्षीन्मैवंतत्सर्वंसोढानिदूलंकारः॥७॥अथस्मृतिगुणमूर्यनतनुतारूपमवस्थात्रयमाह॥धीरेति॥धीरामतामतानतीनांरमाःस्त्रीवितंत्यजेदितिगाणायनेविनाशामाशंकमानःस्वयमेवपुनर्मध्यतिमूर्छितंत्रतरामंजीवतीमतआहःप्रियाःध्रियतेयदितएतास्यात्तदारामोपिप्राणंस्तजेदितिजीवेतियदिनजीवतितदाममप्राणःस्थेयमकोक्षीयतिगणायन्निधियतेजीवतिस्वयंप्राणंतयजतिमत्प्राणत्यागेसीतायाःप्राणत्यागःस्यादितिनिष्टशंकित्वादिस्पर्धःप्रियाविधेयेनतनुकोदुर्बलेतिगणायन्नंगान्यांसवतिदुर्बलीभवतीत्यर्थःतथाचस्तीतसारः॥अभिलाषश्चिंतास्मृतिरुघनोप्रसंलापाःउन्मादोथव्याधिर्जडतामृतिरितिदशात्रक्रमाद्दश्याः॥८॥अथप्रत्रातकालापत्रमाह॥एभ्भेति॥तत्परामस्यकेवलंशरीरंदृष्वासावदर्शनोजातःविरहिणांशक्त्यैरत्नस्यविपद्दर्शनंसुखहेतुरेवस्त्रीषातुमादृक्त्वेमेवास्थितमितिभावःयद्रविपतिमेवप्रकटयतीतास्त्रीदृग्रूपंशरीरंतत्रकलंकृष्णस्य

प्रातर्धौतेत्यादिना क्रमेण कान्तानामभावात् किं कायं इत्यत आह ॥ मलयत्वत्ता पल्लवेषु द्रुमन्तु दांतो भवन्मुखेवायस्य सत्तथा
प्रभातविधुरेषधी पुष्कोतिमर्पयतीति प्रसिद्धिः ॥ वल्कांतस्तमलमलता पल्लवेषु द्रुम्यमानद्रुणीमानोमम्मरवोयेनसतथत्यर्थः
मेविनुनिस्तजत्वेनरात्रिनाशकालीनतया स्वमापकृत्वाभावः सुबेदृशिनो नृदिव्यर्थेनरुः ॥ ४ ॥ अथप्रभातेपद्मसरोसमुद्रो म
माह जोहति ॥ विषमदेषुतरंगेषुप्रतिमयाप्रतिबिंबेनपतितंसंक्रांतंशशिबिंबं चूर्णत्वेपतंसमुद्रेवंप्रतिबिंबस्तरंगरूपेनसंक्रांतइत्यो
सते किमिवरुधे हृदयमिवतस्यप्रतिबिंबोभवति किंतुसमुद्रस्यहृदयमतत्पतइत्यर्थः कंपहतमाह हृदयंकी दृक्यथायथानिशासमाप्य
तेसमाश्लिष्टतिष्ठतिनथारः निष्कालसालिध्यनकिंकर्तव्यमिमेउपोषितोरामः अथप्रातः किंकरोष्यतीतिसोदृक्तारामप्रायोपवेश
नमालोपमः परलोकाद्यवेतिकिंमयाकर्तव्यमितिकर्तव्यतामेवपृच्छसि ॥ एवंअथप्रातमाह ॥ एवरीतिपवनेनउदधेस
लिलंआहर्तुंरघुपतेः प्रातःक्षालनवाघरूपतर्पणमिवरात्रिप्रनातेवाघंघनतीतिप्रकृतेरात्मस्तदनाबालत्वेनाहसमुद्रसलिलशब्देएव
मातस्वस्यर्थेनिरासादिपुत्रेप्रसादपुरुषेमसलिलंसर्वाकदृक्मलयगरामरवमुद्रान्तदंतःसमिताप्रतिरवाद्रुद्धोवहिर्यस्थितैः
स्फुटस्तारोप्रतएवनिर्दग्धशेषतरात्मादप्रतिरवोयस्पतादृक्तथावेप्रतिरवजनकत्वेनमलयरुहस्यातिशीरत्वमुक्तं ॥ ५ ॥
अथप्रनातक्रमाह ॥ हंसेति ॥ स्विसमुत्वेप्रनातेपुलिनमिवप्रकटंजातमितिसहोपमाप्रनातपुलिनंवदृश्यमपिव्यक्तंजातमित्यर्थः ॥ प्रकटत्व एवं
दृनुमाह ॥ पुलिनंकीदृक् अपसृतंतिमिरमिवसलिलमस्माद्रुद्भोस्माद्विरहेणसमुद्रस्यानोप्रतिनिवृत्तगत्वात् प्रनातएतेनतिमिरसलिलमिव
तिमिरसलिलंतदपसृतंयत्रेत्यर्थः ॥ ६ ॥ अपसृतंतिमिरमेवसलिलंयत्रसमुद्रतलस्यरुपामत्वा दितिजावःएवंहंसकुलस्यमरालस्य ॥ ७ ॥
हंसस्तोत्रादिपाठशीलपक्षिसंन्यासिकुलस्यवाराधनमुरुवरमिसुनयत्रप्रातःपुलिनेवसशहंसश्रमणात्रुद्धयमानोभक्त्या
क्रियमाणापशादिस्तुतारोयत्रेतुपुत्रनुल्यः ॥ ८ ॥ अथरामस्यरोषमाह ॥ अहनि ॥ अथप्रभातानेतरांतमितःसमाप्तिनोनिशेवसमुद्रया ॥ ३ ॥
वाधिर्यत्रेतिक्रियाविशेषणं ॥ तस्मिन्निशाकालंवासमुद्रेणारत्वदृढस्थितेऽगाधेमनागप्यतिसंतोषोराघवस्यवदनेविलग्नः एतेन

राघवमप्यगाधएवसमुद्रस्थितइतिरोधस्यवक्तव्यविशेषाभावात्तदिधर्मविशिष्टेसत्वसुरवमासीदित्यर्थः करवंद्रुमंडल्लुप्तोतारादुरिवायथाऽतांडव
मंडलंलगतिरंगसन्नाशस्यत्वेनरोषस्यप्रज्ञानाशस्यत्वंद्रुत्पातत्वात्तत्प्रत्व ॥ ३ ॥ अथरोषस्यप्राकृतत्वमाह ॥ तवेति ॥ ततःक्रोधानंतरंरामस्य
नमालयलीलललाटपट्टंभ्रुकुटीलतानारामतलाटंभ्रूकुटीरासीदित्यर्थः कीदृशं प्रलुठितंसंचारित्वदृतलेयत्र एवंस्थितंचतद्वीलीएवित्रा
यैनस्फोभितत्वात् दृष्टांतयतिविषलतेवयथाविंध्यस्यैकंकूलदेशं विषलतालगतिरसनाशकलेननिष्फलनासाम्यंत्रकुचा नि
प्रकटंकृतापितमालेननालेप्रलुठितस्वदृग्यामनिर्गतपिंडलवनिस्तीएवंभवति ॥ १० ॥ अथरामस्यधनुईशनमाह ॥ प्रहीति ॥ यथानं
तरंनतिः क्रनुटीसंगोयत्रतादृशंरामस्यसुरवंधनुरभिमुरवंवलितवक्रीभूयवलितंनेमेनयुगलंयत्रतथाजातंसमुद्रोद्वेषयारामेण
धनुईशमित्यर्थः ॥ मुरवंकीदृक् अमर्षेणविनीतोदृक्तः कोपायसोमकंपमित्यर्थः अतएवशिथिलंजा रास्यवंधनंयत्रशरसंधनाद्रु
दृक्तेपिनियमनिर्मुक्तशरावंधनेकंपाद्यर्थनाभूदित्यर्थः ॥ ११ ॥ अथरामस्यदुर्निरीक्षतामाह ॥ वर्णयंतीति ॥ ततोजटाबंधनोत्तरंत्रणायस्यप्रति
त्रनेनसमुद्रेणनविमनाविरुद्धचित्तःस्तोकस्तोकंधीरोदात्तत्वेनसमुद्रस्यगाधताशंकयालघुःपरिवर्द्धितःक्रोधस्तोयस्यतथासोम्योपि
शीतलप्रकृतिरखिलामःप्रलयायविमंडलवदुर्निरीक्षोजातः समुद्रोपरलावकत्वेनतामस्यप्रलयंवितेनुरित्यर्थः ॥ १६ ॥ अथधनुर्ग्रहणमाह ॥ तवि
ति ॥ ततोरामस्तथाविधंगृह्णातिकीदृशंसाहसस्यप्राणानपुरुषकर्मणोनिर्मलंयस्मात्तन्मयिते अनेनेतिसाहसस्यतिमाणंकरणमि
तिवातज्जनकत्वेनसाहसमपिक्रियेनेत्यर्थः ॥ एवअनित्रणाशत्रुणादृष्यमानायाश्चलस्त्रीस्तस्याःसंकेतगंरिपोरप्यप्रएवनतत्वंतस्या
नायिकायारामस्यवनायत्वस्यसमणमस्यानत्वात् ॥ एवंस्थितस्यरोषस्यालानमवष्टंभनेत्तनःएवंनूनंदर्पस्यद्वितीयंलक्षंलक्ष्यतेनेनेतिल
क्ष्यंलक्षणंप्रकाशकंएकोनुएवद्वितीयंधनुरित्यर्थः ॥ १७ ॥ अथधनुर्ग्रहणप्रारंभंप्राणमाह ॥ अहंनेति ॥ स्तोकमपिद्रेव्यनाकृष्टंअसज्जी
तंवापसज्जीकृतंमार्ध्वएवसतीत्यर्थः ॥ उपधिःसंशयं प्राप्तोरामः किंकरीष्यतीतिदोलायितचित्तोभूत्पथवास्यास्यतिनवेतिलोक
नांसंशयविषयोभूदित्यर्थः ॥ कीदृक्आक्रांतंसज्जीकर्तुमवष्टब्धं अथजिघ्रोयद्धनुस्तस्मरणावनतयद्धरणीतलतस्यस्थलंपरा

धवित्तोवरिप्रसृतोल्कानिवहोयस्मात्तथावशिखानिवहन्तिमिद्धारासमुत्सर्वधाद्धाणाःसागरेपतिष्यतीतिप्रतीतिरितिभावः॥एवंपतनमुक्त्वा
वडुभित्तज्वलनशिष्टसारोवलंयस्मात्तथावमहाशयस्यापिसमुद्रस्यक्षोभोनासीदेवंपथपित्वापीतिभावः॥तदाअथशरोग्निप्रसरणमाह॥
धुञ्चतिस्फुरतीनांमेघवृन्दानिशरमुखेनरामशरेणाग्रेणनिर्गीर्णाउद्गतायेकृतवहास्तेःप्रदिप्तोज्वलितोनिसंततिस्फुरंतिउत्पातलेखनानि
वायथाराहुप्रभृतीनामुत्पातानांलेखनानिवन्हिसंवधात्स्फुरंतिइत्युपमावस्तुनस्तत्रवलाहवंशवसुत्पातादिरुद्दीपतेहतिदिव्य
खानितेषांमुखान्यपवक्त्राणिग्रहनक्षत्रादीनांवलोवनानितानिस्फुटंतीत्यत्रोक्तयावोमातंनसनस्फुटन्नप्युत्पातएवतिभावोसिद्धः॥
प्रमर्दःसवितःघनवृंदानिकिंभूतानिधूमोदरस्फुटन्नाज्ज्वलाभूमोयाविद्युत्तयापिंगलानिउत्पातलेखनान्यपिस्वभावादेवधूम्रविद्युत्त
त्प्रपिंगलानीतिसाम्यात्॥८॥अथशरत्पतनमाह॥तोमुएतिं॥ततोनाणमुक्तवतिरामेसत्यति॥किंदृशेभुजरभसेनाकृष्यकृतुरनथ्यासकृष्ट
मित्यर्थस्तत्पृष्ठस्फुटितोव्यक्तीकृतःनिर्डिरइतिपाठेस्फीतोनिष्क्रांतोरिक्तावल्मीकोधूमस्पष्टोयेनतएवंभूतोनिर्गतायाज्वलनशिरो
खातत्यासमवक्रेणनिस्तेजसःकृताःसूरकिरणायेनतथाभूतंतथावप्रथमंधूमायितंतस्मात्प्रज्वलितइतिपदानुषंगःसूरकिरणा
णामिभावकत्वेनव्यापकत्वमतिपाद्यतेवंवस्तुविन्यासः॥३०॥अथशरपतनमाह॥सोज्वलीति॥सरामशरोनभस्तलंज्वलित्वासागरेनि
पतितःकृधंगत्वाऊर्ध्वंगत्वाऊर्ध्वमुखोभूयपतन्नितिशरस्यभावःतदेवस्फुटयति॥कीदृक्सलिलाईःसलिलेनकृतवहनातात्त्यमुखंयेस्यतथा॥तत
तिग्मोसमुद्रइसलिलार्द्रनिष्पाद्यस्तमनंतथोल्काभ्यस्यशरमुखस्यमहत्वंलभ्यते॥यद्वासलिलेआर्द्रउक्तोमितोऽर्द्रमज्ञइतिमत्वमुक्तंकृतव
हनात्तात्त्र्यमुखत्वेत्यर्थः॥दीप्तोदिवसइवयथाऽब्जाकारोदिवसानभसिज्वलित्वासागरेपतन्निशरस्तास्मिन्॥तत्रयद्दिवसदीर्घत्वमुक्तंकृतव॥रामा॥
हकप्रथमंअवतीर्णःपतितोदिनकरोयेनतथाआकाशात्प्रथमंसूर्यःपतितपश्चाद्दिवसोपयातोयथाप्रथमंशरमुखंपतितंपश्चाच्छरइत्यर्थः॥ ॥७०॥
लाकारत्वेनशरमुखस्तूर्णयास्तेजोमयत्वेनशरंदिवसंप्रापयत्त्वेत्य॥३१॥अथशरस्यत्रैलोक्यव्यापकत्वमाह॥गइतिं॥सरामशरोगगनपतन्
वनरंविद्युल्लिंगोतोविद्युत्स्फुरत्वाभवतिव्यापकतेजोमयत्वात्समुद्रोसागरपतितःसन्तंप्रलयकालपीतकालोनायःकालस्तद्वियोनुः
कलोमलःशोषकत्वात्तंयक्षसंघानांशोतःक्षयीनोवसानयस्यतादृशःकालःप्रलयकालस्तथोवा॥एवंपतनालेस्थितेःसन्महाक

मूल ६

म

प्रसर ६

वस्फुरंतिहिधासवंतीत्यर्थः॥यथाणद्धाहिदोस्वंशाद्येनभोगत्वास्फुरंतिनिर्मिताःभिन्नाःसूताअथऊर्द्धनीतजलवराङ्गरिमकाप्सा
फेत्तपिण्डाप्रोतजलवरसहिताएवोद्धूलिताइत्यर्थः॥एवंदरक्तोमहातरंगोरितद्वातायैस्तेतथाविमलयेवलाभिर्घातंतमंतरंगेचापकृतमान
नभंकृतयावदंतानांप्रकर्षस्तेनवत्तुच्छलनसमर्थशरनलस्पकरिमकरांगत्वेसवधयेयः॥दरक्तोमहातरंगएवगिरयस्तेषांतद्घातायै
रितिवा॥५४॥मीनानांसंभ्रममाह॥ज्वलंतीति॥मीनचुल्लकर्तविद्रुमवनंपरिहरंतिसंज्वलंति।किंभूतंज्वालानामालाकलनंविशेषमापन्नंएवं
सलिलतलेषुपरिसर्पणेनपरिश्रमाणांपरिस्खलितस्थानांतरगतएवंचधूमनाहतस्पृष्टःअतएवाताम्रलोचनयस्पृतयावमीनासएव
मध्यशरानलऊर्वातामवलोक्यभयात्कंविद्रन्यत्रातास्तत्रापिरसाकुलदृष्टितयासम्यानिर्भालयंतज्वालाबुध्यावि द्रुमवनमपिप्रज्व
लितमयमहोज्वालातिमानलंकारः॥५५॥सर्पाणांवैक्लव्यमाह॥उद्वर्तंतीति॥उज्झासस्थलानांसमुल्लासनेणमत्तांतरंगाणांक्षिप्तानिम
हांतिअंतराणिअंतरालप्रदेशान्संदधतिस्वशरीरेणपूरयित्वासमांकुर्वंतीत्यर्थः॥अत्रहेतुमाह॥उल्लंघमानाउपरिसंवर्तएवोद्धतया
रभसेनोद्धतास्तेयेपरावर्तास्थितयदूरंनेमधवलास्तेनवीचीनांग्रत्नसंधानयोगात्पतमुक्तेपुनःक्षीरोदाःदधःअतएवदूरनिर्गताःविवि
क्तहिमजातिकायफेलनिवहायपांयमलंयुगलपर्यायंतथावसमुल्लसंतोनप्रकर्षेणांतरंगास्थोल्पस्थोल्पप्रकर्षस्तेनतदंतरालप्र
कर्षस्तेनतत्सरभसप्रकर्षस्तेनतदुद्धतनस्मर्थतयाहप्रकर्षस्तेनशरनलप्रकर्षइत्यवधेयं॥५६॥करिमकराणांदोस्थ्यमाह॥दी
व्यंतीति॥करिमकराउलहस्तिनोदरक्तीर्णाःसमुद्रादुत्थिताःसंतःप्रग्राहाउलसिंहास्तथाकुराकारनखविषमयपास्पादंसमाक्रांत
मत्तकंयेषांसेवंभूताइपतेकिंनताहताशनेनोक्तंसाम्रतएवबानाःशुष्कामनिस्पंदायंतेतथाहिविउलसिंहातिक्रमंजानतोपिकरि
मकरावहिर्भिनाएतिज्वालाप्रकर्षंकिंविलिंगितानामेवंतेषामतिक्रमणंउज्वालाविपुलानामापिकुलसिंहानांतत्प्रकर्षइत्युन्नेयं॥रामा॥
पक्रगाहज्वलसिंहस्त्रीवावानहतिस्पृशेधिशपणेधानुः॥५७॥शरवनानांवैक्लव्यमाह॥घोलईति॥पारक्लथ्यंतीति॥क्वाहकतीयमाण
ज्वालयाशोष्यमाणंसलिलेविद्रुमवनंघोलतीतिशेषः॥तएवबलाबृसलिनंवतत्रगमनेशुष्कंजलसन्यत्रादेवंप्रस्थानोत्तरंविव ॥५॥
स्थितेपुनीवाबृततयाभवस्थितेनशमणिशिलातलेषुप्रलुठंतएवज्वलंतोपाद्यातगतःप्रथमंणशिलानांवैषम्याद्द्रुमणलिनान

नतुसंतप्तसंतप्तंपनिष्टप्तंपरावृत्तमेवमन्यत्रापिशीतेशिशिरशमतीत्यर्थः॥५८॥पर्वतानामुपतनमाह॥मुक्तेति॥महीधराःपरस्परशिखरसंस्थितमपिसमूहं
कृत्वापरतरंघनंकालनंपरस्वालनेरमुक्तेजयंतिउद्यपयंतिवायुसंबंधादित्यर्थः॥किंभूताःसंलग्नमूलशरीराग्रिजन्यत्वेनशैत्यातिशयात्प्रतिहता॥अतएवग
तसमुद्रसंगायेस्तएवभूतास्तथाविरहभियासमुद्रादुद्धिग्नगगनंगतास्तत्रापिपरस्परंपरुषपवनोन्नतिशिखरप्रदेशकृतक्षयमनसोप
रितिविपदिकापिनसोमनस्यमितिन्यायः॥५९॥अथत्रापिवैक्लव्यमाहपक्षिभिरिति॥यागगनमाश्रियंतइतिश्रुतिः॥क्ष्मापातालजलोच्चानमाह॥
विहगीरसातलस्थजलात्पीडांनिर्यातिरामशरेणपातालपर्यंतंतत्रनातनवरंध्रेणतत्रजलानिवर्द्धंतेइतिस्थितिरित्यर्थः॥वडवमुखंपातालमु
खंतेनवाक्षीदृशाःसंतःदृश्यमानाःजलानामाकस्मिकंज्वलनशङ्कांजनयंतीतिस्वभावोक्तिः॥एवंविक्लवाःसंतःउद्धतानागाजुंगाश्चयतएवंवी
नामिमहासुरणेमधुकैटभप्रभृतीनांशिरांसिते घांजलवननगनीरमानमग्नाःएवंमूलकुलमितान्मुक्तापतन्मिरत्नानियेस्तथाकृ
तवराहपतितानांपातालसर्पमहासुरमस्तकरत्नानामग्रतनामाकुलीकरणेनजलानामाधिक्यंतेनवविवर्णानतनवरांगणंशरपत्र
नामंधा॥६०॥वल्लीतानांशोषणमाह॥घोणंतीति॥वाणनिर्घातनोद्धतज्वालापिताःसलिलमुत्क्वाथानभस्तलएवमुष्णंति॥अत्रहेतुमाह॥
कृतवज्रज्वालमिश्रितास्पृष्टाअतएवतप्तफेनाएवमारुतेनभिन्नाअतएवबलवत्तराःक्षणभूताःअग्राणनएवाछलितजलस्यापकत्व
मज्वालानामाधिक्यं॥६१॥पुनःसर्पाणांवैक्लव्यमाह॥लिखंतीति॥रामशरानलेपितत्वेनतीक्ष्णतीव्रसलिताःसमुद्रज्वालयाविनाशीर
मायानाताइतियावदेवंभूताभुजगावलतिस्वयायवक्रीभवंति॥किंभूतंविषमेवार्थोस्पादंसंजातान्युत्तानानिव्रणानियेषांतर
गलिताद्रवंचरंतीतिविषस्तवकायेक्रोधहेतवोलाकूविषमुद्गमतीतिसर्पस्वभावप्रकृतेरुज्वालाभवद्दृष्टांतउपनयंत्यं
कवंतइत्यर्थः॥ज्वालाजलस्यापिज्वलनवाएवनागास्मरणशरीरसंचारणेतनगमनोत्साहायेजातेनिविषतमावलाभाग्यतथाम्बरमणी
उज्वलोलसंस्कारेणतीरपातितामुडुगानक्षिप्तमपिवपुराक्षेष्टुनपार्यंतीतिनुडुगाभिरवाधिक्येनक्षुब्धतरंगाधियंतेनशरवेग
तोद्धतेनसंधानस्यतेनवरघुनाथबलस्यतुतं॥६२॥नरीनामवस्थामाह॥वेवंतीति॥निःशेषणोन्नतरंगावर्षंतेसमुद्रसंभवंतत्र
प्रवर्तादृशिस्थितत्वंभूत्प्रेरुतेहस्ताइवनरीनामित्तेनरंगानभवंतिकिंतुउदधौनियोजिताःसमासोत्तमास्वांगेनसस्परामशरणमि॥

नयारणार्थमंतरा यिकर्तुमपरिसर्पिता समस्तवधूनांमभूवां हस्तान्तवंतीत्यर्थ ।किभूतानामुत्तप्तकनकवैरित्यर्थस्तथाभूतोयोरक्तरंगस्तेनघृष्टा
हः सएवात्रदोराप्तनंतननिपतितानास्मृद्धाधोसेशइपतितानामितिसंबंधः ।अन्या अपिस्त्रियस्त्राभिनस्ताउनयारणायहस्तोप्रसार्यसाक्रंद
उपरिपतंतीतिधनिःतरणाःकृष्टाःशरनिवहनिहिन्नाःस्रंसवंडाकृताःशरबाएवविघटिताःनिपतंतीस्तावलयायेषुतहस्तेधृतहानींशोच
लयाविषयस्यस्थिदिशश्चलंतस्पशयः ।।६३।।पुनःपर्वतानामुत्तप्तमाह ।।कुअवहंति ।महीधराःकुवलयनालमृदुमंतंतिकुवलयनालउपतप्तहनुमाह
कृतवहनमूर्तःप्रणीतिनेतवायेषांतेतथाभूताःसंतोदुःखेनोत्पत्रहनुमाहविरसंनिशेधनविरुद्धाप्यसंचारनिरंध
नमस्कणामेरुगतयःसत्वरसंचारनभ्यासात्तएवनपश्चर्षणंलोःशएवज्वलदेःसंदष्टपरुषपुटयोःप्राणायेषांतेसहचारणायमरुदाएयःपरु
षुनिलीनाइत्यर्थः ।एतावतापर्वतानांमहत्वंदर्शितमपिरहोरवहत्तनामितत्तदुःखबीजं ।।६४।।समुद्रस्यापमद्रंकर्षमाह ।।जलंति ।पुरंधिजल
ज्वलंतज्वलवरामरुदाएयायत्रतथाभूतेसज्वलतिएवंत्रमणि विमलतयाजलेयत्रतथासंक्रमंतिरत्नान्यतोयत्रतथासंक्रमंतिशइत्यत
निघमानाःपर्वतायत्रतथासंघट्टतेद्विधाभवंतिउच्छलितपर्वतखंडेनाभिघाताद्यत्रसर्वत्रज्वलज्वलवरादाएयाजलमणिविस्मयाज्जलराशावर्त्त
राद्यमंजलपर्वतभएयाःकार्यकारणयोरक्रमकालत्वंशत्रप्रत्ययनबोध्यतेतनवचनिद्रंकर्षोधनद्धाद्यंद्रंकर्षोगम्यते ।।६५।।पुनस्तदेवाह ।आ
वर्त्तेति ।।आवर्त्तविवरेषुभ्रमणशीलंआवर्त्तजलंतुसर्पीत्यादिसमलयमणिशिलातलेषुस्खलितःसंचारोभूमिवेषम्यान्मारितास्तद्वर्णमान
तरंषुविषमस्तीर्यगूर्ध्वंतिस्तनुसारित्वात्सुकुमारतयाकीर्तितयथासागरस्तथाहृतवहोपिदृश्यतइतिसागरतुल्यसत्वंकलनाहृतवहस्यनिर्दि
लजलस्यकलमिसुत्रं ।।६६।।मलयवनविप्लवमाह ।।रहसंति ।।एवमसनवणप्रदीप्तोज्वलितःसन्नुछलितःशाखाविघाताद्वंभोत्तस्समुद्रायानेवमल
यवनसमूहनत्रंदीप्यतिस्वनिधवन्हिनाज्वलयतिविभातेवन्हिस्तूपःशीतलस्तियावत्तथाभूतस्सन्निवर्त्तमानस्तेनैवपथासमागछत्त
मानेनपुनरपिविधमापद्यतिस्वजलेरग्निस्तूपान्करोतीत्यर्थस्तथोद्वेलस्याशुलनशाखायाप्रियान्वोयंद्रुनेष्वस्थितिःसाणमविनाभूतेराम ।
स्यास्मिन्त्रोवंज्वलनमितिवन्हिस्तूपं जनयतीतिशेषंतत्संन्निपातेनीपकंतेनतथाविधपावकानुछघतयावाउत्पतथाविधउ ।।६४।।
त्पत्तथाविधकोजनकृतेनशरानिघातप्रभवंतस्तेनवसंधानप्रभवंतस्तेनवतमस्यबलप्रभवंसविनःस्वनिपतावपिपरापभवितेन

पतंतीत्यत्रोत्कापर्यावनिस्पृग्गतिधूमप्रायावनिपृष्ठलग्नविपर्यस्तजलधाराद्रुप्रायाः शरनिघातोत्थितानलप्रवाहस्वरूपा॥७२॥ज्वलनांकुरास्तु॥
रू॥अथेति॥मार्गशीर्षःपश्चाद्यावत्पुष्यसलिलनिवहायस्तादृक्अतएवस्तोकस्तोकंजलशोषक्रमेणकिंचित्किंचित्तीक्ष्णस्फुलिंगासः॥
यंततथा॥ततश्चसप्तऽपश्चादीक्षणवपद२अपसरन्तिवदंशतयधोकस्मिंश्चिन्दमहत्तमवलोक्यपद२पश्चादपसरतितथा॥सीतास्वयंहरंते
संनिधानस्तंक्रमः किंचित्किंचित्पश्चादपसरतीतिजलशोषणाद्धेतोः॥७३॥अग्निनिवहसलिलंअस्तायतेऽस्तं॥
प्रसलदंशवतीत्यर्थः॥एवंसानलनिवहःअग्नेसमूहस्तद्वितऽछलसलिलनेनास्तायतएवसलिलनिवहेनावस्तृतव्याप्तनभस्तलसतिदशदिक्षु
स्तायतऽतिप्रतिपन्नानज्वलानानमसाभिदिशि॥रामनाथवत्पथमरव्यातएवज्वलनमग्नोमग्नतत्तत्प्रतिविंबयुक्तानशततत्तद्दिक्षुक्रमात्क्रा व
तंतिविस्तृत्यापकत्वमुक्तं॥अल्पदर्पेऽधाधावतेनादत्यितेसत्यनदिशिपततीतिक्रिया दीपकं॥७०॥अथर्तमाह॥सिहीति॥ग्रीष्मणविलंवितंविलं
वितानाहितयद्वीरंधवक्रंतद्वन्मणामपगतंयोजनात्रीभरविरंथामस्वलतीतिलोकप्रतिपत्तिस्तस्मिन्सतिशीघ्रंविनाप्रथमंप्रतापर्यमानेऽथा
वस्पर्यमानस्त्राम्यमाणंजलनिवहंपश्चा॥द्धिनोसीहतथाव्ययथा२ज्वलत्यज्वालयावत्नातिक्रमाज्ञानिनस्तथा२पूर्वंप्रवृत्तानामवावत्तनींविस्तार
तंतिवुरंध्याव्यक्तंसाऽतिमाघमिवप्रतिपन्नासीदित्यर्थः॥प्रस्खावर्त्तस्त्वयाज्वलतीतिवस्तोष्यंतिरावर्त्तस्यवर्त्तुलत्वादुल्लत्वाद्वरविरंधवक्रंस
मया॥७१॥माणिस्वलितामग्निमाह॥णिघीडातिं॥ज्वलनशैवालेरवमलिनःसर्वतःसंवलितइवभूतलेः॥त्रसमऽरूपोविस्तीर्णःत्रसरंधिलुप्तव्यक्त
वलाभीयत्सलूरंशैवलिछल्लतेत्युमाह॥ज्वलनश्रीदृक्निर्नलितःप्रथमंतावधूमनिवहंयत्नोत्तादृगेवंउद्यानितासिमिकरंप्रसभंमिलितासिना त
मस्पतथावनेःसंगतंधूमैश्चसमंतासुमुक्तमणिभूवर्णसाम्यनथैवालवलेनाप्रकृ॥७६॥स्मरन्नोत्तिशय्यमाह॥ज्वलंतीति॥रामबाणानामिहतथा
यावऽवानलाज्वलत्यग्निसंबंधादधिकंवर्द्धतेतथाऽधंधरंजिज्वलतिएवंततएवयथातत्रायशैलःस्फुटतितथाऽधंधरंविस्फुटतिनिसंबंधात्
वरामशरानिहतोयथाज्वलन्नाथमागतोज्वालदःपीड्यारसंतिशमंनतथाऽधंधरंपिस्फुटतीत्यग्नेलसंघट्टात्तरामबाणेनाभिहतस्सन्
णीसंवारमारक्तायथातीलेघयतिनतिकंपगछतितथोदधिपितृत्रसेतिक्रमाभिसंहापमारभ्याणाभिहतऽपिवऽवानलऽक्त ॥रामा॥
लतातिसाधर्म्यंपमतिकेचित्॥७७॥ज्वलनस्यलवणस्फुलपुरुषतामाह॥हरंतीति॥ज्वलनसलिलस्निग्धमितनिश्चलसतिस्निग्धतानिश्चलाभवति ॥४५॥
ऊर्ध्वमानेआवर्त्तरूपतामापन्नेज्वलतितरुसाणावर्त्ततोभिन्नवर्त्तिस्वंडंभूतेविघटतेपविछिन्नेस्फुलंतामुपागतेवर्द्धतेआश्रयान्त

वर्त्तनाद्धूमेनतिकेवलंरूपयतेत्यस्यतिआश्रयनाशाप्तितिभावःएवंरीतिपाठेऽनंतरमित्यर्थः॥७५॥अंतर्दीपनाद्रामेतिनएवंसाहसूर्वंज्वलनाएव
द्वीपमंडलंवंधाःपंक्तिक्रमेणस्थिताद्वीपजलमग्नतरुणाग्र्यपर्यंतविस्तारस्थितस्तयाविस्तारःसंततत्वंगाढाघर्षंतुंगवेहेतुमाह॥कृष्णाग्रमशरानल
नघ्नतापितःसरवक्षायमाणःशोष्यमाणंजलंऽदधौतिनक्तःप्रथमंस्तटविछिन्नाटविनाणोयथातथाऽपूर्वक्रमेणऽतःअपिद्वीपाहानऽक्रमसमान
ज्वलतयाऽदधमानंतटंवनंतुगजातादृत्यशय॥७७॥अष्टभिरष्टिकुलकंभ्रमन्तंऽदाल्लुप्तसंहरंति॥ऽरंतिऽहतनेनशरेणरामःसमुद्रंऽपश्यतिना
रायतिप्रकाशयेत्वाह॥दर्शितंज्वलंकृतपातालयत्रज्वलनाशाऽज्वलनशिखाभिरावर्त्यमानाःदह्यमानाःजलसंघातोयत्रदर्शिताःशतखंडीकृतामही
धरंऽपत्रसर्पिनानाशितोनुजंतानांसिंहऽपत्रतमितिसमऽविशेषणंतद्यथ्यस्यादितिक्रियाविशेषणंवा॥८०॥ज्वलंति॥किंभूतंसमुद्रंऽज्वलप्राग्भार
लुठितंदाहालापंऽशीतयाविपर्यस्यतीतेसक्रमंपनुल्लस्थानप्रत्याशयेत्यत्तत्तोयंऽदग्धंऽदग्धकुलंतेनऽज्वलत्रांकरंःपत्रंअनुल्लस्थानंवालभनपाह
ज्वलपीडाधिक्याद्व्याविद्यमानोविज्वलशरारुःनुमोनिपत्यलुठनात्क्रंदतीतिधनिर्वेस्फुटंतःशरानलसंबंधात्स्फुटनशीलायावऽवानलस्तेन
प्रदीप्तावलिताःप्रथमंतएवसरंधाःयतःसवंतोविषधरायत्रतंअथंशरानलनदग्धाअतएवदृष्टतयासंवरंतोविषधराअक्रमाद्भ्रमशरा
नलभ्रमिनऽभ्रमनेनऽवानलनदग्धाविषधरायत्रतमितिगीर्यमुक्तंएवंस्थलतरुणाम्स्फुरणेवृक्षेणहरंफुटितादिशएवज्वलतात्तोत्तोयतःसंततंपतितंएवंऽज्वलिधरं
पिटपायत्रतंऽदुग्धेनसमुद्रतरुराहुतऽपतितमद्भाःसमुद्रएवंपतितऽइत्यर्थः॥अन्यत्रापिहरंतताऽतानांऽतानापत्राणिपतित्वाभ्रमानपततीतिधनिः
एसाणोतिएवंसानलनशरेणनिर्दुतिःएवंहितेऽज्वलएवंकेसरसहितसन्धूम्यवितंतःसिंहमरस्फुलासिंहस्यस्कंधोयत्रतंस्कंधेशरारवंधनंकृत्त
णाभोपेसहास्वंग्रासन्नेनिरूप्यातंभिनतिशरानलाद्विषधरोद्वेष्टिताकरिमकराणांजलहस्तिनांधवलांदंताएवपाशायत्रतंदाहदीप्तिताःसर्वंकि
विदप्रदृष्टंनवक्रंजवंतीतिलोकेदृष्टंतन्नाकृतियुथविशेषःपाठे॥८१॥क्षुरतिएवंधृतानिशरानलसंबंधात्स्थानात्च्युतानिरक्तएवपतंतो
वराःपतंताभिर्मणिशिलाभिर्मत्तोनिर्दलतानामावर्द्धनायोगायत्रतरामशरानलनाप्तिदग्धंयत्रपतितास्तेएतस्मिन्मणिशिलाइतिसमुदस्य॥
नीर्यमुक्तंएवंरदग्धेनविषधरणाहितास्वकायेविषंकालेषुमग्नाएवविकलाच्युतरेनुमत्तमातंगकरामकरकुलाःपिपासांतंचवा

स्फुरणात्पतेयुर्गगायास्फुरणामनेनतथ्यर्थ॥५॥अथरामनिर्झरणमनमाह॥अस्रोणेति॥रघुपतिं आलिन्नस्संगात्स्वस्मइत्यर्थात्किंनूतंनिजकरा
ययानिजकरात्यानिघातविवेनवाऽनुलिप्तंमलयमणिशिलायामनेतंसमुद्गा॥मनन्यानेदनशोभाधिवप्रदातियावद्वेलक्षणकृतिभिरवसमुद्र
णापिहठात्परिवित्तरनिनाथः एवंसंप्रतिरेतरा श्रितेरसुरवेनोप्जीव्यं सेव्यं॥कमिवदानक्यालतायाविरहितंद्रुममिवसीताविश्लिष्टतयालतालक्ष्मण्
साम्यंकुसुमपिकृशंनिजात्यभावात्पश्चाद्यानुलिप्तमलयमणिशिलासंस्थितमाशंसितंप्रसूरवेफलमादानादितोनेनाप्रध्यमादरणीयंदृष्टो
त्थेनरामस्यान्तति फलदत्वंवक्ष्यतीति॥६॥अथरामप्रणाममाह॥सद्येति॥रामवरणयोरुक्तधिनिपतितःदृष्टप्वनेनाविद्धःप्रेरितःपादपरवसहा
यनिपतीतिस्वर्थः॥७॥अथगंगायारामप्रणाममाह॥पेष्टेति॥वपुनःपत्रासमुरुक्तप्रणामोक्तंत्रिपथगापित्तत्रेवहरिवरणेनिपतितारामप्रणा
मंकृतवतीत्यर्थः॥तत्रकृत्रयतएवनिर्गताऽजाताएतेनपरस्त्रियाअपिगंगायारामवरणपतनेधास्थैरंकृतिरकृताऽतएवनिस्थानत्वात्किंभूतांत
तोहसंयस्याःसातांप्रः किंकुर्यादित्यसायांदेवंपर्यस्तसुरवीतित्यंदुरवीत्रासेनलक्ष्मणाऽहरिवरणेकृदशेकमलवदाताक्षे॥॥अथसमुद्रस्ववक्तुमा
॥अस्रेति॥सैलिलेनिधिः॥अथप्रणामोक्तंऽत्यतिववनमितिशेषः॥तिकश्चिन्नेनविशेषणान्येषांनववतासाशयान्तथाविववनंकृदंकसमुद्रस्यावसप्त
मुद्रमपिध्नेमर्द्विपिभरः कार्यगोरवतस्तंप्रयोजनस्यमहत्वात्एवंसहायत्वेनवाक्यस्यतात्पर्यावाप्तभागस्तदुपसारेणाभ्यर्थनंवाक्यार्थ
स्यविघ्नन्नत्वात्तविनयात्प्रणतत्वेपिधैर्यगुरुकंकृतरत्वात्॥नावाहसमनीयविषयतमारुतितिकृत्वेप्पनलीकंभावद्विषयमूल्यात्वस्कृतसंसार
कमपिनरसंहृत्यास्थादितिसर्वत्रोल्पनरक्तत्रियाविशेषणमुद्दतरसंनभवतिस्तोकमप्यधिकंनभवतिप्रणतंगुरुनभवतिरुतिसवकुमनलीकुनभ
वतिविरोधानामाभासत्वमपिशब्दगम्यं॥अन्यक्तंवस्समाणरंधकंवनुष्टयेषुक्रमणमदुरुक्तमित्यादिविशेषणंवनुष्टययोजनमित्याह॥प्रथकष्टमिस
॥१४॥
वनस्वरूपमाह॥८॥दुत्तारेति॥हेरामतवविप्रियनिदुःमितिहत्वामयाकथमापविप्रियमसमीहितंकृतंमयाकिंभूतेनात्यंवस्थापितांदत्तांस्थितिंध
र्यंअनुपालनयन्तोरसनाःकृष्टाःदुत्तारत्वेनगुर्वमितिशपितादुत्तारोहमितिकृत्वाव्यवस्थिताःमित्यर्थः॥अतएवस्थिरेणधैर्येणपरिग्रहोधार
णंयस्यास्तांतथावभयकृत्॥मवास्थितिमनुपालयामीतिभयराहापालनेनप्रियंतांस्थितिंनत्यजामीतिप्रकृतिकार्यविरोपित्वेनाविप्रियमिति

॥४७॥

समाश्विप्रकाशेनमदुक्रमपिस्वांनार्यस्थापनरूपत्वेनतस्यांपरमप्रीतिस्तदानंप्रथेवदत्तेदानीमपिमेथेवरूप्यतेकोदोषइत्याशंक्याह॥निःसंतोषी
रनुनीवसतादितिमाणाऽनुमत्यः स्फुरणादिभ्यःवेनुर्ध्वर्थेषष्ठीकुसुमंदीयतेऽत्याघेतत्पुनरात्मनेवकीयतेननप्रयतेइत्यर्थः॥कीदृक्कुसुमं॥विक
सद्रोमिःपरागैःकलषव्याप्तैःएवंसकरुणरसेनाधाताऽनन्तामधुरायांतत्रतथवनकेवलंपुष्पदानमात्रंकिंनुतत्पविकसादिसकलगु
णाऽपसंपत्तिरपिरुतुनेवक्रियतेइतिनावस्तथावेसनुदृत्तयेहिनावयोरपिनष्पन्नेनभावइतियत्रावेतनेनापिदत्तेनदीयतेतत्रभवतेवदत्तामयादा
त्यमेवहेतुन्युपतेऽतितात्पर्यं॥स्वप्नवृत्तसाम्यनस्यात्वरत्वेसमूलसुनासाधारणोपकारित्वंमयिदायाःकुसुमसाम्यनातिकोमलत्वमितिन
वृत्तेपेतिणमपिनस्यास्पतातिस्तानप्यर्थसिरवदनं॥९॥तयादामदृत्तेवकिंत्विदानीत्यादिनाकिंनपिनस्मर्यतेऽत्यतआह॥मिमिति॥हेराम अहनाला
नंकिंविस्मृतवानसिअपितुनकिंतुस्मरामीत्यर्थः॥कीदृशाप्रथमप्रलयोनलेनस्थितंशोभितं॥अथसप्तपुष्पकमेवरोहमूर्तिनामवतीवधरणीतुला
करणवरणकृषिनाविलुलितमुपमर्दितं॥तदनुवामनमूर्तेस्तववरणोत्सवायागायात्रानिप्रणामितिसूत्रेणतथास्वमर्ववदपकारोपकारसमर्थ
नदानीमर्पितयाकृतंनिशाकल्पतरुतिजानन्नापिमयादानंतदाभीतिप्रणतिरूपमप्यकारुण्यतयाधैर्यगुरुकं॥९॥दानीमेगमाहात्म्येनममसर्ववसा रो
मर्थनास्तीतिजानन्मयादानंतदाप्रसोत्याशंक्याह॥वलणेनिःसममर्ववधीर्धैर्यस्यवोधोनाशस्तन्निमित्तंपञ्चवर्षसहस्रंयावत्तंप्रणाम्यासकरणं
मिसर्थस्खलनेवाः तदनुधरणीवेष्टनपूरणनिमित्तंप्रणाम्मूर्तिनादृष्ट्वाद्यातेरतलार्थंप्रसक्तंएवंवृत्तत्वात्तदानीसीताविश्लेषसमयेश्रीरामस्तोक्तातिनत्व प्र
याऽनुरूपवधनिमित्तंशोरेरहनिलुलितंविमर्दितं॥सेसर्वत्रेमिनसक्तोतंथाभवतेपानीमनुषेगेणप्रथातथाकृतमिधनीठक्कोधपात्रम
स्मेनतिनिरत्वंसीताविरहविक्लवोभवतिदृष्टंरशरप्रहारेणपवनपिस्थाप्यधिकंकदर्थितामीतिभावः॥एवमियंसःकर्मभिर्नवमानु
षदुरतिरिक्तमिसंवदमप्युपालंभवचनंप्रत्यक्षतएवाहतार्थमिसनलीकं॥१३॥अथसप्तमवचनमाह॥एणएति॥हेधीरममनिजकावस्थातोपिविप्रियमे
कंधैर्यणकृतं॥किंतदित्यत्राह॥यत्वत्स्वप्नावनधेनसाम्पातवमूवश्रीरननधैर्येणविसंवादिताःन्यथाकृताःक्रोधवशात्साम्येसथस्तथावशरानल
तहदोस्म्यरूपमकृत्वियमधैर्यणकृतमेतदपनयापितवविनंक्रोधात्काम्पतीतिविप्रियतरंकृतं॥यदसौनिदुःखवारपिभवदुःखेनमहदुःखमा
स्यामीतिभावः॥सदानन्तंप्रणतवमयिकिमिसेवरोषोरुस्वभसीतितात्पर्यं॥१७॥अथप्रणतिवचनमाह॥एअमिति॥एवमनेनप्रकारेण

॥रामेप्रधा॥ एतंनजलनिवृत्तेपरिरक्षणमुपसंहरति।पर्यः।रक्षणप्रयोजनमाह।तेवेताइशंरावणवधादिरूपंपुरुषकार्यंतस्यैतेनयःखेदस्तस्मिन्स्तितिविश्रामसंहर्त्रा
॥४७॥ महमंतथाचैवंसतिधर्मेकेनादानस्यवाहेवप्रसुप्तवानसीतिपुनरावणेहलाशंक्यिष्यसतिभावः॥ननुरावणवधएवजलशोषणस्यादित्याशंक्यप्रयोजनांत
मप्यस्तीत्याह॥आगास्तविनयाएवअतएवप्रलयार्थरक्षितंतथारावणेनाशितावैवतत्तत्कार्यंव्यापारंतस्मादित्यनेनसंधिस्तावपरंप्रत्यनादिभावः
॥५॥जलतादानलुप्तेखातवर्त्मनिपातालनुपरामर्शनमप्युपपन्नमित्याह॥अपरेति॥सलिलनिर्झरसलिलप्रलंबपातालदुर्गमितिनिरवद्येनस
यायप्रलयनिरुद्धसिंधुसलिलशोषपिपासागमनमशक्यमित्यर्थः॥सलिलनिर्झरइत्यत्रपाठेसलिलनिर्झरएवंमवि
पातालदुर्गमितिनिरुद्धस्यितपीत्यर्थः॥अत्रेतुमाहुः॥पातालकूटक॥अपरिस्थितंनघरिसर्वतोभावेनस्थितमदृढमित्यर्थः॥एवंभूतेरतलंय
स्यजलंदेवाप्तएवयतोयत्रगम्यतेवणेन्यासःक्रियतेतत्रैवरत्नहिंधानेवन्महातलंयत्रतथाभूतंतथावज्रलशोषपिपासात्यंतरपातालंयत्रैवप
न्यासःकृतंयांतत्रैवत्राशंक्यिष्यत्वासंचारानस्पादितिप्रकारांतरमनुसरणीयमितिभावः॥६॥अथसेतुरूपप्रकारोपन्यासेनुरवेनप्रकृतमुपसं
हरति॥तमिति॥यतोजलशोषादिपिपासागमनमशक्यंततोहेतोर्नदीनिर्मितानिरिभिःसेतुवधेसेतुमोजनंपरमेतत्घटतेतत्प्रायेणसम्यक्सम्प
दंशमुरवेकथमपियतनतेनत्रकारणंनिषीदेतु॥तमस्पपारगमनंतलशोषमुरवेनशःस्पादितिरावणशिरश्छियमपन्यासासेतुवधस्प्रयोजकत्वमिति
तादर्थ्यनिरूपमाविशेषणत्वेविभक्तपदंदेयंवदिताशमकंठासनलिंतमपद्मस्तंप्रतिरवविरकालंव्याप्यकंपितमुतालंधृतंनतुस्थापितं॥अथ
प्रशस्यः॥नवमुनिकृतेनेशरामकंठच्छेदयितुंपुनरसत्पक्षा॥महारावरघूत्तमनवनिस्थमुपमुपेत्यो॥वितनिश्चयान्तिवर्तमतीतिस्वलितपद
र्थः॥प्रकारांतरत्वध्वनिसेणायावत्यधारणंतथावेसप्रकारः॥नास्पेवमन्यएवसेतुवधनस्तूपप्रकारोयमास्तामितिसमुदमंत्रणं॥७॥अथसेतुवध
नाद्भुमाह॥अहेति॥अथसेतुवधमंत्रणेतिणमस्यात्तसिद्धावंगमेषुविनेत्युत्तरस्कंधेनान्वयः॥सेतुवंधाद्रामाद्भवंवर्तपर्थ॥तस्मिन्नीतिन॥रामा॥
कावतिःप्रयत्नसंश्रीवत्सस्यत्रस्तनयत्रा॥शंकुरवदपितेरघुनाथेनवालिनीवसमुद्रेवारोनानियमितेप्रायत्नोकृतेप्रशांतस्तिःयथावाणनियमितोवा
लीप्रशांतस्तथासमुद्रोपिसेतुवंधग्रहणान्मरवत्वेनरामप्राप्तवानित्यर्थः॥समुद्रेवालिनीवाकूपंमते॥रणतारुपीकलनीयुस्तरोयंपदेऽस्मिं
॥एषावेतीरामाहुःप्रीःकीदृशेकलवगाधिपतिनावितीणदित्तासर्वत्रप्रकाशितत्पर्थः॥कथमहंवयथाशेषपरानविक्षिप्तश्चेतारितामहीभुजंगो

प्पनन्नउत्पतितंऊर्ध्वमुत्प्लुत्यगतंकोदक्।संचालिताःशैलायेनभूमेर्यत्रणंसगाम्पंनमनोन्नमनादेवंकथमपियेनतेनप्रकारेणतुलाग्रे
कोकतालीयन्यायंस्तेनसमंएकदेववृत्तमोनःकपःस्पर्दायस्य।आज्ञानंतरंपरस्परमनपेक्षसर्वउत्पतितुमारब्धादेवाएकदेवोत्पतितावु
द्युधोगप्रकर्षःसंचालिताःशैलायत्रतेषायथास्याद्तिक्रमणव्याख्यानेत्रितयमपिक्रियाविशेषणंवा॥२३॥अथकपीनांभूमेरवन
तिमाह।उप्पेतिाउत्पतनायावनंतंयत्रणंदधोनीतंयन्महीतलंतत्रनदीमुखननदीसंगमस्थानंनप्रतिस्रोतसोस्रोतःप्रतिलोमंनविपर्य
त्रक्रमणप्रस्थितःसलिलनिधिर्महीधरान्दलयतीतिनामुरूपणसहस्रंस्थापनयाग्यान्करोति॥अत्रहनुमाहाकोदृशान्दुर्बलनिवहना पर्वतः
तान्नताडितान्अथशिथिलान्अदृढमूलान्।अथमर्थःपर्वतानाहुर्मुत्तरमाशामाश्रितलवणेरुत्लवनायवरणेरापणेकृतयत्रणा
तद्दिभूमेरवनतोसमुद्रस्यवान्तेतोजलंनिम्नानवतप्रविष्टनदीमार्गेणतान्नीनवमुपर्वतेषुपतितंतस्यवधनंवंमूलमुत्तिष्ठतां
पंक्तीनवनंनपर्वतोत्थाघनसाऊरुणपत्रासादितियात्रासाऊरुणपस्तवनः।अन्यत्रापिदृढनिखातस्तंभादिकंकृत्वातत्रदत्वाध्रीयतइतिध्रुवः
॥२४॥अथकपिनिरूपणंगानेमाह।फलमाणेतिाएकुरुत्वलनवत्पीगलंकृषिशनिरंतरमत्यर्थंस्नेहनंउत्पतितंयत्लवणवलतेनघर्ष
माणंध्वनीयमानोयथारत्नवावलयंध्वनतिछतित्थारगानमप्यध्वनतीतिवृद्धिविषयत्वात्पूर्यमाणंइतिवाएवंभूतंगगनोद्देशायत्रघप
नितत्रधमनिवहंतिशायतधूमत्वनप्रतीयतइत्यर्थः।अत्रपिंगलत्वानिलघृतित्वाद्रूपीनामग्निनाश्यामत्वाद्धूतिवाद्यागानस्यवधूमे
नसाम्यंस्लवणानोभूत्लवनगगनमुपर्यविद्यंपरत्रसर्वत्रस्लवणाएवतिभावः॥२५॥अथकपीनामधोप्रतिविंबमाह।दीसईति।दूरव्यापी।एमा।
स्पतितंमतिदूरमूर्ध्वमनंतकपिसेन्यंदृश्यत॥किंतदधोसमुद्रेअधोमुखीपातालाभिमुखीसती।अपसरती।अधोगछतीत्याप्रतिबिं
बोयस्यतथाभूत।अथमर्थःसिंधारस्मरसेपतीकरवरणावेष्टध्वनीनामपिकपीनामुदृश्यधोध्वंमूलंनोध्वंमूलंयेकृतात्कोलाभां ॥७५॥
यथारतिदूरमूर्ध्वगमनेतथारसिंधुपयसीप्रकटीभूतस्याधोमुखस्यप्रतिबिंबस्यातिदूरमधोगमनंप्रतिभासते।तदेतदुक्तंभवति।पुनर्वि

धमधिरुह्य सृष्टा भुजेजानुफलवर्त्तिनी धृतांसतास्थितेसतस्थितेशिरसि वेगोपगतवानरा भिघोतनमूलशिखीर्णभूमिकृत्या भूमिपर्वतसं
घैधरो पिलंपनकपीनामुत्तालनुमात्रापिस्त्रिजातेमित्यर्थः॥एतन्मानराणांचलत्वंतथाभूतवानरसहितनिरवलंबपर्वतधारणेनभुजंगा
नांबलत्वंसूचितं॥२४॥ अथपर्वतोत्पाटनारंभमाह॥आरुह्येति॥धरणीधरान्तुलयितुमारब्धाश्चलवगाइत्यर्थः॥दक्षान्दक्षिणकपीनामि
त्यर्थः॥तेसंतोविशीर्णाःखंडखंडीभूतगंडशैलदेशायेषांतान्शिखरात्पर्वतीयकपिभिरुत्पाटनायतिर्यगूर्ध्वतानांगिरीणामू
र्ध्वः पततामवफलद्दलितंडशैलखंडानांशीतखंडत्वेनएवत्वसाविशीर्णत्वंबलवत्वंदृढत्वंचसूचितं॥एवंकपितत्कोटरवगृहीता श्चैव
कस्तिताःसंतःसंरोहेणवानरागमनजन्यसंक्रमणश्रमेणरहिताःस्वस्थाकुलचित्ततयात्यक्तत्वेनयहिःस्थितावनतोद्यतान्॥सिंहनादान्य
स्तीतवनगजवद्विहीनमनसंस्तोमस्याधिक्यमुक्तं॥३०॥ अथशैलेशत्वात्पर्वतीयकपीनांहृदयानष्टमनमाह॥वह्नय इति॥ततश्चशैलान्
किरणानंतरंलवगाःशैलेषुप्रभृताःसंभितजातीताःपरिमाणतोलघुतरत्वेनःलवगाश्चमहीधराःप्रभृताःसदृशजातीताःअत्रहेतुमाह॥महीधराः
लवगामहीधरावाशैलत्वेनोद्वहनकराःपक्षशैलशिलासमूहस्तेनगुरुवोमहांतस्तथावहयोरपितुल्याकारत्वेनसपुटवत्संमिलिजाति
त्यर्थः॥तदेवतुल्यतयापपाठेति॥वस्तुसाकुंतिभितमुच्छ्रायेणपतत्कर्कनितंबःपर्वतानांयैस्तेलवगाःकटकेनेतिदृष्टमुत्तंभनानंतरंदृष्टंवृ
त्तंकपीनांयेस्तेमहीधरास्तथावत्तःकरम्यारपितुल्याकारत्वेतुल्यमापारत्वंवत्येकमासवीव्याख्या सरलाः॥शैलेषुलवगाः॥ ॥५०॥
वीरेषुशैलाःप्रभृताःसदृशाहृताहतान्यावंतःपर्वतास्तावंतःकपयोयावंतुअन्यस्तावंतस्तुपर्वताइतुक्तिर्विचित्रा॥ प्रत्येकमेकेकेनसंवृ ॥५१॥
त्यर्थः॥अतिरिक्तोजातेत्यर्थइतुक्तरीत्यानहयेषामपिसरव्यासाम्यमर्थादेनतुवस्तुतोन्यूनत्वेनकयाफल्पनाप्रतिपाद्यनगुरुवनपरिमाणसो
म्यमितिश्लिष्टंनूनंपठमित्यर्थः॥सांप्रदायिकास्तुलवगाश्चत्वारोविशेषणत्रयमित्यर्थादाकारसाम्यमितिव्याचक्षते॥३१॥अथक

पीनांशैलोत्पाटनेप्रकारमाह॥पवएति॥मृदितलेक्ष्वेडाःप्रलुठितेननूनमितिपर्थदृष्टलितेनेसर्थस्तथाभूतेनोदधिवारंवारंस्तत
र्णजाताः॥आहृष्टाःस्तवगाभुजाभ्यांनोदितःप्रेरितोऽधानीतआहृष्टोयोमहीधरस्तानयेतेरणभूमेर्भूयःप्रेरणंतेननतावत्रा श्रमो
न्नतऽनत्रासंतेविषमाःसंमताश्चन्यपस्तथायकपिभिर्यदाहृस्यावष्टंभेननुजाभ्यांपर्वतानामुत्तरीगभिमुखंप्रेरणंलक्षणोदसं
क्रमतेतदासवगाश्चध्वपर्वतनरावधुन्नस्तुत्तरभूमिनाःसमुन्नतदक्षिणभूमिनागास्थसमुद्रवारिनिरुच्छ्वासैःप्रयतेयदाऽन
दक्षिणदिगभिमुखान्कर्षणेलक्षणमानयनंक्रमतेततस्तेपर्वतावष्टंधलवगाश्चरावधुन्नदक्षिणभूमिनागातानिजलानिपुनस्समुद्र
प्रविशंतिशैलानांदृढमूलत्वंकपीनामुद्योगशीलत्वंवारंवारंपतनव्युत्पत्तेयद्वाऽधोधःक्रमेणपर्वतोत्पाटनप्रयत्नेयदापर्वत्ता
नामधोयंत्रणालक्षणेनोद्नेतदातस्यदर्कताभूमिस्खलनसमुद्रजलेनपरितःप्रयतेवहतश्चापनलक्षणंमानयनंतदातद्वृष्टंच
मसेरुत्पातजलमवनतेसमुद्रएवप्रविशंतिनात्पर्यंन्यायेनेतिपरासंगतिःसमुद्रानवस्थित्यस्पर्शपातस्यमानसंस्तारेतिभावः
अम्बरपिस्तनातिरितिर्यग्विशेषणं धोधःक्रमेणवासंचार्यमाघतेइति धनिःपर्वतानांनोदनाकर्षणाभ्यांदक्षिणभूमिभागएवनमूत्त
तमसमुद्रजलेनप्रयतेपरिहीयतेवेतिशेषः॥वारंवारशब्दापिपौनपुण्यपरावीप्सवधेयंतत्राहि।वारंवारेणलंघोजगदुपरिम
यारेणप्रसादः॥३२॥ अथकपीनामतिमहत्पर्वतोत्पाटनमाह॥विसृतेति॥धरणीधरान्तुरवायंतेऽत्यादांतेकोटराविषाठावक्रत्वा
दयाअथाहिरहतप्रेरितएवंप्रलयमारुतानांप्रतिरुद्धाःप्रतिरोधंगिलाःप्राप्तियाप्रतिरोधःक्रमतेतिवत्कर्मणिक्तः एवंश्रमाणिनां
मराःस्थभागवतांनिद्रयाःकायकव्यनादिव्यापारायेरेवप्रलयमारुतानांमुत्तेस्तंभेप्रसरणेतत्रप्रबलाःसमर्थाइष्टनरुद्धप्रतिहता
नुलमूर्ध्वमुत्तीर्णतीतिविशेषणंवृक्षेष्वपितपर्वतानांचलत्वविरुद्धंतत्वविरोधालिनत्वानिष्पद्यते॥३३॥ अथपर्वतानामुत्तुं
ङविशेषणंतामाह॥ऊर्ध्वेति॥ ॥ ॥

नोलिता कपिभिरित्यर्थः॥ एवं किंविधा सती विशदा निर्मला अर्द्धलुनयेमलाइतिमावत्कर्मधारयस्तथावसर्द्धपरस्परजिगीषया
स्वरसप्राय्यमपि स्वहठाच्छापिता तिरयः कमलत्वनविशीर्णइत्यर्थः एतन्नलकमानां नुन्नत्वा छिन्नत्वा घिक्कारेषा दलिरुमाह॥ किंभूता
जलदना वेष्टा इतानर्षणा॥ अथ विमुक्तास्त्यक्ता अनंतरं अवतीर्णयोरासत्पथतऊचरः आपतितस्तथावद्यशिरसावेधनेन
कलमूतपसंधा दृषदर्द्धत्वं॥ ३८॥ अथ रोलाम्बादनभूमितोमाह॥ विकुर्वंतीति॥ रोलाः कलकमेविधूयमानाश्चाल्यमानाः संतोमाह॥
तलेविधूनयंतियालयंति एवंबलयमानावक्रीक्रियमाणा॥ संतोबलयंति वक्रयंति यत्पा॥ वनेपर्वतानयनंतत्सम्बन्धनस्थमे
पिवक्रीनेतुमिसमर्थः एवंनाम्यमाना अधः प्रेर्यमाणास्तानमयंतिस्वभरेणाधः प्रेरयंतीत्यर्थः॥ उत्क्रिष्यमाणाऽउन्नाल्यमानाः
सतऊर्ध्वयंतिस्वावष्टंभेनोन्नालयंतिरित्यर्थस्तथावयंसामवस्थापर्वताः प्राहुरुक्तवंतिस्मतासवस्थिरपीतिपर्वतानाहठस्मलवं
मलवस्यवितनमस्तलमितिपाठवृद्धिपरत्वेनसर्वमिदमवमोऽपंऽकिरवेत्तीतिपाठऽकिंपतीत्यर्थः॥ ३५॥ अथपर्वतोनाम्नोत्तने
सर्वेराकृष्यएवाह॥ दलिरंति॥ धरणिधराःसवाल्यमानाएवंरलयेरालेप्यमानाएवंसातत्येनांतिगछंतीत्यर्थः किंभूतासंवार
णानादलितमलवष्टंभसंतःशिथिलाःशिथिलमूलबंधनऽऊर्ध्वेनलकेनऽऊर्ध्वेणकृष्यमाणाः अथवग्रहत्वयुक्तास्तथास्वदलितमूलबंधि
त्वेनाल्पेनैवकरत्वेपिकरधृताः प्रप्यालोऽनुसमुद्रतीरमेवंगावासःकेनचिंकृष्यतइतिरोषाविष्टसंरंभानफणेदशंतोवेष्ट्य
कृष्यमाणाःपातालमवप्रविष्टाशिष्यइतिकपिन्योपिसर्वणामहत्वमुक्तं॥ ३६॥ अथमूलमाश्रित्याहुः॥ नवेति॥ मूलस्यद्रुमाःगायंति
शुष्यंति किंभूतानवपल्लवैःसशाखाःशुष्यत्कांतिरातपाभावोवातसहितएवंकलेदाद्रस्यथेशिशिरामरुतोवीजिसमा
एवंतलेणऽउच्यंताअर्थाहरिस्तेनाकृष्टाऽतोविकलाव्याकुलाःसंतोपरावांतिशाखापत्रवल्लतांथावनवदलमय
त्वस्फलेऽकलदोदरपवनवीजितत्वेनहरणोरवांतत्वरूपशाषणाभावसामर्थ्यसत्वेविहठादेवमूलयंतस्तरुषंडकपिकरकृतक्रूप॥

निबंधनत्वेनथस्थुरतोभिघातमूलऽत्वेनकपीनांबलवत्त्वंऽर्द्धसेषणेहनूमद्विमंडलसान्निध्यनिबंधनत्वेनचामहाकारत्वं
नामर्थतिमूलयात्पाने सोक्ष्यधिहतोसाहसं॥ ३७॥ अथपर्वतोत्पाट्नेतपात्रेतानाहेकल्पमा॥ कंपीति॥ हंसीमरालीविपतंक
पतंकपनहेतुमाह॥ नीहरीनंपमानानंघोल्यमानानांमथिभिरर्थाद्धराधरणशिखरैःसमाविद्धानोबंधनीतानऽउल्लंघ
णमर्थातऽपरिनिष्ठतारवैर्वध्यघाऽनितरांहैरुद्विग्नाविषण्णाविक्लवाश्चस्म्यभ्रमाऽनस्पत्तेरवेक्षन्तोभान्तिस्मयपे
प्रतएवरतेर्गतिंप्रथमंएवोऽऽपलायितंयस्मुखपात्रेहसक्तेननिस्सहानिश्चेष्टाःमुग्धेतिभावतःयद्वागतसुरक्तांतनिःसंज्ञागतां
सुरस्यगांतंयिस्याःसागतसुरवांतंतिभावोनिस्संज्ञाश्चेतिकर्मधारयात्संकल्पावः एवसहस्रपत्रेकमलेऽर्थात्तत्रसरावेस्थि
तोपविष्टातथाविधेऽकेतनस्यऽलंधरस्यदहसोदेगाऽनुत्वप्रतिपादनमुखेनविस्रंसोभंऽत्वमुक्तं॥ अथवाहसःपरमात्मातस्य
स्त्रीहंसीपुंयोगादितिडीष्सापृथिवीवेपतेकंपतेचिंतताकंपमानस्यधरस्यशिखरेणपतितेनसभीसमाविद्धस्यप्रेरितस्यो
नगस्यसमुद्रस्यरवेणांतरायाभिघातजन्यशब्देनऽउद्विग्नाःआकुलाएवगतासुरवस्यसुरस्यवांतंत्रीपद्मीनस्याःसहानामसख्याः
शिखराभिहतस्यसुरायाःनिर्घातव्याकुलायायस्यासुरवस्यनामापिनास्तीसर्थः॥ एवंसास्त्रवत्रेत्रिषासाःसहस्रवत्रेत्रःशषः तत्र
स्थिताःतदुपरीत्यर्थः अथचरसीवलाकाप्रभृतिभिर्विशेषितानाहिकानांतिर्वपते॥ नीहरीनमुखंयआस्योदनंकमुखंतेनवापीयद्वा
नोऽअधोरायस्यपालायकेनस्वर्थमादपीयमानाधरा कंशस्यास्यत्वमपिएवंधरोत्तरसमाहृतलभरस्तोछिन्नारोहि
णावाधरस्यपर्वतस्यशिखरेणसमाःकर्कशत्वात्येहृतेनतृणाऽनलसमूरवसमूहास्तोषारेतनमरुतोछिन्नाःकंपितवाऽत
णात्वाम्रवेलाश्चतेषामुद्गजनकत्वात्वेणासुरतेलालीनत्रीव्यंजकशब्दविशेषाणोछिन्नत्रस्तावाऽतेलतोऽधोयतीति
जलधरोनामकस्तस्यरतेर्नतिवाएवगतसुरवर्त्मनिराज्ञा गतसुरवस्यवर्त्मद्वारंयस्यांतथासासायत्रिशावतिकर्मधारयेण

सुग्रीव

मानतलक्षयहातसंनिधिविरहेणावस्तविकमेवैतद्रूपं॥५३॥पर्वतानामूर्ध्वेपणमाहुः किंविशिष्यंतीति॥पृथिवीसमस्तात्मामूर्ध्वधराः पर्वताउच्यंत उच्चायतेत्वनेरथीतिनेरुरूपेणरूपणहेतुनातद्विधुधरणेधिवासस्थानसमानापर्वतापमहत्वेनपर्वतायस्थिति भूभागास्यस्यत्वेन
यानष्टेतिज्ञायते॥एवंयद्विधेमहीधरणीनिद्विशालवृक्षप्रमाणांद्विवृक्षप्रमाणांवाक्रियतेगणनस्यो द्विवृक्षपर्वताक्रोतमधरत्वेनद्विधर्मत्वात्
तद्विधुद्विशाएवबलतास्तासांजलरूपंशिखरप्रणेणशिखरात्तमवर्द्धतेगगनभागहयंवृक्षद्वयंतदाश्रिता दिशोबलतास्तासामुन्नतिरोलशिखर
स्थोऽतमयरूपशिखरावर्द्धतेस्मर्थः॥अन्यत्रअविलतावृक्षावलंबेनगणनपर्यंतंवर्द्धतेतिद्विनिः॥जलअसिहस्थऽणमितिपाठेरिलतानां
जलरूपशिखरपतनंवर्द्धतेस्मन्यत्तुल्यं॥४३॥अथपर्वतो
लनमाह॥एकेति॥कानेरकेनेनप्रत्यकरतलद्वयेनधतशैलतःस्रवताऽनोलयंतानेभोर्द्धोस्तितमर्द्धछन्नवृक्षंतं॥उन्नतशिखरेरमालतां
महीतलमईयित्वाप्रसरंशिरंसातलंयस्यतथाभूतवृक्षंतंमूलनागपरित्यक्तार्द्धमूलत्वा॥तंतनगिरीणां॥दृष्टांतमुक्तं॥५४॥अथपर्वतो
लभूमिसंभवमुन्मूलनमाह॥मलणीति॥मणिनीतटैकदेशानभोविलगंतिगछंतीत्यर्थः॥कथंभूतानोलान्नितंबश्चालदाद्यंमे
तामाघगद्दतंबालेत्रोहिता॥एवंप्रकिलनूमिछिद्रप्रवाहनिछिदात्पर्वतमूलस्थमृत्तिकानागेषप्रसरणात्किंचिल्लिंबितनूभूतेननदीमणी
णांप्रकटावरघणासक्तदलदायूथ॥एवंभूतोरस्यशेषस्यफणानधृताअवष्टब्धास्तथावतावद्वराणांतोभूमिरितिगोहिमूलस्यमहत्वंकपीनां
नवलवलमर्क॥५५॥अथगिरिसत्वकोमलमाह॥धरणीति॥वर्षनःधरणीधरणावलिनंस्यागकर्णीटनादिव्यापारात॥किंभूतेनवलिनाः के
दायत्रतेनेतस्मिन्स्वलितकरावृक्षेवलितारंत्यर्थः॥यद्वनवलिनाःकंदरावलिनेणायत्रतघथास्यादितिवलितकंदरेणावलिताः
कराणामीनाःईश्वरागंधर्नादयोयत्रतघथास्यादितिवलितकंदरेनामितिवाक्रियाविशेषणंगिवलनेतेषमूर्धिवलनात्एवंगिरो
वलतिगजकुलंदरणात्रासंतस्फुटतिस्मयूथाद्भ्रंशयति॥ओदक्=पनाल्रोढं=पनाल्यांदितंकंदलयेनतत्तथावत्रासेनदूरंध्वनिर्यणेन ॥राम॥
नालमपिनपिबतीत्यर्थः॥एवंगिरिवलनेस्तिगिरिशिखरावृक्षेषमंवर्तितेसमविषमंस्यथास्यात्॥नमेतिकोदृशानिछिन्नलि ॥५५॥
तनदीपुलसंवधातोस्तेनहरितालनपंकितानिपंक्तिरूपेणस्थितानिपंकविशेषानीत्यर्थः॥एवंहरितालनमूर्ध्वसंस्त्रेहनवक्रियतेति स्नानपीठा
दीनियद्वाहरितालवक्रियतेनिहरितालवर्णानिस्नानवस्त्रेणनवक्रियतेनिस्नानवस्त्रमविषमेनभवतीत्यर्थः॥यद्वाहरितालवक्रियतेनिहरिता

हस्तिना मत्स्यमांसं पचतीति॥ पतिशांतुपशमं प्राप्तः कर्णतालो यस्य स तथोक्तः तिर्यक्शांतुरवेयेन प्रमाणेन वर्तुलः कृतो मरुर्येन एतादृशं
हस्तिकुलं तस्य भोजनेन प्रियंधिरजनयत् शोकेनैमालिनं पुत्रितं वक्तुं सख्यायेत्यादिकृत्स्नातन्यं कुत्रगतं यत्रेति कुत्र वालधवला प्रियाकुत्र
वा गर्ध्रप्रोक्षण्यनिर्वितवक्षसात्रमित्तप्रहृतसत्रमेणदिशिविदिशिगतंसन्निस्सहविश्राम्यनिनुविश्राममम्बरतिवेत्यर्थः॥ तथाचवक्ष
नासत्रमक्षुष्यमानमतएवकरीणांसदरमुखेनधमनविश्रामान्यत्रान्यत्रनोत्सहिते॥ ६॥ चर्वतोपमईमाह॥ पाणेति॥ पादपार्श्व
तिताश्चाकीदृशाः पार्श्वचिते वक्रीभूतशेलमरुरनाभनिविषमानीतावषम्यमागतास्वयमपिवक्रीभूतायर्थः॥ अतएवदल्यमानाः वि
षमानीतावक्रीभूतायःशेलपार्श्वचिताः समाहिनीताः शैलपार्श्वचिते वृक्षाः पार्श्वचितास्ततोदल्यमा
नाःस्खलन्मृत्तिकाविताःतयासहभूमापतित्वात्तिरोहितइत्यर्थः॥ यद्वादल्यमानदंतमूलसम्यक्प्रकारेणप्रापिताःप्रापिताःमूलैः स्व
यमेवतत्कारिताइत्यर्थः॥ तत्रभित्तौतेनभूमिसहितेनोद्धृतेतिदल्यमानदंतमूलप्रापिताः यद्वादल्यमानविषमानीतावक्रीभूतायःशैलपार्श्वचिताः
समाहिनीताःशैलपार्श्वचितास्ततोदल्यमानाःस्खलन्मृत्तिकाविताःतयासहभूमापतित्वात्तिरोहितइत्यर्थः॥ यद्वादल्यमानदंतमूलसम्यक्प्रकारेण प्रापिताः प्रापिताः म

पर्वतमूलेनोद्गतः पतता निर्झरजलेन पर्वतसमानाकारेण भूमिपर्वतयोरंतरा देशाएकीकृतएतन्निर्झरमहत्त्वेन गिरिसारत्वमूलभूमितिम
ज्ञानीतः पंथा ॥७४॥ मुणाणं वेयथमाह ॥ हीरंतेति ॥ वना निशो ॥ ते क्रीयमाणपर्वतानामिसर्थातत्कि रतानिर्झर्यमाणा महाधरा
यासाक्षाभिर्मृगीभिः सणमाप्यविवर्तितंकिमपि दृष्ट्वेतित्रासम्याविलोलितंचक्षुर्यस्यास्तथो प्रलोकिता
निस्तिर्यक्पथत्वात्मृगीभिः कटाक्षाभिः प्रेयसो हृतामियतएवान्यत्रगतुमस्थितामिरथनिवृत्ताभि परावृत्यस्थिताभिः मृगः संत्रास
तनिद्रियङ्गत्वान्मुखंभूयपरावृत्यविलोकयतइतिजातिरिलकारः ॥८०॥ नदनदा प्रवाहाइमेललितः नदीस्रोतांसिगिरीणामार्गाः ॥८१॥
नानिगिरीणांस्नानहेतवेपीति अर्थः तत्रयहेतवोमृगाणांतानि कुन्मूलितानुपर्वतानियद्गिरीणांमूलान्मूलितास्तदाय
यातयोःसंबंधः एवंछिन्नतथात्रतमोमूलमपीतिअर्थः ॥ अजस्रमात्रेतेत्यत्र एवंयद्गिरीणांयत्तत्रसिनीयमानादीर्घिजातास्तरातट
शकशकलोत्खचिद्धपतितानिस्रोतांसिनिरायतानिपवनवेगवशाद्विरलीजातानीत्यर्थः ॥८२॥ प्रथगिरीणांमुद्दहनमाह ॥
मुहतिनिजालेकलीगगनमाक्रामतिकीदृक्गिरिजालंगगनंवा कुत्रगाम्यतकिंस्यादितिहृत्वाकुन्मुखरःसाणाएणकुणाणा
लायत्रतत्रयद्धनुखरःकुर्धिरवःसाणाएणवातकानांगणोयेस्नात्यर्थतेषुमत्रमाहादित्यर्थः पुनःकीदृक्मृदितमद्धसार
गानवर्तिमद्यत्तलंयत्तपत्रंत्रत्रगिरिशिखरेषुस्नेहनात्तत्स्नेहजलंतरणमित्यर्थः ॥ एवंविवराभ्यंतरविहारायत्रनृपेनकरा
लीनपक्षिकृत्वात् ॥ एवंशिखरेषुपरिभ्रमतोत्रविश्रम्यायत्ररतंप्रीतिरोधेनबलात्तिष्ठन्तयमुभयसाधारणंदरारिपक्षेदोर्व
साणाश्चातकानांगणः कुरंगपिमतंगजः ॥८३॥ अथपर्वतिकाहननप्रकारमाह ॥ अमतिः ॥ अमस्थापितामहीधरायसाध्रुतेनदक्षिणक ॥रामः॥
रणावलंबितंशिरएवयेकृत्तानेनवामभुजलतेनधृतोनितंबप्रसरोयैस्तथाभूताःकृपयानिवर्तितपरावर्तितदत्तपृष्ठाः ॥८४॥ अम
रुपीनांशक्तिवैचित्र्यमाह ॥ पक्षाणेति ॥ यत्रगंतुंप्रथमप्रस्थानसमयएवमुक्तमात्रेणपर्वतमूलभुजेनधृतोनितानांकेषांचि ॥५८॥

प्रभूतेनतदाक्रांतेस्वल्पवान्नागमानसमासीत्तेषांमेघकूटानांमहीधरेणांस्वकथंप्रभवतिमानसमंत्रा
तयस्वर्वेपिसपर्वतास्तत्रस्वरंतीत्यर्थः तयावदनीमिश्रयालवृक्षदेहःअपितयाविधपर्वतानुद्दहंतीतिशक्तिवैचित्र्यं
॥८४॥ प्रथनभूमिगिरीणांमिथःसंघट्टमाह ॥ वहंतीति ॥ लवंगमलंकृतधरणिधरानुद्दहंति ॥ कीदृशान्मेरुकैलासनिताऽऽ
हिनाअन्योन्यंहितानांधनानांअर्थमिलिताःपरस्परसंघामूलैकदेशायेषांतानिएवंचक्रमेणैकस्मिन्पेतांऽतशिखरा
णांनिघर्षेणस्परसंघट्टनात्रांछितानिसरिन्मुखानियेषुयांतांतथावक्रैपिभिस्तथापर्वतानायंतियथानिनं
वशिष्ठैरादीनांमिथोमिलननदीस्रोतांसिपरस्परप्रतिरोधान्मोपतिंनुनपायंतीत्यर्थः ॥८५॥ प्रथकपीनामधोगि
तोत्रनमाह ॥ महीधरणांशरीरणाक्रांतास्तलगाःप्रथमंवातानोविरूढमहीधराणांस्थानानिमूलरुहान्विरूढ
तिक्रमंतिलंघनेनाछिद्यानिसागरणप्रतिस्पाणिप्रतिबिंबलिसमानाकारत्वात् किंकृत्वानिर्वर्णपिनिर्वर्तनंग्रहो
इदमस्योरुत्वंमूलविस्तारस्यायंतथावामुनैवसागरसेतुःस्यादितिनिरूपणंकृत्वातथावानरैनापिसंवर्धमाणा
स्तथाविधवेगबलशालिनोपिभ्रमिनिष्टमपिनलवातंविरूणलंघनइतित्वातविस्तारणगिरीणांमहत्त्वमायाति
सागरपडिस्पद्धएवेतिबोढसागरप्रतिस्पाणीवमुक्तम् ॥८६॥ प्रथनभूमिनदीप्रवाहमाहमाह ॥ महानदीस्रोतांसि
नभोंगणप्रवहंतीवतत्रांप्यन्यांहिनाभिलिताःमेघाधिवसंतियेषांतानिमेघाएवंतटंमर्यादावंतीत्यर्थः एवंय
गोत्क्षिप्यमाणनागरिणांनिरायतंदीर्घियथास्योद्भूस्यात्तिनानि ॥ मयपीदृशंमान आयामोदैर्घ्यंयस्य ॥ ॥ एवंप्र
भवंतीत्यर्थः तथावपर्वतास्तत्रलतिनानामपिनदीनांनिरवलंबनभारस्रवाहेछीकपीनांवानरीणांमयि ॥८७॥

वनगजवेषमाह॥ सेलेति॥ वनगजानि वर्तितेऽपि मिलितः पृथक्कृतेऽपि मिलिते च पिशीयावस्थं मृतेषु शैलेषु निर्वर्तन्ति नष्टथक्त्वं वर्तन्ति शैलसमानाकारत्वादित्यर्थः तत्त्वाद्दशैलवनगवेन मस्तके मिलितेषु तेषु मिलितो निखातोऽन्तर्धायघातपतनभयादित्यर्थः॥ अतएव वनगो विधृतस्तेषु विधृताः कपिताः वस्तुतस्तु यतएव पतनभया न्मिलितो नष्टदृष्टिनिखाते दत्त्वा परिवृत्त्य अतएव वनगविधृतेषु तेषु विधृतास्ते नानिर्वर्तन्ति नथवदृष्टिनिखातस्तथा पंते परं नानुपतंतीत्यर्थस्तेनतथाविधगरुत्साहितपर्वता ग्रहेनेन कपीनपतिबलवत्सुकं विपक्षावास्रयसागः कृतम्॥ नन्नतेव्यइति धनिः॥ दृष्टिरोधेऽन्धतामाह॥ वेविरंतीति॥ दिशो मुखानि मुखाधिनारजसा निमीलिता निमुद्रितानि नष्टदृष्टिकपर्वते यकृतानि तिकुसुमरजांसीवेतानि यावत्सिंधुकरारम्भदिसर्थः दृष्टिरुद्धेतघातनेव अन्यत्रापि लक्ष्मणो वज्रजोदितुमुमरजरा आघातनमुखानीतिमुद्रितनयनानि नवंतीति ध्वनिः समासोक्तिलक्ष्यनायिकात्वप्रतिपादनं विशेषणमाहाकीर्णानां पर्वतानां पिङ्गाघातेनवपमानात्पयोधरानघायस्तोएवकिरीणांमिलितानांसप्यंतरान्तरारिवरेणान्यदर्शन दृष्टंतनु कृशमध्यं यासां प्रेतराजस्त्रस्यतिहृत्वादिसर्थः॥ नायेनापिवनकंपनशक्तिवयाधरान्तरीक्षावासक्षणाद्दृष्टानामध्वभिरभिकुसुमाग्रातनिमीलितनयनानवतीत्यर्थः॥ प्यायनवगानमनायासमाह॥ पवनेति॥ प्लवगा एवकरध्वान्महीधरान्धिनीधरकरणापरिसंस्थापयंतिनभसिपतनरक्षयास्थिरान्कुर्वंति॥ कीदृशान्नानरवमुखनानाग्रणा निर्भिन्नान्॥ अतएववेपमानाधिधरायष्वनान्दृष्टमुद्गतसर्पनिरवनविद्धस्यर्थः तथाचसर्ववेधक्लेशकरधृतत्वनविसृष्टलपर्वतःसर्ववेधोत्तरपतनहियकरणास्थिरीक्षाइतिभावः॥ एवंतियशनवेगवशनविशीर्णानिशिखराणियेषांतान्॥ ६॥ कपीनांवेगोत्कर्षमाह॥ तोन॥ महानदीस्रोतसिमार्गणेपश्चादागतानांश्रोतानांमुहूर्तंनिर्गमोभवतिनिर्दग्धानिन्मस्तकानप्रधावितनप्लवगनदं ॥रामा॥ ॥पथ॥

यमाणस्यशैलस्यपक्षिणेत्यसवलितानि च्युतानीत्यर्थः॥ अयमशयः॥ अग्रगतस्यप्लवगस्यवेगपवनोद्धूतवशात्समधृतमूर्ध्व माणमितिशेषवरदत्तपुनस्तोनस्फुटितन्नोपतत्तदानीमवपश्चाद्गतानि स्थिरखानिरोधितपुनश्चिन्तिपतत्रोपितयोय स्यन्तर्नितिवदुद्वेजनमतिस्थिरपतनाभावाद्मुहूर्तपदमाहस्रापश्चाद्गतानामपिवेगनिरोधंद्योतयति॥ ६॥ पुनस्तदेवा हानवुकरणते॥ वानरा धरांक्षधरान्नयंतिप्रापयंति॥ कीदृशान्वेगोत्पातवातानुमानिवहेयेत्यस्तानेवतदर्थानाह॥ प्लवगाभ्यां त्पानिर्वलमानाः पृथग्भूतांगुलधरा यस्यस्तान्नगप्रतिनवा युगिधीतनकुक्षन्नग्रावपिस्खलंतीतिशेषः॥ पितकटच्छेधरं नयंतिरमर्थः॥ एवंजरठेत्यादेरातपयोहलमंस्पृष्टंसूर्यसंनिहितत्वादातपएवशस्त्रायपरीविरेषुनिषण्णगजकुलंयेषुतान्दरा नषण्णमेवक्षपेयाहलमितिवा॥ ६२॥ अथमलयदर्शनमाह॥ धावंतीति॥ वेगेनगछंतःप्लवयोमलयोत्सगमधिगछंत्सवगा तिनदुत्प्रेक्षा मलयासंगस्खलितांधावंतीवा धावनेनोत्तमाह॥ कीदृक्वेगेनप्रधावितेत्यत्रगोर्हयमाणा॥ नांश्रेलानांशोलानां पिखरैस्तरुभिरुपचितःसंस्तः प्रातपायस्तात्तृप्तिखरैस्वसलिनातपः॥ मृतएवणा वाकीर्णयमाणापर्वतानामित्यर्थः॥ तत्र तुमाखिलग्रः पश्चालग्नः॥ अयमभिप्रायः॥ उपरिक्षुण्णगिरिनिर्यद्धायनिर्गतितस्यतिपःपुनस्तस्यशीतलयायं शाघधायथाक्रियाधावतितपातधानतृष्णयाभिवानुवर्तमानःस्वयमपिधावंतीति॥ यद्वा॥ अन्यत्तत्त्वमवर्णयन्याज्ञगिरि स्फटिकशिलातप्रतिबिंबेन अनुमार्गलिप्रःपृथग्लग्नस्तथावातपतिघातगिरिःपृष्टलग्नतृणाया धेनवधावंतीत्यर्थः॥ ६३॥ अथकपीनांक्रमाह॥ प्रान्तेइति॥ सहीधराःप्रथमंक्रमापियमनां धनस्पर्शनोत्क्रमणेदृष्टंत्वात्तिति भावः॥ ६४॥ अथकपीनांवेगोत्कर्षमाह॥ तो॥ एवंसमभ्यु त्पतितस्कंधारूढाःसमर्पिताःअविपूर्वहगवशादुत्प्लुत्यगतेःपुनर्नदृष्टानवगृहीताःप्रतिभाविः

स्थलमेकमेवप्रविशंतीतिपूर्वमेनाकारस्यावज्ञयात्थैवप्रविष्टास्तथैवसंप्रेते पातमाश्रयः॥३॥गिरिपतनेसत्वरतामाह॥भिरोति॥
भिन्नानिभिरीर्णानिशिलातलानियत्रतादृशानिशिखराणिप्रपातोशलाःप्रक्रमणस्तुल्यासमुद्रेपतंतीतिपश्चात्कदाजतागकपो
णाछितेनवावृतेनाकृतानिमहानदीस्त्वाप्लिषतंतितथाविधिक्षालदलनाहिछिद्यतदपिनर्जलेवाताकृतत्वा॥
स्रावस्वपततीतिभावः॥शैलाःकूदशःनिरुद्धकुसुमरजोनिर्झराः॥१७॥जलपतितानांगिरीणांदुर्वा॥
णिमाह॥णिम्मलेति॥महीधरास्थिरेणनश्यंतिनिर्झलांतारितलेनाद्रुषामवंति॥अत्रप्रकारमाह॥निर्मलस्वछपत्रोलिल॥
दन्यंतरविभक्ताःपृथक्भूतावितनंतेयथास्यादितिवाद्रुषमानानिषमानानापर्वतिपतनाछ्रोणितुल्यावर्त्तवशाति
णंचलितागतिःप्रकारोयस्यैतथाभूतसंचारंश्रुत्वाणमूपायेषोतंतलेनिस्तिंगुरुत्वमावर्तपतद्भ्रमत्वाधोगछतीमाश
यः॥अतएवकैलासेनपर्वताःकुचगछंतिविवानवेपितिवितयावातेरिनिश्चलास्थितःस्वंगमेरालोकिनजालनैर्मल्यादिति
तावः॥गतिविधाःप्रकारास्तुल्यार्थाःसवर्यंतेऽनेनतिसंचारावर्तनथाविषमाणतिर्न्नमणस्यातस्यावर्तयेषामिति
या॥१५॥अथमलयतनयोभमाह॥फेणेति॥स्वयमानानिजलापरिसंचारीणिरत्नानिमलादुभितमहोदधिरास्यंति॥अथय
ति॥उपरिगतरत्नैरपिनसमुद्रमूलेपर्वताभित्वातोदृष्टइतिभावः॥किंभूतानि॥फेनसमूहकुसुमानामतरणेनधौतानीर्णा
ऊनाकेसराकारावेपनशिलाःफेनगत्यावलामयूपायेप्रातानि॥अन्यत्रापिकुसुमकेसराणीतिछंतीत्यार्थः॥१६॥रामस
नःसमुद्रस्योभमाह॥विकुर्वणेति॥सागरावेलामिवमहीविधुनोतियथाजलंक्षपयतितथाजलसंतानमहीमपीत्यर्थः॥१७॥
स्पृत्वासाम्पएवंसमयंवेलालंघनंकर्त्तव्यमितिव्यवस्थामिवधरणीधरसमूहमिनितिरंवंयातिःस्वनंघलासाम्योनयन
वेलामपिलंघतेपस्परामिघातात्पर्वतानविविशीर्णयतीत्यर्थः॥एवंयथाभयंगछतितथाज्ञानमपिक्लेशद्वारसः

प्रक्षुब्धजलासाम्यंएवंयथास्वनावंप्रहृतमर्यादोत्पतत्पक्षिसमुदयनिरुध्यते॥तथापातालमपिशैलाघातेनोछलनादित्यर्थः
नदीरत्नमिश्रंसर्वत्रसहाणमारवेलातन्नीएनरत्नोत्तिकोपः॥१७॥पुनःपर्वतपतनप्रकारमाह॥पलचेति॥धरणीधरावलं॥
नाअधोमुखत्वेनवज्रनेवतेसंतःपर्वस्यंतिश्रितास्तातःपतंति॥किंभूतास्त्वंलग्याःशाखाएवदंतास्तेषांतनमध्यतनिश्चलावसाना
स्तरूणांप्रोहाःशिफायत्रतेतरूणामप्यधोमुखत्वेनशिफाअप्यधोमुखीनवंतीत्यर्थः॥एवमलनान्तमिताऊर्ध्वमछापिता
जलस्यंभस्तंभितंवानप्रधर्षणत्वताधोमुखंशिफंवरस्थितमेवाजलनागेनगगनंगछंतीत्यर्थः॥एवंऊर्ध्वमधोमुखावास्ततः॥
दालितानश्चालितानिर्झरायेघातेतप्राप्तानिर्झराणांशोदालनमत्रनत्यंवछिद्यपतनपर्वतात्तमूलतरुस्थंतरपतनादिति
मीछागुरुत्वेनमहत्वमुक्तं॥१८॥अथोछलितजलोधकारमाह॥अद्रीतिं॥हुमितस्यसमुद्रस्यप्रतिरवःकेवलंधरणीधरान्स्पृशंतः
शांतिमध्ययंतिकिंभूतान्॥अस्थितमध्यप्रवस्थितपतंतोयमहीधरास्तेहिभूतैर्दृश्यमाणाछिन्नानाजलानारयेणवृक्षनाम्
र्यस्यछन्नतयायोधकारस्तेनास्तमितानतिरोहितान्पर्वतानामव्यवस्थितपतज्जलोपरिछन्नोछिन्नावधकाराएवंभूतेपे
नवारुपछानाभावेसमुद्रोभराद्दप्रतिरवःपर्वतोपतंतीतिपरमनुमीयतइतिपर्वतपतनराद्दांसयासमुद्रोभराक्षमाहनि
तिसमुद्रस्यमहाशयत्वमुक्तंपर्वतपतनेनसमुद्रोभस्तेनतदाभिघातादिस्तेनराद्दस्तेनप्रतिराद्दस्तेनरोलानांपतनमाहत्यो
नुमितिसत्यमेवकूपीनांबलवत्वानुमितिरितिहेतुपरंपरयालभरोवस्तुनाव्यक्ष्यते॥१७॥कपीनामवधानमाह॥दरेति॥फल
ग्रहणेपर्वतेसर्वेपर्वतान्तिसेप्तएवंपर्वतान्तिसेप्तएवंतुज्वलितजलपातरागाप्रत्यागतायातीत्यर्थः॥कीदृशैःदरधौतावुछलितजलस्पृष्टाःक्ष
रणायेषांतेएवंप्रोतानालोभणेगिरिधातुभिःकृष्टमितानिमुखानियेषांसमुद्रजलेछिद्यमानेनाछिन्नयोतावाप्तसंवेधानत्वं
कमेनसर्वेजलप्तगिरिधातवोकृष्टमीभावादितेतावत्॥नथमेवपश्चादपसरंतःकुवलितजलसंप्रकरणाभ्यस्तवधनत्वपर्वताद्दित्य

प्रकर्षतः॥ कईसोऽत्रेनवलेप्रकर्षस्तेनोष्णोऽग्निप्रकर्षस्तेनजलमेप्रकर्षस्तेनाभिघातोत्कर्षस्तेनपतनवेगोत्कर्षस्तेनपर्वतोत्कर्षस्ते
नतमपिनावलोकयतीत्यनुमीयतइत्यनुमानपरंपरा॥पुनःकीदृशा॥पर्यस्तोरुवनगहनेमहीधरेहस्तिभिरुद्धृतंस्कंधायेषांते॥२॥पुनःप
र्वतपतनमाह॥निरर्गलंनेति॥तत्रकोरुधन्निभासेमुक्तामहीधरा॥अधोमुखबलेनविगलद्भिर्निरर्गलंबुभरात्प्रविसारिभिरुच्चैरुच्चारः प
तंतिति॥अत्रहेतुमाह॥पवनेरितैरुद्वाहिभिर्विधूयमानपादपत्वाद्बृंहितमस्तकेनप्रकीर्णविग्रहास्तथावशीरोवर्तिवृत्तागात्रप्रत्यङ्ग
पवनाद्दोलनवशादासादितशिरोरुगुरुत्वात्तत्रागेनेवपतंतीत्यर्थः॥२॥गिरिमज्जनमार्गमाह॥अस्तमितानीति॥अस्तमितानिजलम
ग्नानिशैलानामागमिष्यंति॥कीदृशाः॥प्रथमंपर्वताभिघाताद्भिन्नाभ्यांद्विधाभूताभ्यामधनिवर्त्तमानाभ्यांसलिलाभ्यांपूरितानिरा
शीकृतानिकुसुमानियत्रतथाभिरिवृत्तकुसुमानितत्रतत्रपर्यस्तानिभिन्नसलिलभागक्षयपरावृत्यानर्तुलक्रियंतइत्यर्थः॥एवंव
हरितालैःसर्षपलाक्षाभिरपिसलिलेसएवंकृत्वादेवंदानेनमज्जलनमुपांधयस्संतःउत्प्लवमानाऊपरिवर्तमानागजकुसुमनागगज
नकुसुमखंडायत्र॥यद्वागजकुसुमानागवृक्षस्तस्यखंडायत्रतेतथाविधाइतिपिशिरिणमनुमेवेतिसमुद्रस्येमहत्त्वमुक्तंमहतामस्तमन
मिविनैवागच्छंतीतिसत्कर्मैवकर्तव्यमितिध्वनिः॥२॥वनमहिषाणामवस्थामाह॥अथेत्यादिना॥वनमहिषाःएकस्मिन्नावर्तेवल
मानाभ्रमंतस्संतोऽस्तायंतेमज्जंतीत्यर्थः॥कीदृशाः॥सलिलेनिविडंविपक्तसितानांशैलानांशिखराद्यवपतितागिरोमज्जतिमप्रःस्था
नितिर्घ्रियंतत्रगंतुमवतीर्णाःप्रथमावर्तेनिमग्नाइत्यर्थः॥अतएवप्रतिकर्तुमक्षमतयासरोघास्तानेवधूयमानइतस्ततःप्रेर्य
माणाः॥प्रातस्त्रैलवनेयैस्तथाभ्रमाणैस्तान्यमानैलवनेयषंमितिवा॥२३॥मृगानाहभिस्मेति॥शैलानामस्तमनेननतेनागा॥
नरगाक्षौहीयमाणंशैलेष्वग्राछिद्यमानमतएवकातरंजीवितसत्यंहरिणकुलंभिन्नेसानिलिनमपिभिद्यतेगिरिमज्जतोछतरं
नाम्यमाणाहरिणामथोभिद्यंतेपुनर्मिलंतिपुनरपिभिद्यंतेजलवेगवशाद्दिपथः॥कीदृक्॥पुनरुत्पिच्छस्वरानलोकनेननमुखिवं

तद्दशाप्यामपिवंधुरर्तनंवक्रमंत्यतइतिभावः॥२१॥सिंहानहाराढेति॥दंष्ट्राभिर्निष्क्रोंभौयैःकरिभिःकराणांमित्यर्थात्तेभग्नंद्वारंयंति।किं
नूतैःकरिभिःकराणांग्रहस्तिनाःस्थिरहस्तेःसुंडाभिःकृष्यमाणाएवंकुलस्थमुक्तागजमित्रैःशोणितेप्रियमोणामुखंकंदरायेषांतेकं
यःकृतंबलातिरिक्तंसिंहत्वमभिवलिभिर्गृहस्तिभिःसुंडाभिराकृष्यमाणाःप्रतिकर्तुमक्षमतयामानबलमत्यजतएवंक्रमाद्यंतइ
त्यर्थः॥एवंभूमौविक्रमेणानकर्तुमशक्तिध्वनिः॥२५॥वनगजानाहपुनर्वनीतिप्रातंगावनेरस्तिनःपतंतिप्रियंतेकिंमृताःपतंतिनगिरिणा
मुभूतनयःसंभ्रमेणोद्गतास्तन्मुखरोषायेषांतथाभूतास्संतःउद्गलितोद्गतानीकृतःकरिमकराग्रेयैस्तेएवंभूतैर्दलनंउद्दानापत्य
तत्रणतेमर्मैरनिर्दलंयथास्यादेवंलूनेगात्रावरंयेषांते॥प्रतरलसिंधुलाशनिसंधारयस्तथावनहस्तिनोलब्धंगजगंधागीतिया
नजातराघलुनाबस्तूपतलहस्तिनःपातयोमासुध्वस्तकरांतरेणागत्यछिन्नउद्धारंवपश्चाद्रेशात्रिपतदिभिर्विभिन्नस्थलाःकारितानकर्तव्यंतिद्व
निः॥द्वौहर्षपश्चालंधादिशोगात्रावरंत्रमादित्यमरः॥२६॥समुद्रनीविमाहविहरंतिपुरुषर्षभविभिर्वनलताभिरिवत्रमितमावर्तनिवर्तन
आवेष्टनादृतानांमंडलीभूतानांतत्रप्रवृद्धमथैरास्पदंवएवंवीवीपरंविधूतकंपितंप्रवालानांकिशलयंयंयत्रतद्यथास्यात्तथास
वीवीतिरोमेविभ्रमस्तोऽप्यनेकेत्यर्थः॥लुताघरेप्रवालवत्किशलयंयंयत्रलघ्वाद्यादिनेलतासंवारःकिशलयसंवारइत्यर्थः॥अ
धविधूतप्रवालरूपकिशलयंयंयथास्यादितिप्रवर्त्तनविधुमःपरंत्रनवलमित्यर्थः॥किंभूताभिर्वीवीभिर्लताभिर्वीशेलेषुरास्तमिता
नियानिसरीसृपाणिनत्रवलमानाभिर्नम्रमंतीभिःश्रयमर्थःशैलमरुतिकिंविद्दरीसुखमद्रिनंतघर्मनासंसज्यलतानिप्रवालरूपसं
र्वंप्रविशंतत्रयद्दरमाणंयामासुस्तंसंस्कारक्षमंणंतत्रशैलतास्प्रीणनवलक्षपनमर्वंतमवेतिसहोपमा॥तथाचुंबषंयथा
लंतताभिर्भ्रमितंतथावीवीभिरपीतर्थः॥नीवीवनलतयादृष्टेणसमंनायकेनाग्निघृतातसासोस्त्रिलम्पंतत्रावेष्टःपरिरं
णांतरेपिशिरालयप्रायंकरंकपनमुखवलनभ्रमणात्स्विद्यानर्मवनवतीत्यर्थः॥२७॥अथपातालंघोटनमाह॥गिरीति॥गि

प्रयोगोनेतिमाक्॥तऽनास्क्लेशेपिस्वोत्सारनेदातव्यमिति ध्वनिः॥३३॥पृच्छतारत्नस्य दूरतामाह॥कथमेवेति वितर्के॥प्रा
र्थयमानात्सप्रयत्नं लंघनागमनोपायेपिदारुणः कठिनः समारंभोयस्यतथाकिंपुनर्गमनमित्यर्थः॥अरत्नदारुणत्वमाह॥
कीदृक्ऽइवानाऽत्तादितोऽपनिर्णतिताः समुद्रक्षिप्ताः शैलायत्रएवसंश्रयितःस्वांस्वान्निनु वा यद्वास्थास्नुमिनव
तिसंश्रयविषयीभूतोयः समुद्रस्तेनन्वेरंयथास्योर्वंमुक्ताकारः शंखोयत्रपक्षोरत्नं ऊर्ध्वेपिप्राणसंशयितात्घोरमा
कृतिशैलानांक्षयेनसमुद्रस्यवडवस्थयादारुणत्वमिति तात्पर्यः॥३४॥सोवर्णपर्वतानयनमाह॥वेऊकऽइति॥धरण
ांपर्वतानांजालंपूरणेनोद्दितंप्रेरितंसत्पर्वस्थतिसमुद्रंसमाक्रामतीत्यर्थः॥ऊर्ध्वंकृत्वेगेनोत्पतंतितद्धितेअर्थो
क्षितंवेगशालिसऊर्ध्वोत्पातभासिश्रमणशीलमतएवरविकरसंवर्धस्फुरत्कांचनशीलावलंयत्रयतस्तत्क्षिप्त्वाऊर्ध्व
नशीलाअपिनिपतंतीत्यर्थः॥एवंकुसुमानांसुगंधिरजोजालंयत्रसुगंधिरऊर्जालंजोषुतेमित्यर्थोवा॥मनुवर्त्मजाल
यत्रत्रयःपर्वतास्तेनऊर्ध्वस्थपिनिपतंतीतिभावः॥३५॥क्रियायानानारूपतामाह॥वहंतीति॥पवनेनऊर्ध्वंविगलनानिरा
धेतादीर्घीकृतादूरायतेधरणिधरासमुद्रेपतंति॥ऊर्ध्वंदूरंस्थितानांराशिनपवनरयादुच्छलितानिरंतरायेषु
तेपर्वताअधोगच्छंतिनिर्झरादूर्ध्वमितिपर्यंतः॥एवंसतिलक्षणानांकुलकलःपर्वतरूपकालीनःकोलाहलोवर्ततेति॥रामा
यासतिवलमानावक्रीभूतोवडवाग्निर्यत्रतादृक्सलिलनिधिर्लक्षितलोछलनाद्धिरागछतीत्यर्थः॥३६॥ग्रिथि
नदीरूपयानाह॥हरादिति॥पर्वतेनसहगतानांमहामदोमरुस्थानुद्भिज्जलंयतोविरसलवणंकरत्वात्तआह॥ ॥६५॥

षत्त्वाद्यंतिकीदृशावेगेनाक्षिप्ताःप्रेरिताःपर्वतपतनेनसमुद्रानेंपूरयितारःअथापरिवृत्तंजलमितिनिवृत्तास्तत्प्रागताःअथा
तत्रप्रथमजलसंक्षुब्धोत्पतितेनतत्तरंगैःसमुत्पतितेनपर्वतीयहरिचंदनेनरक्तवरेणनमुद्यमानाःप्राक्पर्वतत्वंदधतःसमु
पर्कणस्त्रीयजलवुध्याजातहर्षाःअतएवरत्नमनोत्कंठयाऽऽक्रांताऽत्यासत्तयापतितागतास्तथावृत्तत्रपनश्चेतना॥
स्मानुपलभमानाऽनंतरांश्रमानिर्णुदंरत्नमनसनाग्रहणेवत्तलक्षाद्यंतिइत्यर्थः॥३७॥महागिरिपतनमाह॥ग्रासोविस
ति॥शैलापर्यस्यंतिसमुद्रेनिपतंत्यविशीर्यंतिकिंभूताः आशीविषाणांसर्पाणांशिरोताम्रास्तेषामप्याणमनाद्पुनर्विद्रुम्
नाःसद्यश्चूर्णतोविषमविकृतंनिर्वायषांतेपुनर्दलनिवहनासुपरिहरितारविरूपीनामप्याम्पतंयाद्दीप्तछाया
संबंधात्पुनईरीपुरविप्रनाभिःपरिहृताःअतिगौरत्वात्त्रिशिरसाचमुष्यंतविषमूत्वपथुलगुरुत्वविकटोर
यानिशिरीषामुक्तानि॥३८॥शेषस्पष्टोनमासः॥धरेतिभुजगपतिनाशेषेणावलिवातिर्यग्भूतानुलाघवेनाकुलता
नीयसंवेष्टनाकस्माद्विपमागतंतिर्यग्भूतेमहीवेष्टकथमपिपृतंकिंकृतेरिपतनेहीत्तपानीयंयस्मात्तत्पाभूतसमु
सतिवेगेनहठात्परावृत्तंअपवर्तितमारब्धंआदिकर्मणिरुक्तस्तथावडवलोनांपुछलनेयंत्रणाभावाद्वडवलनधरणीपा
र्थगुन्नतोतत्प्रारणाद्यशोपितिर्यग्भोलिरासीदितिभावः॥निर्नाशस्पर्शकृतापिकर्तव्येतिध्वनिः॥३९॥वेहनोत्त्र २ सा
कर्तव्यमाहयद्वेति॥धरणीधराकुलंनयंस्थोवतःसर्वत्रभयेनपलायनसमुद्रप्रवेशाद्यपरसुरसंघद्यावस्थाद्या
नोयद्वासमुद्रस्थाएवधरणीधरवज्राभिघातसंजातोयागंतुकपर्वतागमिघातोदितिभावः॥आदिवराहखुरेरप्रेरणानि

वस्तुमतीस्मृतवतीकृपानपरेणसंत्रसेणातस्राजातीयदुरवोध्यापदंमथनासंभ्रममुद्गत्रासंवासमुद्स्मृतवान्ततस्मानविमर्दोस्या
त्समसमकदेवत्यर्थः।प्रस्मृतंविस्मृतंअत्रप्रस्मृतंस्मृतवानितिसुतमत्रयथायोगंपुंलिंगविपरिणामेनान्वयःकर्तव्यःसमसमवनि
स्मृतंसमसमवस्मृतवंतइत्यर्थोवासदाहृष्टविंतायोःस्मृतिवीजम्पवोधकारतिभद्यः॥५॥अन्यापरा धनसमुद्स्यविपत्तिमाह
मलएति॥शैलशिखरेणापतनाऽभिहतःसएिसतिःसमुद्रएसतिःअभिघातवशनशद्यायतेत्रोत्पद्यतेनितरमथनदुःखंसस्मारनतु
नवनुद्रअन्योपिवेदनयाराटितीत्यर्थमपिशब्दाद्राजेनराटितीत्यर्थःश्रीहर्षमेलयपर्वतुस्थल्लतागहणिसविभ्राणाधार
यन्।तस्यवधातयःसङ्कीर्णापुष्पन्तिति गाढभृंडःपाषाणमप्यर्थईसारायातेःपाषाणार्थकनरधातोरयंसंभस्माणश्ची
त्रमागतंदुःकंनरस्यपुत्रेदुःखंतमा वंसस्याःशकुंतलामितिं।पुनःश्रीहर्षदेशमुखस्यदोषणासीताहरणरूपेणसमवस्थ
समुपागतान्आपत्रविपत्तिर्यस्यतथा।तदुक्तंखलःकरोतिदुर्वृत्तिंनूनंफलतिसाधुषुं।तथावदुष्टसमानःसर्वथात्पद्यतिधनिं॥४
तीनदीसाकरानाह।जलेति।जलएष्टएवजलावर्त्तवाऽत्तमितेषुतिरिषुप्रथमसमुद्रआपत्तितेषुपश्चात्परस्परंभिन्नातानदृष्टि
तेषुधृतधातुरजडवस्त्रकरएवजस्तुद्यूतेषुद्यावत्प्रधिष्ठतिगिरणायूतितावाघथाधातुरजडजष्टीकायातरभिद्यातगतेत्र
यनदीसाकरापीतिसोपमाऽऽद्धातःश्रीहर्षमृदितेनाभिद्यातादवस्थाणितिनविद्युणातान्त्रहलक्षणानामत्रागमनाराग ॥रामा॥
वलोहिसेनसाम्य॥४२॥पुनःसमुद्रसोमसाहासेलेति॥शेषपर्वतेषुवल्लमानंकंदरादिकोटरेषुप्रवेशाद्भ्रमंवहुधसलिलराशं ॥६६॥
तिशद्दियंतुच्छस्मरणात्।श्रीहर्षशैलशिखरणसंशोभिताअभिहत्योत्थापिताःकल्लोलायत्रेतादृशोतःप्रांतायस्यतांघ्रिपु

ल

प्रति

पवनस्यनतोन्नतगतभावंवल्लीलूतानामित्यर्थः॥५१॥अथसमुद्रवर्तिरामशरपङ्कजमाह॥परइति॥ज्वलनिवसृजद्भावंतिपाता
लाद्ध्वमागच्छतीत्यर्थः॥दिदृक्षादर्शनेच्छयाविक्रमवतानिर्व्यूढरामशरानलादवं प्रीयिनातेनैवकृत्तिताविरूढाश्यामीहता
निशंकंकुलानियूथेषुएवंपातालतलस्थास्थितास्तथेहस्थेचेजमनासृष्टारामशराणामवरुणास्तप्तपत्त्रणापुरगतपत्त्रिवत्तनाय
तोतथावरामशरमात्रगम्यपातालतलस्थापिसानुगिरिभिर्लिप्तोहतइतिभावः॥५२॥अथपातालदर्शनमाह॥नीरइति॥विभिन्नपर्व
ताभिघातात्पृथग्भूतंसलिलंयस्मात्तथानूतसत्पातालंदृश्यतेयत्रावधायकस्फालस्याछलनास्तिभावः॥कीदृक्भीताःसंतोनिषण्ण
निस्पंदमवस्थितजेलवरायत्रएवंचलिताभूमावबद्धवित्कविनिपतितानिजकुलेरणभिन्नोभग्नपक्षाग्रयोतयाभूतामहीधरा
यत्रउड्डायपलायितुमुद्यतानानिजदेहारोहणानन्यासनेवद्रुमनासामर्थ्यनभूमौपतितानाफलंगात्रलुञ्चनमितिभावःविरू
क्तरक्तप्रलुञ्चिताभूमौकवित्कवित्पतितानिष्पत्कसमुद्रायतलतस्थभरःप्रवृद्धंतेनभिन्नोपरुद्धयेतयाभूतामहीधरायत्रतथा
गाईस्थंनुभावंनविपक्षायजलदृतयातपसभवद्भूमौनिपातेनप्रलुञ्चनमितिभिन्नीगतःपंथाः॥एवमसमञ्जसंकृत्वासाहतरति
पीतःसंतऊर्ध्वावितासदृशायत्यतस्तान्सवारशीलउड्डगमायत्रतथाभूते॥५३॥पुनर्जीवानांविपत्तिमाह॥एवहीति॥ऊर्ध्वाःपता
तिसमुद्रस्यर्थतिकीदृशाःक्षुभितानिरिपतनादोलितायःसमुद्रस्तारितिमुरवोकेयमसूर्वतितिजिहासावशात्कुनास्तिर्यक्स्थितान्
क्षिपणायपाश्चीयितान्महीधरादपसरन्तःसंतस्तलिताअवधानाद्यत्नस्यानद्युतोदहतोरवाक्रुष्टाइत्यर्थःतदवस्थाएवम ॥६८॥
क्षिप्तांधोयत्नेनद्युसपाकरिमकरेषुवज्रलग्नारक्तदृष्टयस्तदानीमवृत्तैरवकरिमकरैःभीतिष्टायुक्तायस्त्रीक्षुब्धाइतिसप्त
यः॥समतुल्यारत्यागजेड्राःपतन्तिम्रियंतेकीदृशाःक्रोधंविनाक्रुद्धाःकथमास्मन्पतित्वाजीवन्त्यमितिक्षुभिताःसंतःसमुद्रामि ॥६८॥
पुरवासमुद्रमवलोक्यंतःअथनदर्शनकालेनत्रैवदृष्टयुक्तरिमकरैर्वज्रलग्नैःप्रहर्तुमित्यर्थाघोरंकृतोध्वसायाइत्यर्थः॥अ

दिषु सञ्चलिताः प्राङ्गतयस्तदनुनेभिताः खाभिघातनोत्थाताये क्षोपिता वेलशैलानामेवङ्गनिष्ठायैरयंभूता संतद्धूमाका
रांप्याप्यभिघातशतरक्षात्ववतीत्पुञ्जलनेप्रकर्षेणाभिघात प्रकर्षेऽक्त्र= प्रभिघाताछलितमन्यदपिजलंक्वचिच्चलिते मूर्ध्नि
तिष्ठतीति धनिः॥५६॥सुरभिधुना पयानमाह॥ अरुहेति॥सुरभिधुनगिरेः कुहरालंसरातोऽपतितमङ्गुलंतद्गायतजीवद्यगिरेरा
ङ्गुतिनिमज्जनशङ्कयोन्नतागामिसुरभिधुनेन्भवतिकिंतुपयसिमङ्गुतोगिरेतावः प्राणाएवक्षीवाक्षा द्योतऽङ्गमनमेवकृत्तभे
त्सुत्रङ्गुगिरेःकीदृशस्य=अङ्गुक्तिमितांगिरेमलत्पङ्गिमग्नमतएवविमुक्तुलंयङ्गजयूथंतेनात्मरक्षानिमित्तमाङ्कृतनशिखरा।
कृतुनाविकल्पस्परंत्रमज्जनमपरत्रगजाक्रमणेमिसुभयमपिप्राणाक्रमणेहेतुत्वेनसमानंवितमितिभावः॥कविनुत्प्रास
नेनधीस्वरणेहेतुनाविकल्पस्यार्थसमुद्दस्पङ्गिवेलमिवगिरेःसुरभिधुनमङ्गुलंयथातङ्गुलंनभङ्गुलंतथत्वमपिदृतिसदृ
शमपूर्वविकल्पविमाजीवकिंमतुल्पइतिधनिः॥५७॥ऋषीनां प्रोक्तिमाह॥धरीति॥वानरराणाभुजेशैलास्तैरपिदृमास्तैर
मधुसंघातधृतानतेनशायतेकिंलवगा=प्रनेनप्रकारेणकिंतुस्तुवन्तिऽतएवङ्गान्तरेनमस्तालंमिन्वंतिमापयंतिगा
गाहिनःसंतोगगनमापनस्यापिसामन्त्रयमितिभावस्तद्दृयमपिदुष्करंस्तुवगास्तोध्यमवेत्साशायेनविज्ञायतेऽतिना॥५८
पुनःसमुद्रस्यभमाह॥रहसेति॥धरणीपर्वतानांनिघाताःसमूहाःसागरेपतंतिकीदृशाःरभसेनोत्कृष्यायोत्तरावाबिभृष्टाः
क्षिप्ताएकेकपर्वताएवयत्रतेभद्राएकेकाएकैकस्यरूपस्तत्पर्थः एवंबलंत्यावक्रीभवत्यावुधुताःकंपिताःपतिताभाणिरूपाः॥रामा।
शिलायंप्रस्तेगिरिपतनेनस्थोनाःस्थाएशिलाःअपिन्त्रमित्वापतंतिस्मचंतुत्तरधरणीघाताभसेरभिघातारसातलेषा
तालंद्यंतिव्याकुलयंतिपर्वतपतनेनसमुद्रोलरूपंकृतंतराभिघातायाधरणेक्षोभालनेनसकालंतलंनपातालमपि॥५९॥

दोलंतीत्पर्थः॥धरणीपादलेनपातालमपिदलंतीत्पर्थोवा॥रसातलंकीदृशंमृदिलस्पधरणीपायंत्रितस्यमहाभुजगस्यशेषादनंता
न्नंतताश्चाःफणास्तासामुपरिसंपतरापस्तास्तस्यक्ताःसंपदुष्टदर्पमिश्राणायत्रतत्कुंभितभमिभोगेशेषादःफणामंडलेमा
दृढ्यंवितागेनसंपदमागेनयंतीत्पर्थः॥अथद्वाभ्यांतमनःशिलाधातुविशेषस्तत्रतथाभूतस्यपततःशैलस्यस्पर्दनं
मनःशिलारागमिश्रितजलसरणेनारुणंसागरस्यजलंयन्नश्यतीतिछलितंसत्क्षीयतेतल्लिलङ्घयिषतेनबलवतानिशायराणांसं
ङ्गेणक्रियमाणायातानवशावाष्पैरश्रुभिर्निर्भरिपूर्णयित्वालोकितंमबलोकनंतस्यफलंनिष्पद्यमानंजायमानंपरिपाकं
गलनिष्पत्तौधनुःएतादृशंरामेणसहफलंरावणेनऋायमाणंसत्राप्यमबलोकयंतीमपिसीतांसमुद्रायन्नत्मानितवा
नुतऋातपातकस्यफलमिदमिमर्थः दीनरक्षमकृत्वाऽबलंप्रतीति धनिः॥५८॥हंसानांरामसाहसलतिः॥मणिभिंबिस्ता
रःपूर्णपतिकणशःक्षियंतेपर्वतेरवेत्स्थतिः॥अत्रहनुमाहःकीदृशाःसमुद्रारेरोलशिलाभिराहताअभिहताःमणीनांकिर
णानांरत्नग्रामणांपारत्नप्रष्टानांएवंहंसकुलावलीनामितिनाम्नीसंज्ञेतिक्रष्टानांमितिबलक्षणाःषष्टीतद्धावःस्वकुलाय
तीभिर्नोगणेक्रियतेप्रयतिरुद्दंकृतनिवासेसपन्नमेघा॥नोत्तंलानामाकाशं यस्मिंगिरीणांमिथस्संघट्टनसंघानांप
रामात्मलाआदानधातुःकीदृशीनांघनघटाःपर्वतीयघनमालाश्चवनजलंतदाधारमस्वलाकावातदूपाणांपर्वतस्थो
तसरोवरहस्तानामपांतस्तातीनभसिप्रसरणमितिपर्थः॥पर्वतपतनकरुपस्थिताःसमुद्रहंसाएवागगनगताइतिवाःयद्वानो
णंकर्तृहंसकुलावलीनांस्मरतिमद्यसंबंधामानेनहंसप्रसरणयोग्यत्वादितिभावः॥कर्मणाषष्टी॥स्मरतिवनगुल्मस्प
र्शकिलइतिवत्॥६०॥पुनःसमुद्रस्यभमेवाह॥रसेति॥रसातलपातालंरसतिराष्ट्रायतेपर्वताभिघातात्मेदिनीदलंती

एवं दलितास्तवतितएवजलदनिवहानिपात्यंतेस्वपतनेनगिरिमितित्यर्थात् एवंगानागेणकपिलाक्षःपर्यतिवानरानिहतो
पर्वतानसुपरिपातशक्त्यावहितीतिसर्थः॥महीधरःअवपात्यंतेसागरेकपिसंघातमहीधरणासिहतःसागरापिमुखिरंक्षोप्य
स्थलइणोतऽछलनात्। कीदृक्मुक्ताघटनामनपर्वतपातजन्यवदनावानिसर्थः॥एवंपर्वतानिघ्नतेन भिन्नस्यदिधाभूतस्यछ
त्रिपच्यमध्यान्निर्गतंविद्रुमस्थूलंधवलमुक्तारूपंविभूषणंकर्तृविद्रुमेषुप्रवालेषुअवलीनंसंवद्धंसत्सागरेपतितं
नाकुमावलीनांविष्पेलन्नसुगंधपल्लवसहितंकुसुमत्रेसाधनंकुसुमरूपालंकरणोमिव्रजातंमुक्ताफलछलितानिमुक्तार्थफलानिवि
द्रुमफलप्रायाणितेनसमुद्रेपतितपर्वतीयवृक्षाणांमुक्ताफलानिभ्रमेणविद्रुमवनानिशंकाए तमानवदलत्वेन
प्रक्षितानिसहपात्रयंतोविपत्तावपिशोभालाभइतिध्वनिः॥६१॥अच्छेति॥अप्सराभिःसहस्तमितानांसमुद्रमग्नानांमहीधरा
णांवनानिकुसुमरेणवःपरागएवकल्पमयोध्वजोपरिदंडाकारंचिह्नंशक्तिंकथयंतिवनानामपिमग्नत्वाज्जलसंपर्कहेतोःकुसुमरेणु
भिर्ध्वजानांकोरःपरमनुमीयतेऽत्रवनानीतिकीदृशानि सलक्षरेखलमद्रेनाजलमात्सर्यवैनाशेनेतस्ततोनिर्गमायसंचार
णायपरिपूरितोनित्यापिनिर्गमालाभइतिभावःपुनःकीदृशानि अविरतःसंपातोनिर्यतानांमधूनांगंधोयत्रतादृशंयावत्
तावत्पर्वेषांतानि अच्छमि आईइतिपाठेस्वामितानीतिवनविशेषणं॥६२॥समुद्रस्यगांभीर्यमाह॥यद्वीति॥यद्यपिलुंठा॥रामा॥
मलोकामहीधरान्वहंतिप्रानयंतिप्रातयात्रालुब्धाःकमलखंडनमंगणप्रभवंतिविस्तीर्णतियातत्सारणाभोगपतनघूर्णितऽपधिःप्र
णोदृष्टंस्वयंगृहीत्वापातालायसमर्पयंतिनतुबलंमंतावप्रेवसामग्रीकिंतुमद्यपिददातितस्माद्यावन्महीवर्तिनः पर्वतानर ॥७०॥
यावंतःप्लवंगमायावद्बाहुबलंयावत्समुद्रप्रवेशार्थंतितथापिखलुपातालंदूरेपर्वतानामंकुरोप्य

पर्यंतिरित्यर्थस्तथावसेतारसिद्धिरितिभावः॥अन्यत्रापिनोऽयंदोषःस्वभक्तिनिष्ठेकश्चिद्दातिकश्चिद्गृह्णातिक्वचिद्विधियतेकश्चिन्मारि
तेषयतिकश्चिन्मंत्रेणेजनशक्त्यातस्यादरपूरणंनवर्तीतिपातालस्थेनेतनूरूपंमहापरत्वमुक्तंदत्तेरत्नरूपंमशक्यमि
तिध्वनिः॥६३॥अथेषद्भिःस्कंधकेरादिकुलकेनसमुद्रोपमर्दमुपसंहरति॥६४॥एतेति॥लवंगाइत्यनेनप्रकारेणमकरंदसमुद्रोन
यंतिव्याकुलत्वंयंतिपर्वतप्रस्तरेषुएवंप्रत्यर्थात्कदृशंस्तोमंशीघ्रद्विरीणांनामावर्त्तपतनान्वितंयावद्घटनंभ्रमंतामपिगिरीणामुपरि
पंकेनिर्हृताःसुरिनोमहत्महिषायत्रतंतथाचावर्त्तपतनाद्धाविशीर्णतायामप्युपरिपंकंमहिषानिर्हृत्यासोन्नेभाटनोद्धतंक
रणंवर्त्तनंभ्रमणानामपीद्दानादतिमहत्वंगिरीणांमुक्तंक्रियासत्वरतावाकेपानांगुरारपिमज्ञानाभावेनावर्त्तस्यातिकावत्वाएवंसुष
पर्वतीयेषुयेषुनिलिलितानिविद्रुमवनानियत्रमलिअरतिपाठेऽसेमर्दितानिविद्रुमवनानिप्रत्यत्रेत्यर्थःएवंस्थलेस्थापदेषुवन्यमिह
स्तादिषुमिलितासंगताऽतलस्पर्शलक्षिहादयोयत्रतं।तथाचवृक्षाणामप्यंकुरत्वस्थितौसमुद्रेपर्वतानवष्टिन्नदेशाभावऽक्तः
कोऽतिशयस्तत्रतेनाविपत्तौविकल्पेरपिमिलित्वास्थातव्यमितिध्वनिः॥६७॥वर्णेति॥पुनःकिंभूतंवनगजानंगंधेनमदस्यंतंप्रथति
प्रारोपिताःऋक्षाअतएवऽतायमानाःसंतःप्रतिवृक्षाःसुप्तोद्धिताःकेसरिमदराजलक्षिहापत्रंवनगजगंधेनमदमुगाऽऽयामा
यंतमित्यर्थः॥एवंसमुद्रेपतन्योधरोधरन्योनाताःअतएवप्रलंतउपरिपतनशंकासमुद्रंत्यक्त्वात्मायंवक्रावनतोयेनऽऽकं
लिंगनितआवर्तोयित्रंतआवर्तहेतुकलनरालिलनसर्पणामहिमहत्वंमुक्तं॥प्रनागनप्रतिविधानंकर्तव्यमिति ध्वनिः॥६७॥अं
तीति॥एवंप्रस्तायमानायाःपर्वतेमऽतिमग्नंतावत्स्थलेषोःपीरणोमनपाकेनावरणेनःस्थेरतएवपांडुभिःपत्रैःस्थगितं
यात्तदृक्षाणांमनत्वेपिस्थकृतनयाकोमलत्वंदृष्ट्वायत्राणिजलोपर्यवस्थितानीतिज्ञात्वा॥एवंमदनऽमाणांतंगजशरीरा
दलेननिर्गतायःकषायरसस्तेनमत्ताअतएवविकलाःसंतोयूथेनानाःस्वास्थ्यायावनपरितागछंतःस्थापत्रमस्माऽऽ

तिमत्तकुम्भस्पर्धिषठल्यत्वादितिभावः॥६६॥धरणीति॥एवंधरणिधरणभारेणप्रेरितानांसंतिपल्लवानांदलनदलनेनमुग्धा
निरूढानि अतएवबल्लिनानिचंचलानिलतानांजालानियत्रगिरिगोरत्नकृतप्रेरणयापल्लवनंगकृतलाघवनवलतानाविलसन
मित्यर्थः॥एवंविषक्तसर्पोत्तरवनवातपास्तापहृत्वात्तैरनुभूतानिस्पृष्टानि अतएवप्रायेणतिस्पृष्यंति आरोपितशोषणधातुः
विसवणाणिनिस्सरणालवङ्गवलानिपादपानांकुसुमानियत्रपर्वतवृक्षाणांसमुद्भवपतनादितिभावः॥तत्तानीसर्पाणांक्षोभादित्त
तःसंवरंतानिःश्वासेनपुष्पमालिन्यमितिभावः॥दुरुत्सारेतिध्रुवं॥६७॥आवर्त्तेति॥एवंआवर्त्तेषुभ्रमंता
महीधरणाणिस्विन्नखेदेषुयेनिश्वासास्तेषामुच्छलनादुपरिवक्त्रंकमलंतासांभरेरधरीकृतंअतएवगगनंयत्रगिरिणांगुरुत्वंआवर्त्तस्थि
तयातनेनगंतुमल्पमानानांशिरसांपरिश्रमनिर्दूरीकृतत्वात्तत्पर्यवस्यतिनाम॥तथावसूर्यशिरःकंपेनतमसःप्रकर्ष
तनशीकराणांतेननिर्झरस्पर्शेननक्षीरवरस्पर्शेनपर्वतस्पर्शेनतत्पतनप्रतिबंधकतयाऽवर्त्तविगमपरिणामायास्तेनवसमुद्भवप्रक
र्षंविधत्तइतिसंक्षेपेणापरंपरार्थएवपतितानांनलमूलगतानामाप्यायीनांगंधेनाहृतास्पृष्टाअतएवपातालात्समुच्छलनऊर्ध्व
स्समागच्छतोविच्छलाविषधरायत्रतंपर्वतौषधीनांगंधतयासर्पाःसहगंधवाइतिभावः॥देशंसोपद्रवंत्यजंतिधनिः॥६८॥
आवर्त्तेति॥एवंमंडलाकारस्यानर्त्तस्यिकुरुवलमानोन्नमनूयःशैलस्तत्स्पर्द्धकेनप्रवर्त्तमानंपरिणामंप्राप्तवक्रवद्भूमतःकंप
यत्संस्कारेणसमुद्रस्यापिभ्रमणमितिकृत्वामहत्वात्पर्वतमहत्वंतथाविधपर्वतमज्जनप्रतिबंधकतयावावर्त्तस्यात्कर्षसि ॥१००॥
मुद्रस्योत्कर्षइतिपरस्परालंकारः॥एवंनिर्यंतःपर्वतौषधिगंधेनपातालस्थोभोगेणवाबहिर्यंतोनागरसातलसर्पक्षितिपालविली ॥७१॥
पिनःफेणोत्थासांमणीनांप्रभाभिर्भीयमानंज्ञायमानंऽपिप्राक्तनीमरुधिकारसत्वेपुछितपातालसर्पमणिप्रभा
भिरधस्कृतेनघृष्टेनज्ञायतेसमुद्रोयमितिभावः॥यद्वाजलावर्त्तेतिनिम्नगेतिविशेषणंकृत्वाव्याचष्टे॥किंभूताः सर्पाःक्षुब्धाःक्षितिरंध्रा

मितिअनुभाव्यमानमित्यर्थः॥आदिकुलकं॥६९॥सेतोर्निष्पत्तिमाह॥अधोऽधीति॥अत्यंतघनमविच्छिद्रंयथास्यात्पूर्वंविश्लिष्टा
छिन्नाःपश्चान्निरंतरेणनिःसंधिनाप्रयोगेणपल्लविताःसंतोमिलिताःपरस्परसंबद्धायेपर्वतास्तेर्घटितोयोजितः
सेतुपथोनामसिनिर्मितोदृश्यतेऽद्यौपुननिर्मितःसन्नश्यतिमज्जनंलभतइत्यतएवप्रायेणतिपूष्यतिआरोपितशोषणधातुः
इतिनिश्चियमानेऽपिसेतुरुरुधेनातिष्ठत्तातिस्थिरेषुकिंकापिनकर्त्तव्यंतिधनिः॥७२॥अथकपीनांपरिश्रमंहरंतोद्यो
गिनः॥ततःपर्वतस्थानंतरंलवंगस्तोकस्तोकमल्पमल्पंपरिश्रमेणग्रहीतुमारब्धुंप्रवृत्ताःप्रारब्धाःकस्मिन्नप्रतिहतकार्य
अनर्थस्यदुरंतस्यघटनक्षमेसेतुपथेअनुरागइवविशीर्णनिष्टप्तितदानींवानरेणाद्यापद्यासेतुविशीर्णस्तथाऽमनःप्रसादा
विशीर्णइतिसहोपमा॥लंकानर्थघटनक्षमस्यनुरागेपियज्जंमनःप्रसादस्यापिनद्रुटकलात्तथाचप्रथमंसेतुनिश्चयात्प
रिश्रमाभावः॥पश्चाद्यथायथासेतुव्यतिरेकसंशयोदयस्तथातथापरिश्रमोत्पत्तिरितिकपीनांवीरत्वमुक्तं॥आरब्धामि
त्यनिःसर्वपाद्रुवेसेतुत्यस्तिरोहंत्यतिधनिः॥७३॥सेतोरुद्घाटदशायारामदाप्रकाशिता॥रामसेतुप्रदीपस्यप्रकाशिनिसमाप्ती
शिवम्॥१॥श्रीः॥ ॥अथकपीनांपरिश्रमव्यापारतामाह॥इयेति॥इत्यनेनप्रकारेणयदाएवभूताःप्रविमहीधराःसमुद्रेनिप
तंतःसंतोअस्तायत्नमज्जंतितदासंग्रमस्कंधकृतान्यत्रयः॥किंभूताः शिखरस्थनिकरैर्धृताःग्रहणीलिताःसुविमानानांधन
पटायैरितुच्चत्वंविस्तारेणोत्तमितछंदनभस्तलंयैस्ते॥१॥तांहरणेति॥तत्तत्कपिभिर्भिन्नपातिनोभ्यःकुंजरेभ्यःशोण
प्रवर्षिणःस्रवंतोमहीधरावेलामूलनीरमूलोस्यापिताःसृष्टायैस्तानवाहत्यायः॥किंदशाःसृतंयाप्यंकुंजितंयाति

रवंयेषांतेकार्यंनिष्पत्तिर्यांति॥ सा॥ एवंतावत्॥ एकएवगोरक्षानिवृत्तमित्यर्थः॥ एवंवेपमाना॥ एवंतावत्॥ एकसमयेगोरक्षानेनक्षीरधेनवोगा
वतोऽधवानास्थयावतावत्॥ यावद्दूध्यंदुग्धीकृतंतावत्कालंतप्तमधिश्रियतेतंतप्तंकटकेनागोयेषांतेगृहदुग्धावतावत्॥ एकस्मि
नवतीतिवक्तव्यंतिः॥ पुनः॥ २॥ अथसमुद्रस्यभिस्कंधकैः समुद्रस्यविस्तारमाह॥ गिरीति॥ पतनंगन्तुंशिरसिकृत्वाद्विपुलंकृत्वासक्ताः समुद्रसलि
लानामुत्पीडागतागताएवंप्रथमंगताउच्छलनवशात्ततः पर्वतानामप्रदेशेपाद्यलांतरस्थानुद्यानान्निष्क्रियदूरतः प्रतिनिवृत्यागताएवंक्रमे
णकंचित्कंचिन्निम्नप्रदेशेप्रविष्टवापल्वा॥ न्यसमुद्रंप्रविष्टाएवंसर्वेतुक्तास्तएवअखिलेनकालेनाहत्यवक्तव्यार्थः॥ एवंद्वि
तीयादिगमनस्यावकाशोनिम्नप्रदेशोयेस्तेतेषांप्रथमगमनएवजलरेणुत्वात्परावृत्तोसंवेधाभावात्॥ एवंक्रमेणोद्वर्तनेनकंचिद्वेलांगत्वा
नेणमृदुकाउच्छलनहेतुवेगविरामेणपरावृत्तोत्वारंसिकृतयागमनंकृतवंतइत्यर्थः॥ वल्कान्तक्तेगिरिसंक्षोभेणविमुक्ताःसमुद्राःपृथक्पृ
थलात्पीडागतागताए॥ वंयंगतउच्छलितत्वात्तंगतएवंनपुनःप्रत्यावृत्तइत्यर्थस्तेनाच्छलनवेगप्रकर्षउक्तः॥ अनागमनहेतुमा॥
हाणाःकेचित्केचिद्दिशोगताःतदाहःअब्दिःप्राप्ताःपरितःप्रथमगमनस्यावकाशान्निम्नप्रदेशाःयस्मादतएवसेन्द्राद्विकोलान्तत्वेन
पूर्वसंस्काराणामबलमर्दादालनयोद्धिधुलितजलस्यक्रियदूरगतिमाहवंनवतीसाशयंस्वप्राप्तःपरावृत्तोवनालब्धःप्रथमागमन
प्रदेशायेतिकेवित्तु॥ ३॥ अथसमुद्रस्यपूर्ववत्स्थानप्राप्तिमाह॥ भिन्नेति॥ महीधरसंघ्रमणशिरसंक्षोभेणविधुताआदोलितःसमुद्रजलि
वर्तनंनिगिरिपतनावसानपूर्ववत्स्थलतंकिंभूतंभिन्नाःप्रथमंपर्वतपतनविशकलिताःपश्चात्तदोवनद्यमानास्तत्रैवक्षयंगतास्तेषांवा॥
वृत्तआवर्तोयत्रएवंआवर्तोनिरुद्धमंतस्तत्संस्कारेणधुर्णन्तोभिन्नाःखंडशखंडाभूताःमहीधराःयत्रदेवात्पुनस्तत्रक्षयंपतितांतत्र॥ ७२॥
शतएवंऽभ्यंतत्रैवभ्रमंतीत्यर्थः॥ एवंप्रथमंविधुन्नंगिरिपातनाद्विधुलितंपश्चान्निवृत्तंतत्रैवप्रविष्टसलिलयंत्रतत्रपाटवलानुप्रवृत्ता

यं॥ ४॥ अथसमुद्रस्यनिश्चलतामाह॥ वीचिरिति॥ कल्पान्तप्रलयसंपर्वतपातनेसत्यलंसमुद्रधेतिमितसलिलत्वंतत्वंप्रवीनमे
वदृश्यांतःपर्वतपातनाभावेनपूर्ववच्छैलपतइत्यर्थः॥ कीदृक्प्रवल्गिघमानःप्रशांतःकलकलःपर्वतसंघट्टजन्यःशब्दोयत्रएवंयथावि
तस्थानेपूर्वस्मिन्नेवदेशेईषत्प्रवृत्तआवर्तोयत्रैवंयुनस्तेत्रैवावर्तमितीत्यर्थः॥ गिरिपतनकालोपक्षयानुपपानोत्वारंसिकृतया
नयविगमाभावेनषट्त्वं॥ ५॥ अथसमुद्रप्रशांतोयाऽपसंगमाह॥ मौक्तिकेति॥ सलिलमर्थात्समुद्रस्यप्रशाम्यतिनिश्चलतामवलं
तःकीदृक्मुक्ताभिर्दृश्यमानानिसंबध्यमानानिगिरिक्षुण्णांकुसुमानियत्रसमुत्रत्वोद्वंसपूर्वंनिपातितानियमनमरकतसमनपत्रभंगा
न्ततोषामेवप्रोद्गतपत्राणांखंडेनकृतःपूर्णआवर्तोयत्रहरिद्वर्णत्वादूर्वंविद्रुमैर्मिलितानितेषामेवकिसलयानिनवपल्लवानियत्रली
ढ्वापूर्वंसशरवानिशरवमिश्रितानिधवलकमलानियत्रतादृशाम्मुक्तफलोद्वर्तनयावयवयातत्रमुक्तामरकतविद्रुमशरवाःस्थिताक्ष
यासज्ञातीयत्वेनतदानीमन्तान्मिश्रितानिकुसुमपत्रप्रभृतिशबलयंकमलान्यपीत्यर्थः॥ यद्वापर्वतप्रक्षेपान्तरंपिधित्तानिपुष्पा
दीनिसमानवर्णतियातत्रान्मिश्रितानीतितात्तदेभिर्वज्रनयंतीतिपर्वताइवपतितानीतिवाद्रिरेवनासीदेत्तादृशीनिश्चलतासीदितिभा
वः॥ ६॥ अथधातुरागनिवृत्तिमाह॥ पीतेति॥ समुद्रस्यदृष्टेऽपरिधातोरिवंतस्यपूर्वंकंसमुद्रतलसंबंधात्तछायातत्कांतिःसमुद्भवी
तिदीप्यमाणेसतिक्षीयमाणायोऽरुणःसूर्यसारथिःसंध्यारागोवातद्वत्॥ आईप्रतान्प्रादृश्यंतेयथाग्रहणस्पर्शयदशायामग्रे
प्रक्रमेणलोहितस्तास्तथापर्वतनाभावेऽपरस्यानुपपत्तापूर्वपूर्वस्यधातुरागस्यस्फुटासस्तथेत्यर्थः॥ किंभूताःरुणान्तरानीमेवनिर्व
र्तितंएथग्भूतंसत्तदुत्तरजलाप्यंतराद्दृश्यमाणश्छिद्यलितंजलसंबंधान्मूलकुसुमगिरिवृक्षाणांयत्रतत्रतोभसभ्यंतनगतम
पिकुसुमंतन्निवृत्तानुन्मज्जतीतिवक्तारश्चेतिः॥ अरुणोऽव्यक्तरागस्यात्संध्यारागेरुसारथाविति निघः॥ ७॥ अथजलहस्तिनां

वेष्टमाह।वणगपूर्ति।।वनगजानामदस्कोधेनान्तीर्णाविद्धायतदभिमुखमागताः करिमकराःपुनर्निवर्तन्तेसमुद्रमेवप्रविशंति।।अथजलं
माह।।आतपेनरवितेजसाआहतस्पृष्टास्तप्ताविह्वलाःसंघाजलावस्थित्याआतपंदत्त्वासहत्वा।त।एवंनिजकःस्वीयःकरःशुंडा
दीयसीमेरार्द्रितंस्रजलीकृतंसत्निर्वाप्यमाणंतापंसन्पाकिंममाणंमुरगसंडलंयेस्तेतापसंतिशुंडानीतोरजलनवपुंसिवर्त्तान्तिक
रिस्वभावः।तथाविधपर्वतानावनप्रतिपत्तालामादातपसंवधाद्विवृत्तिरितिभावः।।त।।अथसमुद्रप्रवेशमुखमालिंग्यमाह।।
मंति।निम्नगानांसमुद्राभिमीनांभित्यर्थान्मुखानिप्रवेशस्थानानिमुक्तस्थलनतानमुखावनम्रागीणपद्मलनमित्तस्तोगमनंतेनर
ज्ञाभिधूसराणिजातानिकादंशानिपर्वतीयानांकृष्णेनांगेसंघट्टैःखंडैःकलुषितानिमलीनानिएवंसमंगस्पेवकृषायरसनमित्ता
संबद्धाःपांडुरांफेनायेषुतानिपूर्वपर्वतस्तोभज्यंतेयतंगाभिघातेननिम्नगाजलानीतीरभूमीरुल्लंठितानिपश्चान्निवृत्तोपरावृत्यधूली
संबंधात्धूसराणितरंगसहागतद्रुमभंगसंगात्कलुषितानीसर्थ।।तीरेभिघातवृत्तभंगानिलनलहागतास्तेकलुषितानिइतिवा।अथवप
सरापदिपत्नीनांमुखवरक्ताधूसरंकलुषंवनमतीतिनदीनामप्रसन्नतांसूचिता।२।।अथपर्वतखंडानामित्यस्तोगमनमाह।।रु
दंति।मलयभित्तिस्तात्पार्श्वेनागास्तत्खंडामहंतोगिरिसकटेषुपुनर्महंतेशैलस्पर्धयाकूटशमलयतटेषुघटिताःसंबद्धाजाताःसमुद्गता
नाविपर्यस्तास्तन्तिवृतोयत्रयत्रगतास्तत्रैवतमिलिताःस्थिताःसवाकृतरंगानावापीतीभावस्तत्रहिकिंभूताःकुभितेनपर्वतसंघट्टेन
लितनद्धिनाविह्वलाःदिशिदिशंप्रेरितानाकुलंयेस्तेतरंगाभिहतेस्तत्तत्खंडैःस्वसंघट्टेनतत्रैरिंगजामर्दिताइत्यर्थः।।
।।अथजलित्यागमाह।।तासन्तीति।छालिनस्तापःपर्वानःवासकनिर्मोकःकंचुकस्तत्तुल्याधूपत्तपर्वतपंक्तावाजलंस्याधूलनाभा।।रामा।
वनपुलिनस्मसुरबंस्वारयाणपत्तेमापद्मवनरूपणकाहंसाविकटाःसंतोभवलाएवंवास्तेसिंतास्थिरंयथास्योवंनिवर्तमानंबिभ्यंविस्मापण।।७३।।
भागछोघट्टलंतेनतरंगितंनिम्नान्ततरखाविशेषणा।लिष्टंयेषांतेपर्वतप्रकंपक्रासक्रमणजलनिवर्तनेक्रमंस्वाणमुत्पादितभावः

अतएवनिरंतंयथास्योर्द्धंआलग्नानिमौक्तिकानियेषुउलस्याधोगमनेसन्निधोसन्निधानेवमुक्तानांपतितत्वादतएवनिर्मलसाम्यंत
स्यापिविकटंधवलत्वाद्रवाविशेषणंशालिपृष्टत्वात्कचित्कपेनमुक्ताभविदुवितितलादिलसायः।।१।।।अथजलगतानांप्रत्यागमनमाह।एव।ह
तीति।।पर्वताद्यातनाहिमाद्धीमित्तःस्तस्तिलसंघातानभःक्षयात्प्रतिनिवृत्ताःपयवृत्तास्अतएवअवपतिताःअधःपतिताःसंनःप्रथमपर्व
तकूपेसतिकुपितमादीप्तंपुनस्तल्लिहतोनिहतनिश्चलंउदधिपुनरपिक्षोभयंतिस्वस्थानएवपतिताआंदोलयंतिकिंभूताःस्थिरकालेनक
पनिवृत्तावप्यलक्ष्माहृष्टाएतेनाधश्चलनप्रकर्षेणपर्वताभिघातप्रकर्षेःयद्वाविंध्याप्यकिंमातंदितिकृत्वाआलोकितानोनातिहरंताह
र्षेणासमुद्रादालनसमत्वंविहायपतनाज्जलावयवानामहत्वमुक्तं।।१२।।अथनलप्रतिमुद्रीवाकिंप्रत्युक्तंतीति।।अहति।।अथसतारंकिं
कृतरंनलंगाघनिर्जलंप्रतिनलमित्यर्थात्तपांतलेवर्तीणंदत्तेनयनेयेननलंपश्यंतीत्यर्थःएवंउक्तरीत्यातेवारंमित्रंनाघरूपंपर्वतंप्रत्यव
यंतस्थितंदंडाकोवामकरोवामबाहोआरोपितस्त्रिकल्पंतरायनंतथावामपंक्तिस्थंनलसंमुखंवीक्षमाणोयंनिर्जितिर्यगाननमस्थापितवामकरो
स्यापितिर्यक्कया।दक्षनासस्यतत्रैवासक्तत्वादित्याशयः।।यद्वउद्गतीतित्तियंग्भूतःसन्नापतत्स्थितानलदर्शनायमस्तकान्नलसमतादर्थयवामकरोरा
पितत्रिभमस्त्रोतिरूपंधारयन्अतएवविद्युत्समानंनतोन्नतंमणिशिलारूपंदृष्ट्वायस्मात्तथाआसन्नस्थवामभागेदक्षोत्कंठादक्षिणभागंवा
लमनादितिभावः।।३।।अथवतमिक्षुदक्षिस्वरूपमाह।सवीति।।वानरलोकःकपितोऽवसन्नंदरेस्थितावरलाःस्वल्पाःपर्वतायत्रेतादृ
शमहीरुहंतानिसन्तिधोसर्वपांपूरकृतश्चिलतश्चिक्षियतांवशेलानांसमुदएवक्षिप्तत्वात्।।तथापिसेतुपथोन्यदृश्यंतनवृत्तःखलुहेतोर्न
तोस्तेतापुनरत्रिरामधनुःकर्तिमन्मिसमुद्रस्तउनायनाकृष्टनवेत्थास्यैकवारंधनुर्नमनेसमुद्रस्यकृतमासीदतःपरंप्राणाएवयास्यंतीति
भावः।।यद्वामयंरामधनुःपुनरपिमानमयंनतथासतिपुष्पमानेवतायत्तथावसेतुंसर्वात्मनावधृतिरितिभावः।।१४।।सन्नारूपंभाविव
माहःमईतिःमदिरवाक्षीणिक्रीधोवलेःमाणिक्यःप्राशीमुखंलस्तीदुमाःपाडिजातादयस्तेयवरलंकुरुष्वएतंप्रतिवामिलिनानागंक

॥७५॥

खंदृष्ट्वेत्यर्थः॥३०॥ अथैनं समुद्रो नमस्कारमाह॥ नमीति॥ महीधरैर्मलिनानि यथा धौतानि समीपरंध्राणि खानि यत्र पुनर्नलकूबरेण धनदतनयेन धरणीधरप्रहारेण क्षिप्तमुष्टलितं सलिलं यस्य तथाभूतः समुद्रो नभसि तथा भ्रमितः आवर्तस्तस्तया दिशि दिशि प्रसृतया यथा महीधरेणा मानीतानां चरणभिर्मलिनानि धूसराकृतानि दिशांमुखानि समंसमंतात् चधौतानि जलसंपर्केण धूलीनाशात्या प्रसन्नालितानीत्यर्थस्तथाभूतेन एकस्वजलसंबन्धिना मितया प्रहारस्थाकर्षः समुद्रस्याकियान्कूबरेण दिङ्मुखप्रसादनं मंगलमपि धनितं॥३१॥ अथनलस्यघटनेकोशकृ ताह॥ जलेति॥ उद्भ्रमितेन समुद्रेणनिषमं आहताः ताडिताः अपिमहीधरास्तेनलनमाहिताइत्यर्थः केऽकृपरस्परंनमुंचंतित्तिपर्वतिनो राश्रयंतीतरर्हित्वापिविशकलिताः नभवंतीत्यर्थः किंभूतानलेनार्द्रसंतोद्यमानाः परस्परंलिलिताः अन्यदपिजलादिसंपर्केणमिलंतीति धनिः॥ अतएवाविध्यमानाविविधाग्रघमाणाद्यघटनमाप्स्यघटने स्थानस्थावकाशाः अतरात्प्रदेशाघषांतिस्मीभूताएतेनघटनपर्यंतमुक्तं॥३२॥ अथनदीमुखनिरोधमाह॥ षडीति॥ नदीनांयएवाभिगमस्तस्य समुद्रत्रवेशस्यमार्गास्तएवनिर्गमा अपिवाहिर्गमनस्थानि मार्गाज्ञाताः॥ अत्रहनुमाह॥ कीदृशावलाद्रटपतितेनमहीधरेणसेतावित्यर्थसमाक्रांतौ अवरुद्धौ अतएवप्रतिपथनप्रतिस्रोतसाप्रस्थितं सलिलंयेषांतेतथाचनदीजलानियेनवपथासमागतानित्तेनवपरावृत्तानीतिनदीमुखावरोधकत्वेनपर्वतस्यामुक्तत्वं॥३३॥ पर्वतानांपुनस्वभावमाह॥ णिवडंतीति॥ महीधरायथवयंनेचप्रकारेण धरणिधरायेनान्मूलिताउत्पाटिताभूमित्वाविपर्ययेनवप्रकारेण धरणिधराएवनलपथेनिपतंतिकिंभूताअधोमुखाअधःशिखरास्संतःनलमानविमुक्ताःसंतुसंगतिस्तादृग्यथित्तिप्रकारेण॥ अत्रनिमाणएनमाह॥ मूलगुरुत्वान्महत्तराअतएवाजोमुखाअप्यधोमूलजाताइत्यर्थः॥३४॥ अथनलस्यकारणावनकारणायुक्तमाह॥ वि ॥रामा॥ कृणंतीति॥ कसारिणःकपिवराणांमुखानितेरचलुडाकृष्टाविधूयमानाःसंताविधूनयंति आदोलयंतिकिंभूतामुखानिप्रसर्पत्तिप्रणिद्रेप ॥७६॥ प्रसिद्धेकेसरेखातंबलीद्धतंयत्कुसुमराटंतेषामवतत्रभ्रमतःकेसरायेषांतेएवस्थिद्रंयथास्यादेवंनिहितानिकुसुएमार्पितानिनखमु

खानिनखाग्राणियैस्तैरुद्बलहस्तिभिःकवलितकुंभाहरयःस्कुंडयादोलयमानाःअपिकुंभस्थलंनमुंचंतीतिकिंत्वांदोलयंतीतियथायथा दोलनंतथारंकसत्रमणमित्युभयोश्चरत्वे॥३५॥ अथजलवनकरिणांयुद्धमाह॥ पडीति॥ कुपितावनहस्तिनःप्रतिगजानांजलहस्ति नांकाधनदानस्यप्रसादितान्तानिवापरेभग्नकृतवान् पुनःकरिभिःकरेवापिपत्कुंभानपगालितानूकरप्राग्भारान्वंचित शुंडादंडान्कबलंलवणजलनाश्लिष्टंस्रवद्रेणमुखंयेषांतान्सतोडानतिकृतानपिलवणसंपर्कंविनानजानंतिशौर्यप्रकर्षकृ त्ता॥ त्रधानितिपाठे प्रतिगजानांवनगजानांगंधेनप्रधानितिरस्कारेपतितैःकरिभिःकरिन्यानित्यर्थः॥ इतिमहाराष्ट्रभाषायांवृक्षव नेप्यकक्षनं॥३६॥ अथशैलपर्वतानामुन्मूलनमाह॥ दरेति॥ दरवाःसमुद्रादुत्पतितानित्त्रासेनोद्भ्रमतोनान्धरणीधरान्कर्षंति लुलंथृत्वानयंतीत्यर्थः किंभूतानयमलकरतलहस्तद्वयनसपानिनमिचानिवक्रपक्षत्तीयेषांतान्अन्यापिपक्षीतथैवधृत्वावध्न तेतिधनिः॥ धारणहनुमाह॥ कीदृशाः दरघट्टितनिर्विचिष्पाटितःसनुवेध्येसासतारपिपत्तोएतेरवसनुस्यादित्याशयकृपावात्मा नप्रकर्षःकपीनामुक्तः॥३७॥ अथसेतोर्नलस्यवेष्टमाह॥ वंधेति॥ नकेवलंवानराअपितुनलोपिसनुपथंबध्नातिस्कादेकत्रिकू टलितःपश्चास्थितःपर्वतग्रहणायत्रिकूपार्श्वमपहायस्कंधसमीपेनपश्चात्तायःकरेतेनप्रसारितेनसमुद्रपातितोहरिस्ताउद्धि नष्टरित्वाग्रापितोमधरायेनतांकरणेरोलंबोत्वातेलयसमुद्रेनिःक्षिपतीत्यर्थः॥ अतएवतत्कर्णनिषण्णयथास्यादेवंसुश्लिष्टो चितश्चकुलःकुसरसरसमुद्गायस्परोलादानविसर्गान्निर्गतयाभावादिति तावः॥ केचित्पर्वतनिपातानियमाद्गलितत्रिकोवक्रीसा त्रिकग्रासोपर्वतग्रहणायप्रसोपितकरश्चतथाहरिस्ताउद्धीपितमधोस्त्रतिकर्मधारयेसवुस्तग्रहनलस्यान्यायासकृः॥३८॥ तगियाणा॥ विस्तारमाह॥ नमीति॥ वकुभिःपर्वतिर्नतिनंकपिक्षिप्तेविचंनस्थिरमिधानात्तोनतंत्रपतनालापूरितंवकुतंयन्मारीविवरंतद्विस्तार णम्पाधकंयथास्यादेवंसंस्थितःसन्नकाधरणीधरःप्रतिरणक्रियान्नातिकीदृशंविक्षिप्तपतत्वंनेदिधारेतसमुद्रंकृंव्यक्तेतथावत्तेणम

वतथविधमहीविक्रमवलोक्यतादधिकेनशिरोकेनमुद्यतीतिनलस्यविन्यासक्रमेशलं॥३॥नलस्यरत्नावार्यमाह॥सागरेति॥सागरेलब्धस्थाघो
नतलध्वसागरमलंघयंधराधरकपिनिवहंप्लाड्यंतितत्रश्रद्दृष्ट्वाविन्यस्यधरतामिमेनश्रिमाश्रिमःसेतुर्यथानलेनबध्यतेप्रभिनिग्रहीतेसाए
यपरतःसेतवपदार्पणेस्थानंभवतीतिदृढमूलंलब्धं॥ लब्धस्थानमितिपाठेलब्धस्थानमितिपदं॥४॥नलस्यत्वरामाह॥समंतिति॥समंकमठदंत
कोविमुक्तान्समुक्तान्समुपेयुषश्चमेकदेवाभागेऽस्थानपततोमहीधरान्समकंबध्नलःप्रतीक्षेप्रेरयतिकृतास्त्रित्वत्रत्रिनियोजयतिप्रसादिनायत्रयंतिनाएए
तिवसत्यंकृत्यंतीत्यर्थःपतत्पतिष्यत्पर्वतग्रहणंविन्यासस्यवनासुकालसोरुस्थमपिनलस्यनुइतिशेषः॥यद्वासमकंलवणनिमुक्तान्समकंमनेसमंतेप्र
यंतिप्रणागपततोवयंतिवितियथासंख्यमन्वयः॥क्वचित्समंयवनालोइतिपाठेसमंसमंमितिसर्वत्रान्वेति॥७१॥सेतोसमुद्रस्यसहकारितांदर्शयन्नाह॥प्र
यलमिति॥समुद्रःसेतुपथस्थमहीधरान्तलेनयद्दितान्नुदढीकृतानवलंवतेधारयतिइतस्ततोगंतुंनदद्दातितत्रबंधनेनसमुद्रस्यास्थिरत्वादित्यर्थः॥प्र
णागेऽस्थानेवलितान्वक्रीभूतानथआनीतान्तरंगभिन्नातेनयथास्थानंप्रापितान्दृष्ट्वेतिसमुद्रोनूनंरोतिएवपुरतोऽवष्टंभलालसलिलरुद्ध
लितःसन्प्रवर्द्धतेअग्रेसरतामवलंबतइतिभावः॥यथायथासेतुर्वर्द्धतेतथातथाऽग्रेसरतामवलंबतइतिभावःएषांरोधेपरिवृष्टेप्रियेरवं
नप्युच्छलतात्पर्यार्थः॥७२॥नलस्यबलातिशयमाह॥उज्झितेति॥हनूमान्यंयेशैलेमानयतिकीदृशंरविरथस्यचक्राणामभिसंपरिवृष्टेप्रियेरवं
स्यांतरं॥परिदृढेसहमितिपाठेपरिदृढंसहमितिपदं॥तंतंनामकरणेतंमितंहनूमंतंहस्तादुद्धावितंनलःसमुद्रेरवयंनिसंतोयंयोनितस्य
नसन्निवेशणात्पर्थः॥हनूमदानीतस्यतादृश्यंवर्तस्यदृष्टवानामकरणेऽपतन्महाकपेरवलंबनमयति॥७३॥समुद्रोलक्ष्मणमाह॥विद्रुमेति॥
नालस्यधराःपर्वतादरवीतिसेतुरूपंक्रमेलसनशीलान्श्लिष्टान्कांतिमतोवाशैलान्धारयंतिअवष्टंभंतिदृढयंतिस्थिरतामासादयंतिरि ॥रामा
पर्थः॥मम्लेषणाक्रीडनयोर्लसंकांतोवधनुःकीदृशंविस्तृतनासरसंकमलानिपद्मानिनिदलानिवायत्रतादृशानिशिरांसियेषांमितिवाग्रहणंविनापातालधरा
प्रफुल्लानिविस्तारवंतिदलानिवासरःकमलानिपद्मानिनिदलानीवायत्रतादृशानिशिरांसियेषांमितिवाग्रहणंविनापातालधरा॥७७॥
यत्रतादृशानिसरांसिशिरांसियेषांमितिवाग्रहणंविनापातालधराःकीदृशाःजलनिधिस्थाश्चालग्नाः तदंतर्वर्तिनइत्यर्थः॥यद्वाऽलमि॥

शार्द्रशालिक्षेत्रमिवाचरन्तः॥४॥तातरङ्गाणां॰रत्नानि॰सेवंधमाह॥रत्नेति॥तरंगाश्चबभ्रवस्तेऽपिपतत्तेनदिशिदिशिनीयन्तेःकाश्चारत्नछविविभिन्नतरा॰
ज्वलाःक्षतेषुतप्तमपिसत्वादवफलरसरसनीयफलेवनवृक्षोद्देशेहरिताःकपिलिंविम्बंहिताःमरकतनिवहायेषुअभिघातत्रुटितमरकत
खंडानावन्यफलमिश्राणानहीत्तलालपईतिभावः॥एवंवृणिनिनशंखकुलनपांडुरतराःफुलायेषुतेसमानरूपलक्षियंतेजलीयपर्व
तोपवस्तूनमेकीभावेनसमुद्रस्यातिशयउक्तः॥४७॥अथपातालजलोजसमाह॥घडंतीति॥वपनःसमंकृत्वेवध्वस्यमानसेवध्यमानः
शैलोयत्किंमात्रमेवयावत्प्रमाणमेवादधःक्षीयतेगिरिपातालतरंगाणांमुछलनेनजलस्फुरत्सत्तावन्मात्रमेवपुनरुछलनियक्रियते॥अ
त्रहनुमाह॥वाडवकुक्षीभवतमंभोयन्मूलसलिलेपातालजलंतेनपरिपूर्यमाणःसमंसछलतीतिवाक्यशेषःतन्नयुक्तंवडवाग्नेःसंहाभाःगणनामतीत्यंतीकृ
प्राङ्मथनिसंभवेकुटिलानिरन्तरंवेडीकृतानिनीलसुरवानियस्तानिएवंविधस्थानालिंगिताःसंतोऽपसरंतोयतस्ततोदालाय
मानामहीधरायेप्यस्तानिएवआदोलंताःधूयमानाःसमुद्रायेप्यक्तायथायथमर्थःपर्वतपतनोत्थितकल्लोलाभिघातेनभूमिप्रमान
मुरवकुलान्युच्चायविशीर्यंतिसंतोनिर्गतानिरन्तरस्थानेनाएवमेरुमलयप्रभृतयस्तत्रगिरयःभरंवाढुमूलशाखाद्यत्कृत्यनय
तस्ततःसंवरंतिएवंसंतिसंस्तततरंयथिष्यवरंवरितसुरविमानजलधरपटलंवलनादिनाछलितस्फुरत्तरंगातिक्रमाणांनिःक्रियस्य
पिनसंस्थेपत्रेसंततस्यशाश्वत॥५१॥अथसंतरोद्दंडत्वमाह॥दधिछलेनवंतिःवाडवाःअर्णनागनअर्णवाउद्धितःसमुद्रयायः॥५०॥
त्रएवंसकलंव्याप्यअर्द्धजरठाणांकठीनांहृदयमुरश्चमनसेवकुर्वनिष्पत्राआनंदर्द्धमित्यर्थःएवंअर्द्धअवपातिताःक्षितिमहीध्र
यत्रअर्द्धविछिन्नाःशिरोवलयाभवंतिघंतिरित्यर्थः॥एवमर्द्धमर्द्धविछिन्नेअपसारिनिमज्यंतःस्निग्धंरसातलंयंतावत्स्वछं

तस्थौ

नपर्वतस्थैर्यनत्वाद्येनसंतेषांमूलत्वमुक्तं॥५२॥अथसंतोऽलिनंतिरोधानमाह॥स्निग्धेति॥इरंव्याप्यविद्रवेणितेसागरेसेनुप
थानिर्मिनतीतिछप्तसएवसेतुपथःसागरनिवर्त्तमानसलिलेनप्रेर्यमाणःपूर्यमाणःसन्तोऽरधइवदृश्यंतेअयमे
वः॥तिग्मपर्वतानिद्वातद्विधाभूतेसमुछलत्यार्णवमुछलनात्सेतुर्निर्मितइवदृश्यतेसमुछलत्स्वाभाविकजलत्वात्परंपुनस्तछलत्यप
रापरसमुछलितेतदपसलिलंगस्तमित्वास्तोकंस्थैर्यमिवातंतनोमास्तंवर्षः॥५३॥अथमहावराहस्यवरुणगजस्तुतिभिरणमाह॥अ
थेति॥अपिःसंभावनायांतिरिनिःपातालमपिमर्यादीकृत्यनुसहनरसास्यपदवीमुपरिपूर्वपुरातनानिरवणेनिस्तुस्थानानिनिर्यंती
तिणांततोपिमहत्वादितिभावःतदेवाहकीदृशाःघनिमरूपस्यालनादेनादुष्पितानोद्गतोत्सांगमनस्यस्यचछावाएवस्थि
द्यातोयस्यः॥तिग्मरत्नातयधस्तज्जलहस्तिनःनयंतनत्रप्रविश्यतिष्ठंतिदिग्गजाःप्रवेष्टुनशक्नुवंतीतिमनस्यापिगम
नप्रतिबंधकत्वेनातिनिकृष्टत्वमुक्तंपितपत्नेदिग्गजानागमनस्यनिवाताःपरिपंथिनोहन्यंतइतिनिकृष्टवित्
वडुरधितावितीपिदत्तोऽवकाशस्थानंयस्मिंतत्तस्मिंलीलत्वात्वस्तुतस्तुउरधयेदत्तोऽवकाशोयस्मात्सएवतत्रनविश्रामाप्ते
नमहत्तरत्वमुक्तं॥५४॥अथजलस्यनानारूपतामाह॥क्वाऽमिति॥एषाएवंस्पसलिलंमहीधरेणमपिनंसत्युत्पप्रमानमपि
तप्यस्मात्तथाभूतमिवतातंमथनंकिमाह॥क्षीरेधातुरागेरिकादीनांतटस्पसरत्वलनात्मूरसफलुवस्परागाःतेहित्यं
प्रस्थयथामरिचयामपिप्पलीमधूकपल्लवादिरागंतायतेतथाप्रकल्पनेतिरिगिरिकरागाइत्यर्थःएवंपर्वतीयउमाणंभोगेना
पतनक्रियोजातेनखंडनतुवरकषायसमुद्रिमादिरूपयामपिमधूकदिखंडार्पणेनलवणायनासोरनवेतिसांप्रतंवरस्तुत्
यायास्त्रीत्यमरःतथावपूर्वमपिमहीधरेणमथितस्यपुरःसरयाभस्यंप्रतिसलिलस्यतत्ताम्रकषायसुरभित्वमुक्तंभवेत्
पत्रसंग॥५५॥अथसमुद्रसनोरेणसेतुत्वंघर्मा॥स्वच्छेति॥सेतोविरलास्थितंव्यवहितास्थितंधराधरेणनिरंतरंयथास्युरि
संचालयतितथारविशार्णवृत्तिनाश्रितरत्नयत्रतथाभूतःसेतुपथःपूरितंसविस्तरास्थिरःसन्यद्यप्तेपवनेनपतनाद्यजातसंघट्टेस॥

नेणसेतु पर्वतानांबलनेनपरस्परमिलिना छिद्ररहितेनबाबकारापूरणादंतराल विरहात्सुष्ठु सेतुरूपघटतेइत्यर्थः॥५६॥
अथसेतोरनिष्ठुरणायुक्तमाह॥पइट्ठेति॥नुशब्दोवितर्के॥पविद्धेत्यत्रोक्तप्रायोवानलपथः कपिभिर्नलेनेतिशेषः॥५७॥
तिनुसमुद्रस्यार्थतिक्षिप्तनिमित्तैः पर्वतैर्यानिमितामलपालूष्यतेसमुद्रस्यजलंघटतेस्मसमवायसंघननुसातलाकृष्टितएवसि
एवनिरंतरंनियंत्रितथावोपरितःपतनमलयाद्यानूर्णितासलिलंतालाकृष्यमाणंपातालादुत्थानंवर्षतोनिमग्नविनिर्धूत
तुंनपातितंसर्वत्रसमानरूपत्वात्तानराणांनलस्यवशीभूतत्वादित्यर्थः॥५७॥अथपर्वतानांसर्वत्रतुल्यरूपत्वमा
ह॥आणेतिं॥गणनोद्यधिसलिलंछप्पतउ[redacted]स्तंभनमलंघनमलंघनंतयुन्मीलितंतस्तिक्षारेणाम्बधिरूपधो
स्यादेवसंस्थितसन्तेकोधरणीधरःप्रतिरुणद्धिव्याप्नोतिकोदराविलिप्तःपतत्पर्वतैर्दिग्भूतसमुद्रप्रदेशंव्याप्तयावत्तस्मा
नवतत्पनिधमहीविनरंबलंकिंतत्रधिनकीलिकेनमुद्यतीतिनलस्यविश्वासोक्तः॥५८॥नलस्यवनपक्षपा
छलितत्वात्सलिलंविमुक्तरसातलनभस्थलंघटपत्ततुष्टत्वात्रिदशैर्दिनभसलिलसमतलेषुघर्वतजालंसमंतुल्यमेवघटपतनिरं
तरंवर्षणेनालिंगितत्वात्तथाविधत्रयस्यासंभवस्तत्रपितत्रकृत्तमितिसमुद्रकर्णधारोवर्तत्पर्यंतस्थात्रयस्यापिपर्वतमयबंधस्व
रूपनिर्माणेकौशलंदर्शितं॥५९॥अथसेतोरापेक्षनमाह॥विलंतेति॥समुद्रःसेतुबंधंवीक्ष्यतितरंगाभिर्घातनंदोलयतिकिं
कृत्वारसिताकल्लोलकांत्वाकृत्वासंस्तभ्यारोपेक्षंकृत्वासंस्तभ्यारोपेक्षंकुंजरंद्रव्यथानववर्षकुंजरोवधनस्थानेस्तंभरसिलावीक्ष्यवा
यतिउत्पाटयिष्यामीत्यतिसमुद्रोवारिंकुर्वन्कलत्रकंभवनंनित्यसंचारशीलत्वात्समुद्रंक्षीरकंवेलक्षारंगस्तंवान्त
रेणालानेननिगलितावद्धगजोप्यालानवद्धोभवतिसेतुबंधस्थोवा[redacted]स्तंभनमलंघनंतयुन्मीलितंतस्तिक्षारेणाम्बधिरूपधो
स्यादेवसंस्थितसन्तेकोधरणीधरःप्रतिरुणद्धिव्याप्नोतिकोदराविलिप्तःपतत्पर्वतैर्दिग्भूतसमुद्रप्रदेशंव्याप्तयावत्तस्मा
नवतत्पनिधमहीविनरंबलंकिंतत्रधिनकीलिकेनमुद्यतीतिनलस्यविश्वासोक्तः॥५८॥नलस्यवनपक्षपा
छलितत्वात्सलिलंविमुक्तरसातलनभस्थलंघटपत्ततुष्टत्वात्रिदशैर्दिनभसलिलसमतलेषुघर्वतजालंसमंतुल्यमेवघटपतनिरं
तरंवर्षणेनालिंगितत्वात्तथाविधत्रयस्यासंभवस्तत्रपितत्रकृत्तमितिसमुद्रकर्णधारोवर्तत्पर्यंतस्थात्रयस्यापिपर्वतमयबंधस्व
रूपनिर्माणेकौशलंदर्शितं॥५९॥अथसेतोरापेक्षनमाह॥विलंतेति॥समुद्रःसेतुबंधंवीक्ष्यतितरंगाभिर्घातनंदोलयतिकिं
कृत्वारसिताकल्लोलकांत्वाकृत्वासंस्तभ्यारोपेक्षंकृत्वासंस्तभ्यारोपेक्षंकुंजरंद्रव्यथानववर्षकुंजरोवधनस्थानेस्तंभरसिलावीक्ष्यवा
यतिउत्पाटयिष्यामीत्यतिसमुद्रोवारिंकुर्वन्कलत्रकंभवनंनित्यसंचारशीलत्वात्समुद्रंक्षीरकंवेलक्षारंगस्तंवान्त
रेणालानेननिगलितावद्धगजोप्यालानवद्धोभवतिसेतुबंधस्थोवा[redacted]

॥रामः
॥७५॥

वेणांतयासेतरेकमायांतिनलईलातत्रवाप्रेरणाब्रवेमाभिस्तपटतंनवरंवपरस्परंसंबध्नंतइत्यर्थःमिथोमिलनादेवदैर्घ्यरू
पाद्दढत्वमित्याशयः॥६१॥अथसप्तभिरस्यशङ्कमाह॥पइट्ठेति॥धरणीधराःसमुद्रपतंतीतिक्रीदंत्यःस्त्रियोभुजेषुपतिताःएवंविधप्रकीर्णानि
लानिइतस्ततःक्षिप्तानियेस्तेतत्रक्रीडतांसमुद्रलीलानामुच्छलनात्विप्रकीर्णरत्नानांविस्मरणशीलिनीरत्नासंतां
द्यप्नोषांमिसूर्थः॥एवंनयनदर्शनविसक्ताःकिन्नरगणाःयेषुसमुद्रपतितेत्यभिमुख्यात्अधऊर्ध्वंनःपर्वतपतनादलित
गणउन्नतंसतिप्रदृश्यतनदीनंस्वंयथास्यात्तथारसत्तीमर्थःविकुर्वन्विवनदीनातीव्रभयंस्यामीसमुद्रःक्षिप्यादिसर्वदिक्षं
तस्मूलतोमोक्षयन्निवनलेनेत्यभिप्रायेणयन्निवपरावर्तनेप्रान्तस्यबलनस्यप्रतिभयापत्तीनांनयमप्रकाशतीतिभावः॥६२॥
अथमणिप्रभानामुद्गमंआह॥भरेति॥रूक्षाविद्धपर्वतपतननोछलितःसमुद्रस्वस्पर्वतानांवामणिप्रभाभिश्चियतइवतुष्टोवि
प्रकीर्णतयाप्तत्वात्पतच्छिधरणीधरैःकृत्तभिन्नोगिरिकाश्मसंबंधात्धार्यतेप्रकाश्यतइवस्वव्याप्त्याउच्छलीक्रियमाणत्वात्
उछलनेनक्रियद्भंगत्वात्रनिनिवृत्तसन्रुध्यतइवनिजप्रसरेणविच्छ्यमानत्वात्भिन्नपर्वतपतनाद्विधाभूतःसन्यद्यत्
यएवीनवतीवस्थीयमानातएवत्वात्मणिप्रभामिरितिसर्वत्रयोजनीयं॥अत्रोत्प्रेक्षयासंपन्नुष्टयपिमणिप्रभाणांयाकुलत्वमो
त्पत्तंगाद्यत्वंयथासंख्यमाधत्रयेतृतीयपादिरूपणत्रलाक्रूरत्वंसर्वत्रनिमित्तमितिध्येयं॥६३॥जलवनगजयोःसंबंधमा
हाकरीति॥करिमकराणांवनगजानांयानिवहाःसमूहास्तेकरैर्वसमूहंआपतंतिउत्प्रेक्ष्यपरस्परंमिलंतीभवंतीत्यर्थः॥करिम
कराणांकिंभूतानांजलभिन्नपक्षागरस्यविपंनलंतत्राश्रितानांतदानीमुत्पतितानांसागरजलमाश्रितानामितिवा॥कर्मधारयः॥य
द्वाविषासिक्तानांजलंप्राप्तितानामुपविष्टानामित्यर्थः॥यद्वाविषवत्करलवत्असितानामुपविष्टानाविषवत्तःप्रसितानां
प्रथमानामितिवा॥यद्वाविषाशितानांविषंजलंप्राप्तंतानांनाशितानामित्यर्थः॥यद्वाविषासिक्तानांसगरजलंप्राप्तस्तु

कृत

संतो बलंतो वक्त्रगत्यो विषमा नतोन्नता अतएव महानद्यनांस्रोतांसि नवंति तेषामपि तृप्तकारत्वात् एतेन सेतोर्जलस्यवमहत्व
मुक्तं ॥७६॥ अथ सेतावशिष्टभागनिर्मिमीसंधानमाह ॥ इति ॥ सेतुपथः समाप्तस्यसप्तयोजनस्यशेषो नोदंतिसमाप्तश्चजातः
त्यर्थः ॥ कुतः सेतुरित्याह ॥ कीदृक् द्वितीयावकभागात्मा वितेनेतिनिमित्तेसप्तयोजनरूपमंतरंयत्रसुबलेनसहांतरालदशोयस्यसागर
स्यांतरालदशायस्यसागरस्यांतरमवशिष्टं नागप्यत्रतिवाअतएवईषन्निम्नसुबलमहीधरस्यांतरालदशायत्रतथा ॥ अयं
भावः ॥ एवंपार्श्वस्थितापांश्चप्रतिसेतोरमनप्रतिबंधरक्षया सलंघतातिमिनाएतिसतिसुबलांतरजलभागासेतुसमा
नइतिसर्वेषांतात्पर्यतइतिमतानांमत्स्यमुक्तं ॥७७॥ अथशैलानांदृढीकरणमाह ॥ ताहीति ॥ सेतोर्निरंतरंसंहितमध्यविषमसंधि
तिसमीरयनत्रयमशैलसुखदृढीकरणायतूलायधुनेतिशब्दातत्रशैलायतिनदएसकलाप्युदधिः प्राक्तनासलिलेनपरि
तासकलघसधायिनइत्थंभूतःसन्विरंणनिर्वृत्तोस्वस्थानमागच्छतिप्रयमर्थः ॥ टंकरणायविशंकलितपर्वतोदलनसमो
दलनेतन्मसमुद्रस्योपीतिसेतुकृतोयद्यात्तज्जलंवृद्धिंसीयद्यातदुछलननसकलापिमहीलाव्यतइतिसमुद्रोदलनसमोदा
लनपातितयाविरएवतज्जलस्यनिरुत्तिरितिसेतोर्महत्वंतनवनलस्यमहाबलत्वमुक्तं ॥७८॥ अथसिंधोः स्वल्पावशिष्टत्वं
माह ॥ लघ्वीति ॥ लघ्वकृतमल्पावशिष्टंसमाप्तकल्पत्वात्तयत्रघणोमीश्वरहातनहार्षतनमपिनिवेशनिपातितस्यशैलस्य
प्रहारणाबलमानोत्पीलायमानःसमुद्रःसेतोःसुबलस्यबभ्रंतरालेधनदीप्रवाहरूपमुद्गीर्यउपचितःघल्यतयाशैलप्रहारात्
भिन्नउत्पन्नस्तेतोःसुबलस्ययानदीप्रवाहायमितिसदृहविषयभूतइत्यर्थः ॥ मुक्तमितिनिर्वर्णनीयइति भावः ॥ ७९ ॥ अथरावं
तरान्तमाह ॥ जहतीति ॥ वानरसैन्यैःसेतुरूपसंक्रमस्यशिखरमयभागोयथोयथाक्रमेणयुतनिष्पाद्यतेतथातथारघुपुरवस्यहस्तादा
रभ्यतेतथातथाक्रमेणपाद्यतेदिधाक्रियतेनेदंपदंयतिसमुद्रसेतुःकेनापिकर्तुनपार्यतइतिमाद्यः ॥ सागरजलमपिपा
तेनतत्रणेहृदयमपीतिसहोक्तिरलंकारः ॥ हस्यस्यसमुद्रजलनोपमानादीरत्वाभीरत्वंसंवृत्तं ॥ ८० ॥ अथसेतो समाप्तिं

हरःपात्रालेनेति ॥ स्थानास्थितोपिवानेरपतीतोपिसुवेलाधरणीधरयोस्तंत्रमस्यपुरेणतिनसुखमयंतत्रकोणिसुवेलएव
नरःसपथः ॥ कीदृक्पातालमिलितमूलेयस्यतिदृढत्वमुक्तंकृतघातोमाटनसतिनाएसपथेनस्थास्यतिसावरपुत्रमुखवाद्यावियवस्था
पितइतिपूर्वमनुसाएनवाजमितिभावः ॥ अनंतरंदक्षप्रयुक्तवक्षिनलमस्वंदितसत्यसरसीस्नातायत्रतथातिसरसतयासतुसंघट
नसमानश्रीरभितः ॥ ७५ ॥ अथमंत्रीवारीनांसेतुनिष्पत्तिज्ञानमाह ॥ मलतीति ॥ मलयाभंगःकटःतत्रतेनवास्थितेनतीरतरु
निकरवर्तिनावानरपतिनापक्षिमथरमस्तरुदिनिर्मुक्तन्यरमणयद्यपिश्रमशेषस्तत्रतेनसमंशेषणप्रलंभणतिभा
निष्पादितःसेतुपथःरूपीनलेनलंघनसमुसिद्धिन्मानस्तत्रलंघनेनज्ञातकथमन्यथाएवविधंशष्टवरमावरपुरीति
भावः ॥ अतएवरूपीनावष्टंभकपिरवज्ञानातीतिप्राधान्यमसुग्रीवस्यज्ञानमुक्तंनतुरामस्यमत्स्यास्थेनेतिपरोक्षप्राज्ञा
निर्वाहइतिप्रभुशक्तिःकृतएलस्यवतोवदूरूपावलंबनरूपीनामितिबलबत्वमुक्तं ॥ यद्वातायद्दूरमपितत्तत्सेनिहितमवपरंतु क
पिनिर्वंधानाद्भुरगम्यत्वेनशंकानुमेयमितिसुग्रीवस्यैवबंधनमहत्वमितिभावः ॥ ८२ ॥ अथसप्तदस्यर्द्धिधा भावमाह
आस्तमिति ॥ सप्तदसष्टःपुनःपुनरप्यनाएवमसमुद्रजलवतीत्यध्याहारः ॥ तदनाहाःप्रारब्धसमाप्तानलपथसंबलएवार्थ
तएवयथेःईषदुत्तितसतिसेतोस्त्रिनागनाविषमाःत्रिषष्टिनागात्रयेणविसदृशाःप्रथमभागरूपसेतुरूपत्वात् ॥ यद्वात्रिधाम
विषमंकिंचिन्नलपथंत्रिधात्रिप्रकारकंत्रिखंडरूपंपथःखंडत्रयपार्श्वधारकपुरतःअतएवविषमःसमाहतइतिद्विधा
पार्श्वयोःखंडरूपस्तंभसंतानमित्यर्थः ॥ ८३ ॥ अथसेतोःसुबलार्थंबलमाह ॥ मलयेति ॥ नमन्मलयाविभिरानुलिंग्नि
बलंतोवानराणांनरणांवनंतोवितेनुरप्रमलयावष्टंभेपिसुबलावष्टंभेनस्थिराभूदितिभावः ॥ कपयुपदेव यथोपर्यस्पा
नःपतिषुरिमाइमेपार्श्ववर्तिनोमेप्रयंतमलयाद्रयश्चसुबलपर्यंतमसनुरितिमहावाक्यार्थः पूर्वस्तंपतितेतरांति
विस्तरः ॥ एतान्यंथसेतोरुक्तगतामाह ॥ दोसईतिसेतुरूपाणमहापथतइहाधिक्तोहिदेवीकृतोपुष्पकोविमानोयं
त्रतथाभूतेननोनमत्रिवहेपतअत्रोत्प्रेक्षातिविरूपमोहकिमतमध्यऽहमुष्यापतअतएवविषमविवहेसतअथ

DR BHAU DAJI

द्रुमाः दृश्यंते कीदृशाः कुसुमितः सेतुप्रतिरुद्धजलत्वेनरुद्धेस्रोतसि यत्वात्तस्य धूम्यमानायः सागरस्तस्यसलिलेन ईदृशैः कुसुमनिवहैरुपेताः
वैभ्राजीलासप्तलपत्रसलाङ्गलनामधेयैरुपेतत्वात्तएव पार्श्वमहीधरेषु प्रस्फुरन्त्रिधूयमाणानिसंतिदृश्यानि भ्रमरैराकीर्णा
णित्यास्थितानिकिंवाकृत्यानियथामितिसंतोदृश्यमुक्तं॥४॥संतोमस्फटिकप्रदेशानाह॥मिथीति॥कुत्राविस्फटिकशिलातलेनरुद्ध
द्धिताः सेतुवधावकाशान्प्रदेशान्मध्येछिन्नाः सेतुमध्यस्फुटिताश्चदृश्यंते॥अत्रहनुमाह॥कीदृशास्तिमितस्यनिश्चलस्यादध
स्तच्छायाः समानभासः स्वच्छत्वात्तएवरुद्धत्वेनाधिक्यात्तमिदंस्फटिकंसेतुमध्यंनप्रसरतीतिनिर्धारितभावः॥नवजलाधिकत्वस्य
मूलंनमूर्यंस्फटिकमौक्तिमितिवाच्यं॥यवछिन्नस्यतस्यापिश्चेत्यादित्याशयः॥तदुक्तंविष्णुपुराणेविरुद्धानांजलानांमिलां
दिपुनःसंभूतामहीधराणामंतरेमध्येप्रतिताःस्तब्धाधरमाप्तानां महीधराणामंतरेस्थितं कतिपयंस्फटिकभूभागस्यस्फुरंत्र
मज्ञानमूलमितितात्पर्यं॥एतत्तत्कृतएवनिपात्यनियमात्॥अंतरेपतितमहीधरायतांतएवश्यामतयास्तिमितोदधिसदृश्यः सा
नान्पतएवसेतुवधप्रदेशाः॥अत्राप्यमदृशस्फटिकशिलातलघटिताः सेतोमध्येस्फुटिताश्चदृश्यंतेइत्यन्वयः॥स्वभावतश्या
मलसेतोःस्फटिकेनुविद्रुमनिर्झरमाःस्फुरित्वमुत्रसितमितिमदुक्तीतिपथाः॥२२॥सेतुरिराणा घनसारः॥अहिमेति॥शिरव
रिपतहिमालयस्यमलयस्यस्वशिखराणिनलपथघटितान्पपिसंतिस्फुटंजामंते॥अत्रहनुमाह॥कीदृशानि॥हेसपातनत्रय
स्थगितानिछन्नानि॥एवमदितेनवसेतुनेधानिसत्यावुर्वरणामलयोयत्तस्यापरोणामलयोयत्तस्यप्रानुमिनिरितिनानो
वर्तनसंकीर्णत्वेनेत्यर्थः॥२३॥संतोरूपयित्वाहरीसेनारमाह॥प्रतापेति॥सागरस्यबलाद्बलात्कृत्यजलंतन्मागात्सेनावपिस्फुटंविस्तारायधा
तयजातासेतुरुद्धाद्विकृत्यर्थः॥दृष्टाःगतस्यापनिवृत्तमानस्यपयावर्त्तमानस्यजलस्यरयेणधूम्यमानास्तानिघातनरंलायमा ॥२४॥
नाःजलं॥अरुणतिपाठेतथाभूतजलत्वरयाकरिमकरादिनाधूम्यमानाइत्यर्थः॥एवंप्रयाताःसलिलेहस्तेनसमगाःसमुद्रेणसंगताः॥८७॥
लेनसहतेषामपितत्रगमनादितिभावः॥यद्वाबलात्तटंतद्रूपामार्गशैलस्तुरूपिसमुद्रेस्फुटतटमूर्तिरित्यर्थः॥२७॥संतोसि

हाक्यस्थामहाबलेतिपनसेणीणीलिंहाद्यपेतेः किंभूताः सेतुनियोजनकालशैलस्यातिक्रमेणाकर्षणनपतितजलइत्यर्थात्॥अथ
सलिलेनआर्द्रितानामतएवकृष्णानांसरसानांतरसांकोटराणीयाः किंविशिष्टाः॥पुनरेवसंक्रमपार्श्वस्थिताः॥आ
द्रुमस्यागरवर्णोधूमारुणिमशब्दत्वादित्यतोपिसंतोरुक्तंगत्वमुक्तं॥२५॥प्रथमजलवरसारप्रतिरोधमाहुपुनरिति॥सर्वत्रापरस्परु
धिकाधिकर्णाक्षमामित्यर्थः॥ऊर्ध्वंस्तब्धाजलस्ववराजलसिंहाद्यैःपुनरधिकुलग्रहणेस्वात्पक्षिगणानपश्यंतिकिंभूताःपूर्वापरोदधी
नादृष्टतद्भागाविपर्यायेपूर्वभागोमध्यात्पश्चिमभागगतास्तदुभयत्रापिपूर्वभागमध्यवर्तिनोसतोनाप्रतिपिद्दृक्षवः
सरणातीरगतंयथांतथा नूनाःसंतेःस्वस्वस्थानपरावृत्यनभागंछंतीत्यर्थः॥एतेनसेतोःस्थलस्थस्फटिकशिलासुरताश्रांतानुगतमा
त्रासन्नतामसूचिता॥२६॥संतोमलयसुवेलोमंगलधूम्राविसाहादयइतीतिसंतोकथंतर्हिउत्तरस्फटिकएकंतन्नास्थितोमहे
मलयसुवेलोधूम्राविधूम्रस्तान्विदधतेः॥अत्रापिसन्तोस्तनयत्रांतयाधूम्रंरयंतरतिसमाचरन्॥धूततोल्पसाहः॥किं
शाखांछित्वरंयंयास्तोएवंधातुमिर्गरिकरातास्तोएवमाद्यैर्नविधूतायालिताधवलाविरिएवपदंकृतामत्रतोधूताधूम्र
कुमालक्तकपिनतास्रःपताकावांश्चनवतीसाशयः किंबनेनवृक्षवनंनिमत्वाहनानापर्वतारवनाना धातुरूपाहतिसर्वत्रवर्त
लमितिवा॥२७॥अथसेन्यप्रयाणमाह॥अथेति॥अथसेतुक्रियानंतरंकपिसैन्यंचलितंलंकामवरुद्धुमित्यर्थः॥कीदृशं॥निर्मितः
सेतुपथायेनतत्रएवंसेतुपथाद्यथाधिरूढाः॥अतएवस्थलसमुद्राइहप्रकाशंस्पक्तामहीधरायेनतथाव्यपदेशयुक्तं
शैलनारतास्थिताःस्थितंतत्रतानित्यायतिनाइत्यर्थः॥एवंकृतातीरावस्थेहस्थेनिहितमर्पितंरणेसुरक्षयेनतिसेतुसिद्धि
मंकालमनाद्यापकेसयाराइसाहाधिक्यप्रापनाद्रिनिवलंतोरामस्यमार्गविघ्नपरिणतदानोमुक्तोद्यमेनयात्राक्रमनोविघ्नदि
क्कालबलतारामणेनिहितंरणमुरक्षयेयंयेमितिपिनेस्थिरं॥२८॥अथकपिनांसमुद्रदर्शनमाह॥वानरा व्यतिक्रामंतःसेतोसमुद्र
रुद्धेरत्नेत्वाकिंभूतंसमुद्रंरणेसेतुनाधिरूढाहनुमदादयःरत्नरूपितोल्पीकृतोनिक्षारोयस्यतंयदिदंदृश्यतेतन्नेदुरुद्धप्रतिरोधनेस

परन्तागपर्यन्तानिपतिसेनविस्तारयुक्तः एवंचयावत्पुरेवननिधापितंनाशितंमत एवैरूपलक्ष्यंभवछिन्नमत्स्यीकृतेपनीयंयत्रयद्दिशीयउ
घानलःपतितस्तत्रशरावणादितिसेतोरामूलत्वमुक्तं॥२२॥यात्रायांसिंधोरनुकूल्ययुग्मकूनास॥संवर्तति॥उभयतश्चयाप्यावद्वसंक्र
मश्चसूपेनलपथयानरवलसंवर्तीतुल्यस्कंधेनसंधयः कीदृशाश्चकुलद्रुवलानिक्रमलतानियत्रहयारूपसत्वात्॥एवंसुष्ठ्यमरकृतावि
कृतिपत्रीणांहस्तसंवंधिनःस्पर्शात्॥निघातोयत्रएवंविस्मृतमिलितंनिशलयामियत्रताद्दरिसमानरूपत्वात्तथायसमुद्रायपर्वत
पिःसमंसेतुवस्तुनामतिस्निग्धेनसमुद्रेणासंसेतोरेवमूलत्वमुक्तं॥२०॥स्वरईति॥एवंसतिविशीर्यमाणःकपिसंचरणक्रमएवंविधु
तोमहीधरायत्रतादृक्सेतुपथोनमतिउपहिमाद्बाहुल्यात्॥अयावगाहितमात्रंतंपातालयेन॥प्रासूत्रत्वात्कपियंत्रणाद्वा
तयाविधमर्यादंसेतुपथंसमुद्रोधारयतिरुतिसर्वस्थाम्नासंवलनगुरुत्वमतिशयितमितिक्रियाविशेषणंगौरवयुक्तमिति
सेतुपथस्यना॥युग्मकं॥२१॥सेतुःसमुद्रकरस्थमाहासंवृद्धेईति॥सेतुसंक्रमेआवद्धःसंचक्रेसमुद्रोनित्यंवसतोरेवमूलनाशंसं
चालयतिकल्पालाघविघातेनाशेलयतिरत्यर्थंएवंपरिसतोरंवतरंगरूपस्यकरस्यसंगयाःप्राग्भारमेकदेशंधारयतिनित्यंक्षे
लासेवायत्रकरेवनगजइवयथास्वंआवद्धंवनगजोनिवंसंस्थेनुचालयतिनुत्साघ्नायमथतिएवंतदुपनिजनायकरोध
यतियद्दासमुद्रःस्वस्थेवनित्यंमूलेचालयतितरंगकरयुगंधारयतिसेतुनाशलाघवंधनमूलकृतमाक्तंएवंशानाद्यावन
तेपिनिर्तुमारब्धितयानित्यंवालयतिरुष्टेइवमुहुरुपयतीतिगंभीरासमुद्रोकरतरंगयास्तत्रसंक्रमयास्तत्प्रमितिसेतारनिर्त
र्यसमुक्तं॥२३॥अथपरावणमनमाहउत्तीर्णाश्चसागरमित्यर्धांतरंकिमर्थंतोलंकांप्रस्थिताःतत्राहसमरश्लाघिनःसमरेश्लाघनंजागरूक
मानंयेषांतेसमरश्लाघिनःसमरेश्लाघनंवाछंतस्तावदेवपरंगंतादृतिमनसंबरंतुयाहयेसवितः एवंपर्वतोलंकावनस्थंधातिनि
र्दिनानिकृतलक्ष्मणनिपातस्थितमहीधरोणांनिर्दुधावयेतःसालमंतरतिक्रमिष्यामोत्रात्रिरात्रमनस्यएवंकालक्षमपिनापजिगत्यंतर्णत
शिवकारीत्युक्तंशीघ्रंशीतलेचूर्णेनुषारनिकरेरहसीतिविश्वः॥२४॥अथमुक्तसंग्रामिणोहः॥पत्तेतिःनकेवलंसागरमुत्तीर्णाःअपि

सुवेलस्यांशंप्राप्तास्त्रकूटंस्कंधमुपेत्यनानीतानोत्तंसनयनपारणानांपूरितानारीनामुदितोमोप्यावनोद्देशस्तत्रदेशेयत्रराक्षसीनारा
जातातत्रनामत्रेवानीयरणेपितत्वात्तत्पर्यंतएवेत्यर्थः॥एवंचालस्यंतरणेपिकेपूननिषसादनासंत्रासमतयापविष्टानाजलधरणानरणामोर
णमोहितावनलतायत्रतंजलंनिपायजलधरायत्रमुपवनोपनिश्रंतीतिनिर्दलत्वंतन्वपरंप्रवेशाभावकृन्नवरंवनेस्थंतीत्यर्थो
पितत्वात्प्राकृपीनामनयत्समुक्तं॥२४॥अथरावणस्यराक्षसानामनादरमाहासमुद्रणेति॥उदधिसमुत्तीर्णेकपिसेन्यं॥प्रविश
तिःप्रत्यहंनवनयनरणनाप्यवंचितोनिष्क्रमःसुवेलातिक्रमस्तुपायस्यतयाभूतंत्रत्वोराक्षसलोकेराक्षसनाथस्यरावणस्यपुरत
वाक्यंप्रलप्तेनगुरायाप्राप्तश्रियाहतंतत्करजातमृद्धियोजनायरावणस्याहातदर्थमंगुरासीत्तदलंकपीनासमुद्रलंघनसुवेलाति
क्रमणेत्यविश्व
मास्यांनगुरुणमुदितिप्रतापेनउरु॥तः५॥॥अथरावणस्यकृतोत्तरशासनामाहप्रावृडिति॥कपिसेन्यंयावन्महोदधेरुत्कूलेप्रावास
ग्रहणोत्तारस्थानात्तीरेरणेव्याघुष्टंतावदेवकृतोत्तेनयमेनरावणश्रीर्षवासहकृतस्पर्धःक्षुतस्तथात्वयत्रररुक्षेणापिकरेण
स्वशरानिसंतानवितस्तत्रवामेनकृतप्रतिरावणास्यहृदेवमृदुर्यथेतिः॥२६॥॥अथरामरावणयोःप्रतापमाह।रामस्यति॥एवं
उत्तीर्णेसतिसमुद्रमित्यर्थंरामेणरावणस्यप्रतापंरक्षतस्तवसतिमधिनस्मपर्वतंरुषादिनाशमितस्मसंगारस्यलंस्यात्सपर्यास
मःप्रसन्नाऊर्वलाशोनाकांतिर्नतिहितोयत्रधनुषसहसंदानितंवानराणांप्रीतीर्णात्वारब्धंदानंघारलादिसोष्टवम
पिताप्रसन्नतापिताप्रीतत्यर्थः॥सहाक्षिरलंकारःप्रतापरुषंभवतोलोकालोकस्यशिरतणलंध्वनिस्सामान्येनसाधारणेनुल्पर
तियावत्एवंसत्यपिप्राकारालंकारणरूपस्तूपेणांतरेणव्यवधानेद्विधासतेप्रतापयोर्द्वितिनुल्यरूपलक्षणानीरामस्यप्रतापः
प्रामाण्यहेतुःसर्वव्यापारमूवरावणस्यतुप्रामाण्यंत्वत्एवास्थितइत्यर्थः॥नकेवलंतावत्वंप्रतिनुवर्द्धमानंनिवर्तमानंनिष्प्रत्य
र्द्धमानरावणास्यनुनिवर्तमानंप्रतियथासंरब्धमन्वयेः॥लोकयतेऽनेनेतिलोकस्तनुः॥अलोकृतिःशिरंतयारतरालंमध्यंतस्मि
विशेषनेनोत्तरालंतुल्यारामस्यप्रतापःप्रमाणंकृत्वानिष्क्रियांतरालतुल्यरूपत्वेनस्थानत्वादित्यर्थः॥आर्यतिमंतरूपलो

DELHI UNIVERSITY

कृतदाहकलालक्षुवस्त्राणामपिसंस्कारः॥ अथ वस्त्राणि॥ त्रिपाठेघजपक्षपाशपेशकानिघेघियर्द्धः॥ वस्त्रेलाक्षारोचोच्यातपीतस
वर्णः॥ २॥ नीलीप्रवरमाहपद्माहुरिति॥ एवंशास्त्रोक्तांसिवस्त्रे॥ नीचानिअकृष्टनिप्रविरलन्यस्तितंतूनिषड्दिधिक्षिप्तिला
निम्बुयवकुलत्थसप्तच्छदप्रायुर्दुग्धयवाधिनिघ्नप्रस्थार्द्धप्रथमंहत्वाद्विद्रोणेज्लेतच्चतुर्गुणंक्षुद्रवातजालवेगा
नुगोनमितयाऽऽवर्तितंतत्संपन्नंद्विषमंमृत्तिकायामारोपभग्नपार्श्वंदृढायेषुतानिप्रतएवदृढाणामेवकुर्यु
र्नीचानिपूर्वाणिएवंसर्वत्रोक्तान्यपरीक्षितानिसंतिप्रस्थितानिप्रसन्नानितत्रवर्तंतुंशक्तत्वादितिभावः॥ अगाधमंतल
स्पर्शमुत्तानंतद्विपर्ययोत्कः॥ पुनरुक्तंगतमाहपरीतिएवंकरियतरागाणांवातिक्षोद्भवैःप्रदरैर्दुःखितंस्तोकंपुन
र्हरणि॰स्तोकंअल्पंआईप्रस्तरणीप्रच्छदचेलाः॥ एवंलालाप्रसवनिर्धूतःस्तोकंतत्रप्रच्छदेनस्थलवाःवेजागर्भितांतर्थि
तांप्रेषुंतानिअन्यत्राप्यश्वानांसंचारश्रमेसतिपुनर्लालानिर्गमनानिहालयतइतिध्वनिः॥ ३॥ तदेवाहदीर्घजि॥ एकांघ्रिंकृष्णिदक्षि
णानंतमृगांकंनिरासुप्रक्षालितानामार्द्रचर्मणिक्षिप्त्वाभिरातस्पृष्टंसमानंनिर्मृतंप्रकोष्टिकाष्ठेक्षेत्रेयंत्रितंकृत्वाकृतेत्रेयंत्रितंकृत्वा
तिध्वनिः॥ प्रष्ठतमंकृत्वाऽऽवेष्टिकंस्पात्स्पत्रिघ्रिंलंबंप्रायेणऋगेकुलंतानिधुःशरावसंपुटवर्तितेधिदीपंकृत्वा
ज्वलनितिभावः॥ रागानुरागनामाधिवस्तमाहपुष्करीतिनामकरंगस्तेनांत्वोनिर्मलाणपूरयंतंतत्रनीत्रमाहपुष्करयाधि ॥ रागा
णांपात्रिकंतुऽऽनंतावर्तमेप्रमाणंघनरागमित्यर्थः॥ अथदिवसाणांहतेःपंकेदृरंव्याप्यअवगाढंगंभीरंएवंदृष्टमंतरेण॥ ४॥
विभ्यसंतापाष्टोवितंप्रथमंवरणंसूमिराहृष्टातनुअंगलपातंपंकमाहसंवत्सरनिरुद्धंस्थितमविलंघ्यं॥ ५

तस्मिन्मनिषुसमुद्रंरसनीप्रवाहशालितयाविस्तरंप्राप्यंकृत्वानिष्कानिरथाकंदरणंभार्यमाहुःअलेतिरत्य
मृगंरूपंनिनाद्यान्वहतंदिभूतानत्रप्रीताआगमनंदिक्येषांतान्॰ततनशब्दानसर्वत्रांनीर्यतीत्यर्थेकेवलपरतःवृतिश
ब्दनीचिताःअतएवनिवृताःमृगायेस्तान्॰तथाचविशेष्यः॥ धनेषुसन्निस्त्रानातावत्यत्रवयंवस्थितास्तावत्संसरंभेत
वेलापेतुमारब्धाःअथप्रतिवस्त्यापिसर्वत्रोक्तंतन्नसम्यक्तात्पिप्पलीहृताइतिनोक्तः॥ एवंविवर्कंदृष्टान्याहान्॰अथ॰
विरक्तंतान्॰धृतान्॰असक्तानितिशेषंतानिनिर्मलंयावन्मलंकएवंउत्कलितानागजायत्रासंतितिभावः॥ पुनरुक्तंनि
तामतिः॥ एवंसरसुनामरसरजोभिरक्तामएवंतत्रैवश्लोकेवाणांसंतोमधुरादृघाःस्वरायेषांतयाभूताःसंवाहंसोयत्रतं॰एणी
मभिमंसंयातथाभूताहरंतीयंतासिंहीपत्रं॰यद्वाणंहृतानिशाणांहरीणांसिंहानांसंयंतंप्रतिविषयं॰यद्वाणंहृतंग्राम
मिश्रंलोभनायतत्रैवंयत्रनेयाभूतमतएवहरीणांसुग्रीवाणांदयितंप्रतिविषयेयापद्यंवा॰यद्वागृहीताअभिवेक्षनीया
ग्रामिष्वसरीवाहएवंस्यर्थमिताचिनायत्रमर्थएवंवेलानिलशब्दाणांवेनिहितांचितंहरिद्वाणिहृतं॰यद्वाहरितावितं॰आ
पुरंतेषुहरिणासिंहैर्वामिरावितंव्याप्तंमिनिविभ्रमंपश्यंतोनाऽऽ॰आमिषंसुरभारूपादिविषयेचेतिविभ्रमः॥ ५॥ पुनर्द
रणानीर्ममाहमिलंतीति॥ एवंकरम्बवसानंश्रीहरानमिलिताःप्रविष्टाःसमुद्रंस्वंदरणंजलंतं॰ततनिष्कंचनपात्रा
नक्तसवत्सकं॥ वस्तुतस्तुमिलितःसमुद्रोयत्रतादृशोऽनिष्कंदरणंचेत्यनुमिलितसमुदायाख्यापिकंभवति॥ एवंप्रदूषनभाग
लंयथाएतनाद्वीलांस्तत्रतत्रं॰एवंप्रभूताःपर्यूमाःसरोयेषु॰ऊनमग्नंकृत्वं॰एवंउत्तरत्रतत्रतानिसरोयेषु॰तत
वस्तीर्णमुत्तं॥ एसवोत्रेतत्तं॰भवनमाविभागायजातानिनाभवन्विभागेचक्रुस्तानिनेतिवा॰त्रिभुवनंत्रयंपृथ्व्यंत
रिक्षंभावंभूमुवनेविभागानिवेतिसहोक्तौ॰यथाचक्रुरीशाश्चत्रयंत्रिभुवनंसृष्टंतथा॰एवंजगामघोनुवनंच

तपनिवेषु छिद्रितविद्यानोद्विस्तारस्समूहो यत्र भवनविशेषो विशेषाण्योजनायतं॥ ३२॥ निदर्शनामाह॥ इत्यादि॥ एवं
शिखराणि स्पर्द्धन्ते चरतः किंभूतान् तु ३ सिंहेन ध्वनितान् गर्जितान् मत्तान् हस्तिनः कलेन मधुरेण निनदेन एवंभूतेषु सत्सु
निर्मूढानि समुत्पादितानि जिलानि यत्र तान् अल्पमल्पनिमित्तं यत्र पवित्रं तत्र दिनं यः अतएवासौ मलभागो निर्मूलं वाढ ल्या त्
प्यक्लेदेन नाधिजलसंपर्केण दित्यर्थः॥ ३३॥ रत्नदर्शनमाह॥ २ अथेति॥ एवं रत्नेषु विधीयमाने प्रक्षाल्यमाने एवं रत्नेषु
स्वास्त्वं वल्लिर्वल्लीभवसि शोषस्पर्शयुक्तेः फलैर्विधीयमानयदापूर्णसंचारः तत्सकलं कंपमानं मित्यर्थः सरसपीवरहरितादि
कमलानि यत्र ते कटुवर्तिलतण्डुलगुरुसरस्थवक्रस्पर्शलोमालिन्यत्र वक्रानमनः श्यामिकायत्र नित्यर्षणाद्दिति या
कल्क एवरवि श्वरतीतिभावः॥ २॥ मणितटमाह॥ एवं इति॥ एवं मणितटान्वितं किंभूतं त्रिभोवल्लीलतान् नभसिलीनानि
वा इन्द्रनीलमयत्वात् संरुध्मणा आतपेनाहनं महिषमर्दितो अन्विष्टा अवतरणाद्याधः प्रदेशागमनायपंथानाश्च एवंपा
र्श्वेषु प्रसरंतः किरणाः कांतयो यस्य॥ एवं मृगतृष्णया वेष्टितान् आत्मान् मृगतृष्णासरीविकासरसीवेतिसंहापमादा तो
न्यपनयमानमित्यर्थः॥ तानि कीदृशानि नभोवल्लीलतालोलत्वति॥ ३ तोयपेजलपानमज्जनार्थमहिषावतरणं तृतीय
परश्मिणाः सूर्यस्यवर्तुर्थपदमो स्तुल्यजलपानस्पृहयावहिता नीतिसंस्त्रीवसरा विशेषणमितिशेषः॥ ३५॥ अथ
रूपसंपत्तिमाह॥ गर्जति॥ ४ नैर्ऋतानितमालवनानियत्र किंभूतवनवत्र ४ तिकवली कृतानिरत्नतरिरवराणांरवेडानिय
त्र महिषैरहतास्तृणाम्यामिन्यघ्रति दलंतोत्तायत्र अतएवानुरूपस्यानमु क्तः क्लेशतावनचराणांरोधायत्रतंसना
नवणलिनगजसिंहमहिषस्पर्धजातीयत्र मात्मानिपदणानेषांनतत्पेमैक्यव्यापारो यादितिसत्यहत्युक्तं॥ ३६॥ एजमुक्ता

वतरैमाह॥ केसरीति॥ केसरीणांवरणांतलैराहतास्ताडिताश्चतएवभिन्नाविदीर्णाघिगजकुंभावास्तनप्रकाराणिनित्यमापा
मुक्तकपरलानियत्रतत्पूर्वनिपातानियमात्॥ यद्वाकेसरिवरणतलैराहतान्यतएवभिन्नानिस्वस्थानाद्विहितानेवंति
प्रकाराणिनित्यमासिगजकुलानांमुक्तारवेन नादितासतोभिन्नाप्रतरवेडीभूता अतएवविप्र
प्रकीर्णविछिन्नविछिन्नविषकृपतितायेणकुलासन्मुक्तानांवृन्दानिविन्यासविशेषायत्र एववनपदानीतिनातः प्रधानवि
नेयगजकुलनघृषितानिनदितासंगमप्रवरेऽन्तरालानिरुद्धानितेणानियत्रसतापशांतेनरुजप्रवेशादिति
नाव॥ यद्वापूर्वनिपातानियमात्तेणजकुलननदितसंगमस्यान्तरालेघनेनरहितानितेणानियत्रेत्यर्थः॥ पुनरन्यस्व
माह॥ ५ इरेति॥ एवंरूपेवनेवनन्त्रीनवन्त्रविरोधेयत्र रुरुमार्गलीनातलालवनस्थराजमार्गप्रतिमुक्तमानारुरुदाक्षाएव
वृंतानियतिरुक्षमार्गलिताडनेतिपाठेतत्रनरुदमित्यर्थः॥ ६ क्रोडेत्रिरक्ते पार्श्वेनिषण्णस्यद्वितीयवनस्थशुक्लीकस्यापुष्पेनिषीदंतमिवसं
पतंगाधिष्ठाननक्तंचलाकमुपस्थानस्यपार्श्वेवत्विति॥ ७ स्नातदेवाह॥ अक्षछिद्रेति॥ एवंछिद्रेरुरुकानरुगविशेषान्वृत्तं किंभूतो
नर मूर्द्धछिद्रमा अवछिन्नारविकेरायत्रतान्॥ ८ एवंपर्यायत्वा देवं प्रसुमाशिरुरारवप्रकृतिमात्रसम्बलाः सकलस्पुरत्स्पर्शवावरु
पिषायत्र एवंऽवाविनेनऽर्ध्वप्रस्थितेनऽप्रथानेवृतेनगरुकेनमानिमन्विष्टेशिखरमग्रेयस्य॥ तथासुवेलस्यार्द्धऽप्रस्थायगंतु
माकलवानिवृतेनगरुकेनाप्येतराद्रिविछिन्नरुरुस्पर्शवशिखरविश्रामायनलघुतरेतिमार्गितपदसंक्रमत्वेन॥ ७ स्पर्शेत्रेतानि
रुरुकसंतितिनेत्यर्थः॥ ९ रालेति॥ ९ रालेरुरुशालेरुरुकृतासंगते भंगुरपृषतांगैरंगतलिनरुरुकंविरुद्धं॥ १० रत्नेति॥ रत्नेषुमहासुरति॥ क्षणेन
नाहतेषुस्थिरेनीलेप्रसाधकेप्रसाधनकर्मणि॥ ११ नीलेति॥ नत्रेवलतात् नकृतात्रुरुहत्यस्थितरतरुपनवसारेधृत
नवसारंप्रसाधकं॥ १२ अभिनवेति॥ तासामधिकृत्यान्तरात्॥ १३ महारतनवसारेरुरुत्यस्थितरतरुपनवसारेधृत
रुरुतियत्तं॥ १४ यद्वारतनवसारेत्यादिरत्नस्थनवस्तव्यासक्तायत्र॥ एवंसर्वत्रस्थलोकस्यरविनरत्नानांप्रसाधकरुरुमित्यर्थः॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017